

18-19 ZBORNİK SOBOŠKEGA MUZEJA

ZBORNİK SOBOŠKEGA MUZEJA 18–19

Zbornik soboškega muzeja 18–19

Zbornik založil in izdal
Pomurski muzej Murska Sobota

Zanj
Metka Fujs

Urednik
Franc Kuzmič

Prevodi
Tamara Andrejek (v angleščino in iz nemščine)

Jezikovni pregled
Marjan Maučec

Oblikovanje
Laura Kanyo in Sandi Červek

Grafična priprava
Atelje za črko in sliko

Tisk
Tiskarna digitalni tisk d.o.o.

Naklada
500 izvodov

Izdajo zbornika sta denarno podprla
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
in Mestna občina Murska Sobota.

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

908 (497.4-18)

ZBORNİK soboškega muzeja 18-19/ [uredil Franc
Kuzmič]. – Murska Sobota : Pomurski muzej, 2012

ISSN 0354-012X

Pomurski muzej
Murska Sobota

ZBORNIK SOBOŠKEGA MUZEJA 18–19

RAZPRAVE IN ČLANKI

I

Bernardetta Horváth

Sodni proces med dolnjelendavskim in beltinskim gospostvom
v letih 1754–1758 7

*Judicial process between the dominion of Under Lindua and Beltinci
in the years 1754–1758* 22

Gordana Šöveges Lipovšek

Prekmurski terezijanski urbarji 23

Theresian land registers from Prekmurje 36

Franz Josef Schober

Grob grofice Helene Esterházy 37

Tomb of Countess Helene Esterházy 53

II

Franc Kuzmič

Biografski portret Ivana Jeriča 55

Franc Čuš

Vloga Štajercev in Ivana Jeriča pri pridruževanju Prekmurja
matični domovini 59

Jožef Smej

Moji spomini na č. kanonika Ivana Jeriča (1891–1975) 71

Jože Magdič

Moje znanstvo z Ivanom Jeričem 77

Andreja Časar

Zapisi Ivana Jeriča o umoru Danijela Halasa 81

III

Oskar Habjanič

Metafizika Ravnega 97

Mateja Huber

Rekonstrukcija delovne obleke v Moščancih in okolici
v 20. in 30. letih 20. stoletja 117

Jelka Pšajd

»... da kaka babnica ne vtihotapi 3 ali 4 jajca v Radgono« 129

GRADIVO

<i>Peter Šraj</i> Beltinski podzemni grajski rovi	139
<i>Dušan Ščap</i> Evidentirani dogodki v službenih listin za apaško kotlino v obdobju 1930–1941	147
<i>Marjan Makovec</i> Friderik Makovec – zadnji »vožar« na Goričkem	173

ZAPISI

<i>Antun Novak</i> Pozabljeno in danes neznano odlikovanje	181
---	-----

POROČILA IN OCENE

<i>Franc Kuzmič</i> Tri nove knjige o Židih v Prekmurju	183
<i>Marjan Toš</i> Dve odmevni razstavi ob dnevu spomina na žrtve holokavsta	189
<i>Marjan Toš</i> Judovski vojaki Avstro-Ogrske vojske na Soški fronti	193
<i>Franc Kuzmič</i> Ludvik Rudolf: Nekaj besed o Mali Nedelji in njenih ljudeh. Mala Nedelja: TD Mala Nedelja-Radoslavci, 2012	197

BIBLIOGRAFIJE

<i>Franc Kuzmič</i> Iz bibliografije Mihaela Kuzmiča	201
---	-----

BERNADETTA HORVÁTH

SODNI PROCES MED DOLNJELENDAVSKIM IN
BELTINSKIM GOSPOSTVOM V LETIH 1754–1758

Sodni proces zoper kneza Pavla Antona Esterházyja je sprožila ovdovela baronica Helena Csáky maja leta 1754 na županijskem sodišču v Zalaegerszegu, in sicer zato, da se uredijo pogosta, ponavljajoča se nesoglasja in izgredi na mejnem območju med zemljiškima gospostvoma Beltinci in Dolnja Lendava, na predelih, ki so jih uporabljali prebivalci krajev Filovci, Dobrovnik, Turnišče, Nedelica in Radmožanci. Izvor spora je potrebno iskati v poteku struge reke Ledave, ki so jo v drugi polovici 17. stoletja preusmerili. Tako je odtlej imela dejansko dve strugi: staro, ljudsko imenovano *Stara Ledava*, in novo – preusmerjeno, ki so jo imenovali *Pretoka*. Zakaj so pravzaprav nastajali izgredi? Prebivalci beltinskega gospostva so strugo stare Ledave vseskozi spoštovali kot pravo mejo, medtem ko so Dolnjelendavčani kot tako priznavali novo, preusmerjeno strugo.

Baronica Helena Csáky in tudi knez Pavel Anton Esterházy sta na županijskem sodišču kot dokazno gradivo predložila zapisnike več zaslišanj. Le-ta so bila ob preiskavah prvih tovrstnih sporov že pred leti oziroma celo desetletji v prisotnosti tedanjega namestnika župana Zalske županije, okrajnega sodnika in zaprisežencev, oziroma so jih izvajali tudi med predstavljenim postopkom. V madžarski jurisdikciji je bilo namreč samoumevno, da so bila lahko zaslišanja opravljena že prej in po potrebi so jih tudi pozneje kar predložili v proučitev. Poleg zaslišanj pa so se kot dokazno gradivo pred prava veččimi ljudmi znašli med drugimi tudi številne osebne izpovedi, korespondenca med obema gospostvoma, v katerih so opozarjali na nepravilnosti, na izgre-

de ob meji, zapisi oporok, izvlečki iz urbarjev ... Med omenjenimi dokaznimi gradivi so imela največjo težo zaslišanja, torej izpovedi tam živečih podložnikov, ki so bili najverodostojnejše priče, kar se tiče poznavanja terena. Hkrati so se prav oni iz dneva v dan spremljali medsebojna izzivanja, prepire, kraje drv, zažiganje sena ... Pred sodnimi izvedenci so se znašli zapisi zaslišanj iz let 1720, 1721, 1722, 1742, 1749, 1753 ter tudi zapisniki iz let aktualnega procesa, to je iz let 1754, 1755 in 1756. Zasliševali so v krajih spornega območja ter drugod: v trgih Dobrovnik, Turnišče in celo Zalalövő, v Radmožancih in v beltinskem gradu, saj so bili v glavnem zaslišani kmetje podložniki, ki so živeli na omenjenih gospostvih.

Zaris obhojenega ozemlja med gospostvoma Dolnja Lendava in Beltinci iz leta 1720.

ZGODOVINSKE OKOLIŠČINE SPORA MED GOSPOSTVOMA BELTINCI IN DOLNJA LENDAVAL

Korenine spora med dolnjelendavskim in beltinskim gospostvom segajo v čas prve polovice 17. stoletja, ko je avgusta leta 1645 umrl zadnji član družine Bánffy Dolnjelendavski po moški liniji. Z upoštevanjem dednih določil sta postala upravičenca do celotne Bánffyjeve dediščine grof Franc III. Nádasdy in grof La-

dislav Esterházy. Kralj Ferdinand je leta 1648 Francu Nádasdyju podelil ozemlje turniške pražupnije in s tem tudi predele severno od reke Ledave – vsaj tako je menil slednji. Spor med Nádasdyjem in Esterházyjem pa je nastal prav zaradi tega ozemlja in krajev (trg Dobrovnik ter vasi Bogojina, Filovci, Strehovci, Kobilje in Kobiljanski Sv. Martin) severno od Ledave. Spor sta rešila naslednje leto s podpisom pogodbe na beltinskem gradu.¹

Tudi sorodstvene razmere med Francem Nádasdyjem in Ladislavom – Nádasdy je namreč bil poročen z njegovo sestro – so prispevale k njunemu dogovoru o razdelitvi ozemlja: Ladislav je dobil del nekdanje posesti Bánffyjev v dolnjem Prekmurju kot dedni fevd, Nádasdyju pa je trajno pripadel le tisti del, iz katerega je pozneje nastalo beltinsko gospostvo. Leta 1652 pa je Ladislav nepričakovano umrl in ker ni imel moških potomcev, si je Nádasdy glede na sorodstvo ter kot uradno imenovani skrbnik preostalih nepolnoletnih članov rodbine Esterházy prisvojil, kar je pač mogel. A Franc Nádasdy se je v šestdesetih letih 17. stoletja na strani Wesselényija, pozneje pa Petra Zrinskega, zapletel v zaroto zoper vladarja in bil zaradi te veleizdaje enako kot Zrinski in Frankapan leta 1671 obglavljen. Nádasdyji so posledično v prid komore izgubili tudi večino svojih posesti; med njimi je bilo tudi združeno gospostvo Dolnja Lendava skupaj z Nempthyjem (danes Lenti). Te posesti so tako znova postale aktualne za potomce družine Bánffy po ženski liniji (med njimi so bili tudi Esterházyji), a je komora vse prepustila zalski županijiški skupščini. Le-ta je s Pavlom Esterházyjem sklenila pogodbo o dednem zakupu v vrednosti 102.500 renskih forintov/goldinarjev. Potem ko se je Pavel/Pál Esterházy izkazal v boju proti Turkom, zlasti pa po ponovni osvojitvi Velike Kaniže leta 1690, mu je vladar posest Dolnja Lendava – Nempthy podelil v trajno last.²

Gospostvo Dolnja Lendava je bilo tako že v iztekajočem se 17. stoletju v lasti družine Esterházy. Posesti Esterházyjev so se razprostirale od Slovaške pa vse do Medmurja. Palatin grof Nikolaj je bil prvi iz te družine, ki je začel razširjati družinsko posest. V drugem zakonu rojeni sin Pavel, ki je leta 1687 dobil knežji na-

¹ Ivan Zelko, *Gospodarska in družbena struktura turniške pražupnije po letu 1381*. Ljubljana, 1972, str. 36–37.

² Andrej Hozjan, *Inventar arhivskega gradiva zemljiškega gospostva Dolnja Lendava/Alsólendva v arhivu knezov Esterházy, grad Forchtenstein, Maribor 2006*, str. 12–13. Več o Nádasdyju glej v: Andrej Hozjan, *Franc III. Nádasdy in Prekmurje*. Ob 340. obletnici usmrtitve protihabsburškega zarotnika, *Kronika* 2011, l. 59, št. 2, str. 211–230.

slov, je te posesti še bistveno razširil. Imel je tri sinove (Mihael/Mihály, Gabrijel/Gábor in Jožef/József), za katere je že v prvi oporoki iz leta 1695 osnoval fidejkomis. A je to moral spremeniti, ko je brez moških potomcev umrl sin Gabrijel. V dodatni spremenjeni oporoki je vse preoblikoval v dva fidejkomisa in na podlagi tega je tudi Gabrijelov delež pridobil Jožef. To je pomenilo, da je Mihael dobil posesti v županijah Győrski, Mosonski, Sopronski in v Železni županiji ter posesti zunaj današnje Madžarske skupaj s požunsko hišo; vse ostalo pa je dobil brat Jožef. Pavel je v tej oporoki tudi določil: če kateri od obeh sinov ostane brez moških naslednikov, posest nasledi tisti, ki je živ. Dejanjsko se je to tudi zgodilo, Pavel je umrl leta 1713 in s smrtjo Mihaela je leta 1721 vse družinsko bogastvo prešlo na Jožefa. Preden je Pavel umrl, je leta 1712 vladar knežji naziv razširil tudi na najstarejše palatinove sinove. Jožef pa ni bil dolgo na čelu enotnega majorata, saj je že leta 1721 umrl. Posesti so tako prešle na njegovega mladoletnega sina Pavla Antona/Pála Antala. Do njegove polnoletnosti je posesti upravljalo tutorstvo. Gospostvo Dolnja Lendava so tako do polnoletnosti Pavla Antona upravljali vdova kneginja Oktavija Marija Gilleis in imenovana tutorja grofa Jurij Starhemberg in Jurij Erdődy. Pavel Anton je šele ob »posestniški« polnoletnosti leta 1734 lahko prevzel vodenje gospodstva.³

Kljub dogovorom med dolnjelendavskim in beltinskim gospostvom so se nesporazumi o poteku meje med gospodstvom nadaljevali tako v 17. kot tudi v 18. stoletju. Beltinsko gospodstvo je zakupno prešlo v roke grofa Jurija Széchényija, škofa v Győru in poznejšega esztergomskega nadškofa. Nato ga je lahko po njem dedoval njegov sorodnik, grof Jurij Széchényi, čigar hčer Julijano so v drugo poročili z generalom Ladislavom Ebergényijem. Iz tega zakona so se rodile tri hčere in beltinsko gospodstvo je podedovala hči Helena.⁴

Heleno Ebergényi so leta 1715 poročili z generalom, grofom Jurijem Csákyjem (1677–1741). Družina Csáky je imela pomembno vlogo v cerkveni preteklosti Beltincev, saj je kraj prav za časa te družine postal sedež župnije. Heleni in Juriju Csáky sta se ro-

³ Csapody Csaba, *Az Esterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. század első felében*, Budapest 1933, str. 11–14.

⁴ Šraj, str.17.

dila dva sina, Janez in Jurij.⁵ Janez Csáky (1720–1795) je pozneje opravljal funkcijo čuvarja madžarske krone, v osemdesetih letih 17. stoletja je bil tudi državni zakladnik, leta 1784 pa je postal celo državni sodnik. Njegov mlajši brat Jurij (1730–1785) je bil veliki župan Gömörske županije.⁶

Sodni proces med dolnjelendavskim in beltinskim gospodstvom v letih 1754–58 omenjata že I. Zelko⁷ in tudi A. Hozjan, ki je natančneje popisal arhivsko gradivo gospodstva Dolnja Lendava na gradu Forchtenstein⁸. Enako gradivo hrani tudi Arhiv Zalske županije v Zalaegerszegu. A tamkajšnji dokumenti – očitno gre za izvod za arhivske potrebe županijskega sodišča – niso ohranjeni v celoti (manjkajo nekatere priloge, npr. izvlečki urbarjev), kot je v primeru procesnega zapisnika, hranjenega na Forchtensteinu. Hozjan poleg tega procesa omenja še nadaljevanje procesa z enako vsebino v letih 1762–1765 ter še en proces, ki je potekal o območju ob Muri, in sicer z gospodstvom Čakovec. Dolnjelendavsko gospodstvo je bilo v 18. stoletju med drugim zaznamovano tudi s procesi, ki so se nanašali na dedovanje po izumrlih Bánffyjih.⁹

ZASLIŠANJI IZ PROCESA V LETIH 1754–1758

*Zaslišanja so potekala v madžarščini, tukaj navajam prevod vira, odgovori zaslišanih pa so samo povzeti.

Zaslišanje 25. maja 1754 v Dobrovniku

Zaslišanje 25. maja 1754 v Dobrovniku, ki je bilo izvedeno po naročilu milostljivega gospoda Esterházyja. Komisijo je vodil namestnik župana Mihael Nagy; zaslišanje je potekalo takole:

De eo Utrum?

⁵ Peter Šraj, Beltinci z okolico, Beltinci 1997, str.14.

⁶ Málnási Odón, Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora, Kalocsa 1933, str.37–38; Nagy Iván, Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal, Pest 1858, str. 89.

⁷ Ivan Zelko, Doba Esterházyjev, v: Zgodovina Prekmurja. Izbrane razprave in članki, Murska Sobota 1997, str. 310–311.

⁸ Na gradu Forchtenstein, ki je od leta 1626 v lasti Esterházyjev, je le del arhiva knezov Esterházyjev. V tem izjemno obsežnem rodbinskem arhivu hranijo gradivo, ki se nanaša na gospodarsko dejavnost družine; dokumente, ki se posebej nanašajo na družino, pa hrani Državni arhiv v Budimpešti in nekaj pomembnih listin še priročni arhiv v Esterházyjevem dvorcu Eisenstadt (Kismarton). Esterházyji so skrbeli za svoje akte in jih skrbno shranjevali; tako so postopoma potrebovali tudi vedno več prostorov za arhivsko gradivo. Danes je gradivo na gradu v 25 prostorih. Glej: <http://www.esterhazy.at/hu/burg-forchtenstein/Archiv.htm>

⁹ Andrej Hozjan, Die Grundherrschaft Alsólendva/Dolnja Lendava/Unterlimbach in den Händen der Esterházy von 1690 bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts, V: *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Band 128.: 28. Schlaininger Gespräche - Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert*, Eisenstadt 2009, str.196.

Prvič: Ali priča ve ali je slišala, kje se začenja meja med Dobrovnikom in Turniščem ter kje poteka dejanska meja; ali ne pri mlinu strehovskega Berdéna in renkovskem nasipu oziroma pod beltinsko cesto, ob stari strugi Ledave in ob tej poteka vzdolž proti jugu na kraj mlinov dobrovniškega Mihaela Varge in Ivana Nagya; od tod dalje še naprej ob stari strugi do ceste, ki vodi na Kuckskóv mlin, tam, kjer se stara struga malo približa Dobrovniku; sicer pa poteka po prvotni smeri do turniške državne ceste in do hrasta s križem (ki je ob tej cesti), kjer se Ledava ponovno bolj približa travniku in mestu mlina dobrovniškega Štefana Göntérja; nato poteka do mesta, kjer se Pretoka oziroma nova struga Ledave steka v staro strugo. Od tod pa na staro in novo strugo Ledave na Krámpeczov oziroma sedaj mlin Andreja Turnerja, nato pa na Bomhézov mlin, pod katerim pa se že začenja radmožanski predel?

Drugič: Ali priča ve ali je slišala, da je prava struga Ledave tista, na kateri so bili mlini Mihaela Berdéna, Mihaela Varge in Jánosa Nagya, prebivalcev Strehovcev in Dobrovnika; in vselej so imeli to strugo, na kateri sta stala Krámpeczov in Bomhézov mlin, za pravo mejo med Dobrovnikom in Turniščem?

Tretjič: Ali priča ve oziroma je prepričana, da so travnike nad tem vodnim jarkom in ob strugi z vzhodne strani v glavnem uporabljali Dobrovničani, razen tistega nad Krámpeczovim mlinom; z zahodne strani pa Turniščani?

Četrtrič: Travniki nad Krámpeczovim mlinom so si pred nedavnim prilastili Turniščani, in sicer oseba po imenu Andrej Turner in njegov zet Mihael Bomhéc? Odkar ga uporabljata, so jima Dobrovničani večkrat požgali vrt in jima ne dovoljujejo mirne uporabe.

Petič: Ali priča ve ali je prepričana, da so hrastov, gabrov in jelšev gozd z vzhoda znotraj te vodne poti in travnikov uporabljali Dobrovničani – tam so sekali drva in pobirali želod; Turniščani pa v tistih gozdovih niso imeli nobene pravice. Če so hoteli pobirati želod, pa so za to morali plačati, prav tako za drva, bodisi da so jih potrebovali za kurjavo ali za gradnjo?

Šestič: Ali priča ve ali je slišala, da so travnike med Krámpeczovim in Bomhécovim mlinom, ki so do vodne struge segali z vzhoda, imeli za notranjetrške travnike in so jih Dobrovničani od nekdaj v miru uporabljali ter jih še uporabljajo; na koncu teh

travnikov so Dobrovničani dovolili Petru Bomhéczu, da si je lahko naredil nasip za svoj mlin.

Sedmič: Ali priča ve ali je slišala, iz kakšnih razlogov so propadli mlini Mihaela Varge, Jánosa Nagya in Štefana Göntérja, kdo jih je uporabljal pred njimi in od kod so bili gospodarji? Ali ne teče v Pretoki Ledava in jo *Bomhéczi* (= Slovani/Slovenci, op. p.) imenujejo Pretoka zato, ker so jo izkopali iz prvotne struge?

Zaslišane so bile priče:

1. Péter/Peter Milicz, Motvarjevci (Szécsiszentlászló), 50 let
2. István/Štefan Balogh, Motvarjevci (Szécsiszentlászló), 50 let
3. Adam Kovács, 69 let
4. Matija Antal, 40 let
5. Mihály/Mihael Vass, Velemér 45 let
6. Peter Vass, 67 let
7. János/Ivan Sohár, Čikečka vas (Csekefa), 55 let
8. Štefan Sohár, 40 let
9. Péter/Peter Császár, Szentgyörgyvölgye, 53 let
10. János/Ivan Császár, 48 let
11. Mihály/Mihael Cseke, Szentgyörgyvölgye, 60 let
12. István/Štefan Gödör, 64 let
13. Martin Rakos, 65 let
14. János/Ivan Pahucsa, Ramocsa, 45 let
15. Mihály/Mihael Simon, Nemesnép, 60 let
16. Jurij Simon, 25 let
17. István/Štefan Szaics, Jakabfa, 65 let
18. Péter/Peter Bencze, Kissziget, 68 let
19. Mihály/Mihael Toplak, Gelyse, 40 let
20. István/Štefan Sánták, Dolnja Lendava 44 let
21. István/Štefan Fejér, Lendava, 40 let
22. János/Ivan Fentős, Csesztreg, 55 let
23. István/Štefan Fentős, 66 let
24. Mihály/Mihael Véghi ali Vargha, Žitkovci (Zsitkóc), 60 let
25. János/Ivan Boda, Žitkovci (Zsitkóc), 45 let
26. Mihael Szomi, 50 let
27. Ferenc/Franc Bagó, 44 let
28. Péter/Peter Göncz, Mostje (Hidvég), 65 let
29. Nikolaj Göncz, 80 let
30. Miklós/Nikolaj Rudas, Genterovci (Göntérháza), 52 let

31. *Péter/Peter Dugár*, Csömödér, 50 let
32. *István/Štefan Horváth*, Márokfölde, 90 let
33. *János/Ivan Kulcsár*, Jakabfa, 64 let
34. *Mihael Baka*, 65 let
35. *Miklós/Nikolaj Molnár*, Prosenjakovci (Prosznyákfa), 35 let
36. *Péter/Peter Völgyi*, Kamovci (Kámaháza), 33 let
37. *Tamás/Tomaž Soós*, Kamovci (Kámaháza), 30 let
38. *Franc Gerencsér*, 40 let
39. *Ivan Tóth*, 60 let
40. *István/Štefan Győri*, Lenti, 72 let
41. *Miklós/Nikolaj Petőcz*, Tormafölde, 28 let

Priče so povedale: meja med trgoma Dobrovnik in Turnišče se je začejala pri renkovskem nasipu, pri tamkajšnjem mostiču, pod katerim je tekla Ledava, in je potekala po tej strugi v smeri proti jugu do lokacij mlinov Mihaela Varge in Ivana Nagya. Od tod je njena struga vodila do »izvrtanega drevesa« (tu so Dobrovničani vselej prodajali vino, če so šli ljudje na sejem ali proščenje), od tod naprej do travnika in mlina Istvána Göntérja, nato do Krámpeczovega mlina oz. do mlina Andreja Turnárja in Pétera Bomhécza. Prava stara struga Ledave je tista, na kateri so stari in še obstoječi mlini – to strugo so vselej imeli za pravo mejo med Dobrovnikom in Turniščem. Travnike, ki ležijo z njene vzhodne strani, so vselej uporabljali Dobrovničani. Travnik, ki je bil nad Krámpeczovim mlinom oz. mlinom Andreja Turnárja, je bil nekoč gozd in so ga z dovoljenjem Dobrovničanov začeli krčiti; slednjič so ga Turniščani zasedli, Dobrovničani pa so tamkajšnjo živo mejo večkrat požgali. Hrastov, gabrov in jelšev gozd vzhodno od struge so si vselej lastili Dobrovničani, tam so sekali drva in pobirali želod; Turniščanom pa to ni bilo dovoljeno, razen če so kradli ali pa so kupovali od Dobrovničanov. Prav tako niso smeli Turniščani puščati živine na dobrovniške travnike oziroma v želod, če niso zato plačali. Dogajalo se je namreč, da če so Dobrovničani našli živino na drugi strani struge, so jo odgnali ali celo pobili. Če so Turniščani hoteli živino dobiti nazaj, so zanje morali plačati. Vse travnike med Krámpeczovim in Bomhéczovim mlinom, ki so se z vzhoda naslanjali na strugo Ledave, so vselej imeli za dobrovniške notranjetrške travnike in so jih oni tudi v miru uporabljali. Mlini Dobrovničanov Mihaela Varge, Jánosa Nagya

in Štefana Göntérja so propadli zato, ker so Ledavo preusmerili v drugo strugo. Novo strugo so imenovali Pretoka.

Zaslišanje v Dobrovniku 31. maja 1754.

De eo Utrum?

Prvič: Ali priča ve ali je slišala, kje se začenja in kje poteka meja na eni strani med Radmožanci, na drugi pa med Nedelico in Polano? Ali se ne začenja pod Bomhéczovim mlinom in poteka ob preusmerjeni strugi proti jugu do lokacije mlina Jánosa Szaba iz Radmožancev; od tod v smeri proti jugu po stari strugi Ledave, ki so jo Bomhéczi imenovali Hamarics; nato do lokacije mlina Nikolaja Zvéra, ki so ga postavili Nedeličani, a so ga Radmožančani uničili; nato pa je meja tekla vse do mlina Radmožančana Fűrészsa?

Drugič: Ali priča ve ali je prepričana, da naj bi bila to prava stara struga Ledave, kjer je stal mlin Petra Bomhécza in na kateri so stali še mlini Jánosa Szaba, Nikolaja Zvéra in Fűrészov mlin? To strugo so imeli in jo priznavali kot mejo med omenjenimi kraji.

Tretjič: Ali priča ve ali je prepričana, da zapuščeni travnik, ki je nad mlinom Jánosa Szaba vzhodno od struge stare Ledave, še uporabljajo Radmožančani; ali ga je – preden so ga zapustili – uporabljal Jurij Herczegh, ki je živel v Radmožancih?

Četrtyč: Ali priča ve, da so jelšev in gabrov gozd z vzhodne strani vodne struge vselej uporabljali Radmožančani in Nedeličani; Polančani pa niso imeli nobenih služnostnih pravic: če so hoteli imeti drva, so jih morali kupiti, tako oni kot tudi drugi?

Petič: Ali priča ve, da so gozdovi v predelu Nedelice in Polane pod prepovedjo, saj prebivalci v njih ne smejo sekati drva? Že nekaj časa pa hodijo Radmožančani na skrivaj v gozd po drva, posekanih hlodov ne upajo puščati na kraju samem, temveč jih podnevi ali ponoči pretovorijo čez reko na radmožanski predel.

Šestič: Ali ima priča izkušnje s tem, da si Nedeličani in Polančani ne upajo sekati v tem gozdu, čeprav živijo v njem; prav zaradi tega so ti gozdovi nedotaknjeni? Zato pa kradejo in uničujejo tisti gozd, ki je znotraj preusmerjene struge Ledave in je oddaljen od Radmožančanov?

Sedmič: Ali priča ve ali je slišala, da so strugo Ledave pod mlinom Jánosa Szaba Radmožančani sami preusmerili na svoje bližnje mline?

Osmič: Ali priča ve ali je prepričana o tem, da se obe strugi, ki ju Bomhéczi imenujejo Pretoka in Hamarics, stekata pri Fűrészovem mlinu, od tod pa se voda steka v Muro in jo imajo vsi za Ledavo?

Zaslišane so bile priče:

1. *Pavel Szala*, Razkrižje (Ráczkanizsa), 45 let
2. *János/Ivan Légrádi*, Dolnja Lendava (Alsólendva), 47 let
3. *Márton/Martin Tokó*, Dolnja Lendava (Alsólendva), 84 let
4. *Péter/Peter Völgyi*, Kamovci (Kámaháza), 38 let
5. *Tamás/Tomaž Soós*, Kamovci (Kámaháza), 30 let
6. *Ferenc/Franc Gerencsér*, Kamovci (Kámaháza), 40 let
7. *János Ivan/Joannes Tóth*, Kamovci (Kámaháza), 60 let
8. *Péter/Peter Vörös*, Mostje (Hidvég), 64 let
9. *György/Jurij Magyar*, Egervár, 60 let
10. *János Ivan Doncs*, Szombatfa, 48 let
11. *István/Štefan Horváth*, Žitkovci (Zsitkóc), 90 let
12. *Péter/Peter Göncz*, Mostje (Hidvég), 65 let
13. *János /Ivan Tóth*, Banute (Bánuta), 70 let
14. *János/Ivan Molnár*, Sombotel (Szombathely), 50 let
15. *György/Jurij Fehér*, Gáborjánháza
16. *Tamás/Tomaž Gazdag*, 60 let
17. *János/ Ivan Sóós*, Žitkovci (Zsitkóc), 30 let
18. *Mihály/Mihael Véghi*, Žitkovci (Zsitkóc), 20 let
19. *István/Štefan Szomé*, Lovászi, 19 let
20. *István/Štefan Rudas*, Genterovci (Göntérháza), 35 let
21. *Márton/Martin Bogdán*, Hetés, 37 let
22. *Miklós/Nikolaj Rudas*, Genterovci (Göntérháza), 53 let
23. *Mátyás/Matija Szome*, Banuta (Bánuta), 45 let
24. *István/Štefan Szomi*, Páka, 23 let
25. *János/Ivan László*, Genterovci (Göntérháza), 50 let
26. *Miklós/Nikolaj Szomé*, Szijártóháza, 70 let
27. *István/Štefan Vargha*, Dolnja Lendava (Alsólendva), 20 let
28. *György/Jurij Tóth*, Dolga vas (Hosszúfalu), 52 let
29. *Ferenc/Franc Soós*, Kamovci (Kámaháza), 66 let
30. *György/Jurij Szekeres*, Gáborjánháza, 48 let
31. *Péter/Peter Magyar*, Szentpéterfölde, 40 let
32. *Miklós/Nikolaj Göncz*, Mostje (Hidvég), 82 let
33. *Mihály/Mihael Tóth*, Genterovci (Göntérháza), 35 let
34. *István/Štefan Horváth*, Lakos, 35 let

Priče so ob zaslišanju povedale oziroma potrdile: prava meja med Radmožanci, Nedelico in Polano je stara struga reke Ledave. Travniki, ki je nad mlinom Jánosa Szaba in ga z vzhodne strani Ledave uporabljajo Radmožančani, je opuščen; preden pa je opustel, ga je kosil Jurij Herczegh iz Radmožancev. Jelšev in gabrov gozd so vedno uporabljali Radmožančani; Nedeličani v teh gozdovih niso imeli nobenih pristojnosti; če so potrebovali drva – bodisi za kurjavo ali za gradbena dela – so jih kupili od Radmožančanov. Polančanom in Nedeličanom je uporaba gozdov v njihovi okolici prepovedana, zato na skrivaj hodijo sekati drva v omenjeni gozd Radmožančanov in jih takoj odpeljejo domov, na svoj teritorij čez Ledavo; če pa jih Radmožančani ujamejo pri kraji, so kaznovani. Ledavo so preusmerili sami Radmožančani pod mlinom Jánosa Szaba, in sicer na svoje bližnje mline. Nedeličani in Polančani znotraj stare struge Ledave niso imeli ne travnikov ne drugih posesti. Pri Fűrészovem mlinu se stekata oba kraka, tako Pretoka kot drugi krak Hamarics, in od tega mlina dalje se vodna struga znova imenuje Ledava ter se steka v Muro. Tako jo imenujejo tako Slovani (Slovenci) kot tudi Madžari.

SKLEPI IN UGOTOVITVE

Beltinsko gospostvo je hotelo dokazati, da je edina prava meja med gospostvoma struga stare Ledave (*Ólendva vize*), saj so njihovi podložniki uporabljali travnike in gozdove, ki so se razprostirali na delno močvirnem, delno zaraščenem prostoru med staro in novo strugo. Prav tako so činž od Domonkosovega, Kalmarjevega in Lovrencsésevega mlina, ki so stali na iz stare Ledave preusmerjenem toku, vedno plačevali v beltinski grad. Dobrovničani so tamkajšnje travnike imenovali »slovenske travnike« (*tót rétek*), prav zato, ker so jih uporabljali Turniščani kot tudi Nedeličani. Ravno tako so le-ti imeli v uporabi tukajšnje gozdove (*Nagy Gerénd*).

Dolnjelendavsko gospostvo pa je – nasprotno trditvam beltinskih ljudi – trdilo, da so uporabniki Domonkosovega, Kalmarjevega in Lovrencsésovega mlina (dokler so le-ti mleli!) davke od njih plačevali v dolnjelendavski grad. Prav tako so prebivalci Bogojine, Filovcev in Strehovcev uporabljali travnike vse

do renkovskega nasipa in beltinske ceste. Enako je bilo s hrastovim, jelševim in gabrovim gozdom na tem območju. Turniščani do teh gozdov niso imeli nobenih pravic, če pa so hoteli pobirati želod ali sekati drva, so to morali plačati. Pri Radmožančih, Nedelici in Polani je meja prav tako predstavljala Ledava. Gozd – *Nagy Gerénd* – je na tem predelu sodil v domeno Radmožančanov, podložnikom beltinskega gospostva pa je bila njegova uporaba prepovedana. Če so le-te zalotili pri kraji, so jim odtujili zasebne stvari. Radmožančani so iz preusmerjene struge spejljali vodo na radmožanske mline. Ravno obratno pa so spet trdili podložniki beltinskega gospostva, namreč da so omenjeni gozd smeli uporabljati le oni.

Na podlagi zaslišanj (bodisi prejšnjih oziroma izvedenih v času med 1754–1758) je bilo jasno, da je bila voda reke Ledave preusmerjena že v murskosoboškem gozdu, in to za časa Krištofa Battyhányija ali celo že Dionizija Szécsija, torej nedvomno še v 17. stoletju. Preusmeritev je bila napravljena zaradi rakičanskih mlinov, s tem pa je začela nastajati in se umetno oblikovati nova struga Ledave, imenovana *Pretoka*, ki je bila bolj deroča kot voda, od koder je bila preusmerjena. *Pretoka* se je ponovno združila s staro Ledavo pri Radmožančih. Stare Ledave ni nihče več vzdrževal, njena struga se je zato z leti zarasla. Voda si je vse teže utirala pot in ni bila več sposobna poganjati številnih mlinskih koles na njej. Zato je večina teh mlinov propadla. Bistveno so k temu prispevale tudi preusmeritve strug mnogih stranskih rokavov oziroma izkopi, ki so dodatno odtegnili vodo, zato se je teren začel spremenjati. Na potek struge so opozarjali le še obmejni naravni dejavniki (gomile, blato ali mehek, teže prehoden teren) in manj opazni, s človeško roko narejeni mejni znaki (križne zareze v drevesih).

Iz procesa izhaja, da sta se beltinsko in dolnjelendavsko gospostvo zavzeli za določitev meje med gospostvoma, dejansko pa se je šlo tudi za določitev lastništva nad ozemljem med *staro Ledavo* in *Pretoko* na predelu od Bogojine do Radmožancev. Materialne koristi in posedovanje nepremičnin vselej premamijo človeka, a ko je treba poskrbeti za vzdrževanje (v našem primeru je to bila struga Ledave), pa gredo te zadeve kar mimo človeka, kar kaže tudi na njegovo malomarnost ter njegov odnos do okolja, iz katerega ima gospodarske koristi.

Ker so že v murskosoboškem gozdu začeli z leti preusmerjati strugo stare Ledave oziroma so »kradli vodo« iz prvotne struge za rakičanske mline, je v prvotni strugi postopoma začelo primanjkovati vode. K temu je svoje prispevala sama narava, saj potoki, ki so s sosednjih gričev pritekali v staro Ledavo, niso prinašali le vode, temveč tudi erozijsko zemljo. In ravno te naplavine kot tudi zanemarjeno vzdrževanje rečne struge (to ni bila široka struga, temveč ozka in plitva, saj je potekala po nižinskem terenu) so povzročili njeno zaraščenost in nepretočnost. Teren je z leti postajal močvirnat, prevladovati so začeli šaš, vrbe ...

Za mlinarje je bila nova struga *Pretoke* vseeno bolj primerna in jim je prinašala takojšnje dobičke. Mlinarji, običajno lastniki tudi podložniki, so imeli mline v zakupu, od njih so plačevali tudi davek. Med drugim so bili dolžni skrbeti za vzdrževanje nasipov ter poti, ki so vodile do mlinov. S preumeritvijo struge stare reke Ledave so prvotni mlini začeli postopoma propadati. Nekateri iznajdljivi mlinarji so mline kar se da hitro preselili na novo strugo z bolj deročo vodo, saj so jim pomenili vir preživetja. Hkrati je bil to tudi interes zemljiškega gospoda, saj so mlini prinašali bistvene ekonomske koristi.

Županijsko sodišče v Zalaegerszegu je v omenjeni zadevi odločalo leta 1758. Sodišče je proučilo vloženo gradivo. Baronica Csákyjeva je želela dobiti nazaj ozemlja, ki so si jih že od leta 1710 prilaščali podložniki gospostva Dolnja Lendava na območju Radmožancev. Baronica je od sodišča pričakovala pravično razsodbo o prilaščanju in odtujitvi ozemlja, ponovno vzpostavitev meje (s točno določenimi mejnimi znaki) med gospostvoma ter njeno dosledno spoštovanje. Na to je pristal tudi knez Pavel Anton Esterházy.

V postopku se je sodišče odločilo za ponoven pregled meje, izhajajoč iz 20. zakonskega člena iz leta 1635 (dekret kralja Ferdinanda II.), ki govori o tem, kako je potrebno ukrepati pri reševanju mejnih sporov v isti županiji; namreč, na sporno območje je treba poslati zadostno število plemičev, ki si skupaj z namestnikom velikega župana in županijskim sodnikom ogledajo sporno območje ter postavijo mejne znake.¹⁰ Na podlagi tega so prišli do

¹⁰ Magyar törvénytár 1608–1657.évi Törvénycikkek, Budapest 1900, str. 21.

ugotovitve, da so se sporna ozemlja vedno razprostirala ob stari Ledavi. To mejo so zaznamovali z ustreznimi znaki in znamenji. V postopku so natančno ugotovili položaj in stanje prvotno delujočih mlinov glede na sedanje ter potrdili, da so davek od mlinov plačevali gospostvu Beltinci. Glede spornih zemljišč (*Kis* in *Nagy Gerénd*), ki so si jih prilastili Dolnjelendavčani, je sodišče gospostvu Beltinci prisodilo odškodnino za uničene oziroma opustošene predele.

Baronica Helena Csáky je tožbo dobila, saj se je v procesu dokazalo, da predstavlja mejo med beltinskom in dolnjelendavskim gospostvom stara struga Ledave. »Sporni« gozdovi kot tudi travniki so bili nesporno del beltinskega gospostva.

Čeprav je županijsko sodišče sicer razsodilo v prid baronice Helene Csáky, je sodišče upoštevalo predlog kneza Pavla Antona Esterházyja, s katerim je le-ta dobil še eno možnost, saj so razsodbo lahko poslali v presojo kraljevemu sodišču (28. zakonski člen dekreta kralja Karla III. iz leta 1729, ki je omogočal pritožbo na višje sodišče.¹¹)

Toda kljub dogovorom, sklepom in zahtevani odškodnini se mejni spor med gospostvoma ni razrešil. Baronica Csákyjeva je že naslednje leto (1759) znova posredovala pri županijskem sodišču proti knezu Pavlu Antonu Esterházyju, kajti ta ni upošteval razsodbe. V šestdesetih letih 18. stoletja je bil pred sodiščem sprožen nov proces. Sam postopek določitve meje med gospostvoma pa je dobil epilog na začetku 19. stoletja.

VIRI

Fürstlich Esterházyisches Archiv Burg Forchtenstein/Arhiv knezov Esterházy, grad Forchtenstein:

- *zapis sodnega procesa pred županijskim sodiščem Zalske županije med beltinskim in dolnjelendavskim gospostvom v letih 1754–1758* (neprotokoliran rokopis – brez signature, 979 strani).

Zalamegyei Levéltár Zalaegerszeg/Arhiv Zalske županije, Zalaegerszeg:

IV. 14a polgári perek (processus civiles) Csáky és Esterházy per 1754–1758 F.138 N 169/1, 169/2, 169/3:

- *Helena Comitiss Georgii Csáky relictæ viduæ contra principem Antonium Esterházy: Metælis inquisitio ad vicinam docotum.*/Zapis sodnega procesa med Heleno Csáky in knezom Pavlom Antonom Esterházyjem v letih 1754–1758.

¹¹ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4686>.

Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus- Hof- und Staatsarchiv/ Avstrijski državni arhiv Dunaj, Hišni, dvorni in državni arhiv:

XIX: Sonderbestände: 61 – Familienarchiv Csáky, fasc. 127: *Delineationes et mappae*/Izrisi in karte, spis št. 104:

- št. 1: *Delineatio Inter se vicinantium Dominiorum Alsó Lendva et Bellatincz oculata divisione mediante ratione certae Partis controversos his, ut patet exposita. Anno Domini M.D.CC.XX.*
- št. 2: *Delineatio Plagae Inter Inclita Dominia Alsó Lyndvense Et. Baladinzense Actionatae* (Zaris obhujenega ozemlja med gospostvoma Dolnja Lendava in Beltinci).

Magyar Országos Levéltár Budapest/ Madžarski državni arhiv v Budimpešti: S 16 Belatincz, 5:

- *Mappa Terreni Controversi intra Dominia Lendva, et Baladinéz 1759.*

OBJAVLJENI VIRI

- Magyar törvénytár 1608–1657. évi Törvéncikkek, Budapest 1900.
- Werbőczy István Hármaskönyve, Budapest 1897.

LITERATURA

- Csapody Csaba, Az Esterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. század első felében, Budapest 1933.
- Andrej Hozjan, Historično o novoodkritem prekmurskem zapisu iz 1680 in o natisnjenem nekrologu za Rozo Rebeko, grofico Nádasdy, iz leta 1717. V: Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost, Zbornik mednarodnega znanstvenega srečanja, Murska Soba 2005.
- Andrej Hozjan, Inventar arhivskega gradiva zemljiškega gospostva Dolnja Lendava/Alsólendva v arhivu knezov Esterházy, grad Forchtenstein, Pokrajinski arhiv, Maribor 2006.
- Andrej Hozjan, Die Grundherrschaft Alsólendva/Dolnja Lendava/Unterlimbach in den Händen der Esterházy von 1690 bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland Band 128, 28. Schlaininger Gespräche – Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert, Eisenstadt 2009.
- Málnási Ödön, Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora, Kalocsa 1933.
- Peter Šraj, Beltinci 1322–1993, Občina Beltinci 1995.
- Peter Šraj, Beltinci z okolico, Beltinci 1997.
- Ivan Zelko, Gospodarska in družbena struktura turniške prazupnije po 1381, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1972.
- Ivan Zelko, Zgodovina Prekmurja. Izbrane razprave in članki, Murska Soba 1997.

SPLETNI VIRI

- <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4458>
- <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4686>

BERNARDETTA HORVATH

JUDICIAL PROCESS BETWEEN THE DOMINION OF UNDER
LINDUA AND BELTINCI IN THE YEARS 1754–1758

This discussion wants to enlighten the dispute between the dominion of Under Lindua and Beltinci in the years 1754–1758, and through it indicating the characteristics of judicial process in that period of time. In fact, the dispute among those two families started long before that time, as the last members of the Bánffy dynasty have died. At that time, due to an agreement between the Esterházy and Nádasdy family temporary solutions have been found, but as written in additional testimonies, throughout the years irregularities on border estate between Filovci and Radmožanci occurred.

In the 18th century the landlords of both dominions, in Beltinci the baroness widow Helena Csáky and in Under Lindua Pavel Anton Esterházy, decided to end the dispute on border. Baroness Helena Csáky started a process on the court of Zalaegerszeg against Pavel Anton Esterházy. She won, however, because of the judicial conditions in that time Esterházy did not let go and complained on judgement.

Actual material is based on passed examinations of many hundred witnesses, who told as accurate as possible, where the border line between the dominions of Beltinci and Under Lindua was, and also many other diverse facts connected to the disputes. The Ledava riverbed has always represented the border line between the dominions, but it was often artificially changed or re-directed. For that reason between the dominions and their subjects riots on the border started to occur.

The land court has on hand of the examinations established the border, which did not stabilize there until the beginning of the 18th century.

GORDANA ŠÖVEGEŠ LIPOVŠEK

PREKMURSKI TEREZIJANSKI URBARJI

Čeprav prekmurski urbarji predstavljajo izreden vir za zgodovino Prekmurja, pa do dandanes še niso bili podrobno interpretirani in obdelani. Na Madžarskem sicer obstaja kar nekaj monografij in tudi člankov, ki obravnavajo terezijanske urbarje, tudi prekmurske. Tako je npr. leta 2006 izšla monografija Zite Horváth z naslovom *Paraszti vallomások Zalában II* (Pričevanje kmetov na Zalskem), v kateri so objavljeni odgovori na znamenitih devet točk za prekmurska naselja Zalske županije. V lanskem letu sta izšli zelo podrobni monografiji tudi za urbarje Varaždinske županije (Pavliček, V. (2011): *Marijaterezijanski urbarji Varaždinske županije 1774–1784, Uvodna studija in Donjopoljski kotar. Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu*). V Sloveniji se je s temi urbarji največ ukvarjal Vanek Šiftar, ki je imel v 80. letih 20. Stoletja v načrtu prekmurske urbarje izdati v monografiji. Bogato gradivo za to monografijo je ohranjeno tudi v njegovem osebni fondu ter v Zbirki gradiva za Prekmurje¹ v Pokrajinskem arhivu Maribor (med drugim tudi članek Martine Orožen za monografijo z naslovom Jezikovne značilnosti urbarjev). Njegova korespondenca s Pomursko založbo priča, da je založba urbarje nameravala izdati, in sicer leta 1977, pa nato leta 1989/90, vendar izdaje kljub temu ni bilo.² O jeziku prekmurskih urbarjev je pisal tudi dr. Boris Golec v znanstvenem članku *Urbarialia slovenica – po sledih urbarjev in urbarialnih registrov v slovenskem jeziku med 17. in 19. stoletjem* (Arhivi 29 (2006) št. 2, str. 275–304). Sicer pa je na voljo nekaj

¹ SI_PAM/1770 Šiftar, Vanek 1947–1999 (odslej SI_PAM/1770); SI_PAM/0039 Zbirka gradiva za Prekmurje 1615–1967.

² SI_PAM/1770, Korespondenca 92/7, TE 92.

krajših prispevkov, ki obravnavajo urbar določenega prekmurskega naselja.³

Marija Terezija je po smrti svojega očeta cesarja Karla VI. (1740) prevzela oblast v habsburških deželah, in sicer na podlagi pragmatične sankcije.⁴ Kljub pragmatični sankciji in prevzemu oblasti pa je morala najprej ohraniti habsburško dediščino proti zvezi držav (Prusija, Bavarska, Francija), ki so želele zasesti Šlezijsko, Češko ter del alpskih dežel. Zelo pomembno je bilo, da je v teh trenutkih poleg podpore svojih dednih dežel dobila tudi podporo Ogrske. Zaradi tega je 11. septembra 1741 sklicala ogrski državni zbor v Bratislavi ter madžarske plemiče prosila za pomoč pri obrambi krone. Madžarsko plemstvo ji je res stopilo v bran. V zameno za to je potrdila vse stanovske pravice ogrskega plemstva; razveljavila je tudi nekaj protimadžarskih ukrepov, ki jih je uvedel njen oče (na Madžarskem poimenovan Karel III.), z zakonom je utrdila neobdavčitev plemiške zemlje, dovolila je tudi poveljevanje v madžarskem jeziku. Na tem državnem zboru naj bi madžarski plemiči izrekli tudi slavne besede oziroma stavke: »Vitam et sanguinem! Moriamur pro rege nostro Maria Theresia! Vitam et sanguinem, sed avenam non!« (Življenje in kri! Umri-mo za našo kraljico Marijo Terezijo! Življenje in kri, vendar ovsane!).⁵ S stanovsko potrditvijo Marije Terezije so bili vnovič utrjeni temelji dualističnega razvoja monarhije, utrdile pa so se tudi razlike v razvoju Prekmurja in drugih slovenskih pokrajin.⁶

Reforme, ki jih je začela uvajati v tem delu cesarstva, so se bistveno razlikovale od reform v preostalih celih cesarstvu.

Vpeljava nove urbarialne ureditve med letoma 1767 in 1774 je bila prva velika državna akcija (reforma) za regulacijo odno-

³ Makovec, M. (2011). Terezijanski urbar gornjelendavskega (Fölső Lendva) – graškega zemljiškega gospodarstva. V Zbornik soboškega muzeja 16–17. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, str. 297–307;

Smej, J. (1996). Problemi gornje, desetine in rabote v Bogojini v 17. in 18. stoletju. V: Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor: Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru, str. 163–173 (odslej Smej, 1996); Kozar Mukič, M. (1995). Podatki o načinu življenja prekmurskih Slovencev v 18. stoletju. V: Zbornik soboškega muzeja. Murska Sobota: Pokrajinski muzej Murska Sobota, str. 77–89 (odslej Kozar Mukič, 1995).

⁴ Marija Terezija. Enciklopedija Slovenije, 6. knjiga (1992). Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 414–415.

⁵ Madžarsko zgodovinopisje izrečene stavke priznava le deloma. Najverjetneje je bil na državnem zboru izrečen le stavek »Življenje in kri«. Na govor Marije Terezije v latinskem jeziku je ostrogonski nadškof odgovoril, stanovi pa so vzklikli: *damus vitam et sanguinem*. Nekateri viri navajajo tudi, da se je Marija Terezija na državnem zboru pojavila v črnini, v naročju pa je držala šestmesečnega Jožefa. Vendar pa sta Jožef in njegova triletna sestra Marija Ana v Bratislavo prišla šele 20. novembra. Otroci so se najverjetneje pojavili na različnih slikah državnega zbora zato, ker se je Marija Terezija v svojem govoru sklicevala tudi na otroke.

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:a4_GUHnecBUJ:www.dip.hu/index.php%3Faction%3Dcikk%26id%3D5854+1741+Vitam+et+sanguinem+pro+reg+e+nostro&cd=5&hl=sl&ct=clnk&gl=hu (27. 12. 2011).

⁶ Prav tam in Zgodovina Slovencev (1979). Ljubljana: Cankarjeva založba, str. 351–352.

sov med podložniki in njihovimi zemljiškimi gospodi. Po Werbőczyju⁷ sta bila to prvi pregled ter sistemizacija pravic in obveznosti podložnikov. Nova urbarialna ureditev ni samo regulirala pravice in dajatve podložnikov, ampak je popisala tudi tisto zemljo, od katere so bili podložniki dolžni plačevati davek zemljiškemu gospodu in državi. Glavni cilj nove ureditve je bil pravzaprav določitev maksimuma pri davkih oziroma proporcionaliziranje glede na velikost zemlje in korist podložnika, istočasno pa zaščita te podložniške zemlje pred ekspanzijo zemljiških gospodov.⁸

V 18. stoletju so namreč tako zahteve države kot zahteve zemljiških gospodov postajale vedno večje nasproti kmečkega prebivalstva. Država je kmetom nalagala vedno večje obveze zaradi povečanega državnega aparata (predvsem zaradi vzdrževanja stalne vojske), obveze do zemljiških gospodov pa so se večale zaradi uvedbe kmetovanja na večjih pristavah (madžarsko *major-sági gazdálkodás*).⁹

Ker so večino državnih davčnih prihodkov prispevali ravno podložniki, živeči na urbarialnih posestvih, je bilo v interesu države, da zajeziijo oziroma omejijo dajatve zemljiških gospodov. O ureditvi urbarialnih odnosov na ravni celotne države so razmišljali že na 29. državnem zboru leta 1728.¹⁰

Vendar je bila šele Marija Terezija tista, ki je v letih 1764–1765 na državnem zboru v Bratislavi ureditev urbarialnih zadev na državni ravni vzela v svoje roke. Zasedanje Državnega zbora se je začelo 17. junija, Marija Terezija s svojim dvorom z Dunaja tja prispela 5. julija. Na dnevnem redu je bil med drugim tudi predlog zvišanja davkov, ki bi padel na pleča podložnikov. Da bi pa podložnike delno razbremenila, je del tega novega davka želela

⁷ István Werbőczy (* okrog 1458, † Buda 1541), jurist, kraljevi razsodnik, palatin. Njegovo najpomembnejše delo je *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae* (madž. *Nemes Magyarország szokásjogának Hármaskönyve*, slov. *Trojna knjiga običajnega prava plemiške Madžarske*), v kateri je zbral madžarske zakone, predpise in navade, ki so jih interpretirali najpomembnejši in najizkušenejši državni pravniki. Knjiga je sestavljena iz treh delov: plemiško zasebno pravo, plemiška pravda, mestno in podložniško pravo ter kmečko pravo iz leta 1541.

<http://mek.niif.hu/00000/00060/html/045/pc004551.html>, <http://hu.wikipedia.org/wiki/Tripartitum> in http://hu.wikipedia.org/wiki/Werb%C5%91czy_Istv%C3%A1n (27. 12. 2011).

⁸ Felhő, I. (1970). *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában*, I. kötet Dunántúl. Budapest: Magyar Országos Levéltár és Központi Statisztikai Hivatal, str. 11. (odslej Felhő, 1970).

⁹ Zemljiški gospodje so povečevali zemljo v lastnem upravljanju, niso zagotavljali novih posestev za podložnike, le-ti so na posestvih zemljiškega gospoda delali v neugodnih razmerah, zmanjševali so skupna posestva in pašnike, krčevine so vključevali k svojim posestvom. http://tetelek.atw.hu/kereso/doc/cel/tortenelem/12t_tel_mo_a_habsburg_birodalomban_a_18_sz_zadban.txt (28. 12. 2011).

¹⁰ Felhő, 1970, str. 11 in <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Wz22hreN5aYJ:tortenelem.ertsegi.org/2010/04/uj-habsburg-hatalmi-berendezkedes/+orsz%C3%A1ggy%C5%B1l%C3%A9s+1728&cd=6&hl=sl&ct=clnk&gl=hu> (28. 12. 2011).

prenesti tudi na plemstvo. Vendar so stanovi njen predlog zakona po večmesečnih razpravah spet zavrnili. Stanovi pa so protestirali tudi proti temu, da je sama vzela v roke reševanje pritožb podložnikov, ob pritegnitvi regentskega sveta¹¹ (madžarsko helytartótanács, latinsko consilium regium locumtenentiale Hungaricum).¹²

Ta državni zbor je bil tudi zadnji, katerega je sklicala Marija Terezija. Vladanje brez stanov ji je že leta 1761 predlagal njen državni kancler Wenzel Anton Kaunitz,¹³ češ da stanovi povzročajo le zmedo na državnem zboru. Do svoje smrti, leta 1780, je poskušala vladati z »vladnimi ukazi«.¹⁴

V tem času, od pomladi leta 1765, so podložniki svoje pritožbe pošiljali na najrazličnejše naslove: na kraljičin, na Dunaj, in sicer v vedno bolj odločni obliki: zanikali so oskrbovanje zemljiških gospodov, zasegli so zemljo, svoje nezadovoljstvo so kazali z upori. Predvsem odmevni so bili ti upori v Železni in Zalski županiji, katerih del je bilo tudi današnje Prekmurje. Na začetku leta 1766 je Marija Terezija uvidela, da mora zavoljo zagotavljanja miru v teh županijahtja poslati kraljevega poverjenika (madžarsko királyi biztos) in vojsko. Čez nekaj mesecev so se kmečki nemiri razširili tudi v županije Somogy, Baranya, Tolna, Veszprém in Sopron. Hkrati so se seveda urejevale pritožbe podložnikov, preverjali so se urbarialni spori, v krajih, kjer so se pritoževali, so se pripravljali novi urbarji. Vse to pa nekako ni prineslo zadovoljivih rezultatov. Zato je Marija Terezija 29. decembra 1766 odredila uvedbo enotnih urbarjev za županije Zala, Vas (Železna), Sopron, Somogy, Tolna in Baranya. Na podlagi te odredbe so do leta 1774 končali regulacijska dela tudi v ostalih delih države.¹⁵

¹¹ Regentski svet je bil pred uvedbo odgovornega ministrstva na Madžarskem vlada, politično najbolj odgovoren vladni organ, s katero je kralj uveljavljal svojo izvršilno oblast predvsem prek upravnih zadev. Ustanovil ga je Karel III. v letih 1722/23. V njegov delokrog so spadale zadeve: nadzor nad izvajanjem državnih zakonov in kraljevih odredb, nadzor nad županijami ter nadzor velikih županov, davki, vojaške zadeve, verske ustanove, izobraževanje, zunanja in notranja trgovina, promet, gospodarstvo, zdravstvo, nadzor nad županijskimi blagajnami, urbarialne zadeve. Odločbe je regentski svet sprejemal z glasovanjem.

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:MN3uclAGAKs:www.kislexikon.hu/helytartotanacs_a.html+&cd=8&hl=sl&ct=clnk&gl=si&client=firefox-a (17. 4. 2012).

¹² Felhő, 1970, str. 11;

http://hu.wikipedia.org/wiki/1764%E2%80%939365-%C3%B6s_pozsonyi_orsz_%C3%A1ggy%C5%B1%C3%A9s (29. 5. 2012).

¹³ Wenzel Anton Eusebius von Kaunitz (* Dunaj 1711, † Dunaj 1794), avstrijski državnik, diplomat. Med letoma 1750 in 1753 je bil habsburški poslanec v Parizu, nato pa je bil skoraj 40 let avstrijski kancler. Predvsem v obdobju Marije Terezije je imel velik vpliv na njeno notranjo in zunanjo politiko.

http://hu.wikipedia.org/wiki/Wenzel_Anton_Eusebius_von_Kaunitz (30. 5. 2012).

¹⁴ http://hu.wikipedia.org/wiki/1764%E2%80%939365-%C3%B6s_pozsonyi_orsz_%C3%A1ggy%C5%B1%C3%A9s (29. 5. 2012).

¹⁵ Felhő, 1970, str. 11.

Končni rezultat je bil, da so naselja in zemljiška gospostva v 43 županijah dobila enotne urbarje, skupaj z urbarialnimi tabelami, ki so prikazovale podložnike in njihovo zemljo (izjema so bile nekatere županije na Hrvaškem, županije Krassó, Temes in Torontál ter Transilvanija, kjer sploh niso uvedli enotnega sistema).¹⁶

Ureditev oziroma poenotenje urbarialnih razmer je bila zelo zapletena in zahtevna naloga. Ne samo na ravni države, ampak tudi med samimi županijami, v naseljih znotraj županij, so namreč različno uveljavljali tlako, imeli različne dajatve v denarju in naravi. Tudi velikosti posamezne gospodarske enote (kmetije) ter njihova poimenovanja so bila različna, prav tako poimenovanja posameznih vrst podložnikov.¹⁷

UVEDBA ENOTNIH (TEREZIJANSKIH) URBARJEV

Terezijanski urbarji so imeli obliko natisnjenih formularjev, ki jih je dobila vsaka županija in v katere so nato vpisali manjkajoče podatke za posamezno naselje.

Prvi del obsega devet poglavij, ki natančno določajo pravice in obveznosti podložnikov ter zemljiških gospodov, kazni, možnosti prizivov na sodišče in pritožb na županijo, prenose zemljišče in vprašanja, ki obravnavajo izvolitev vaškega sodnika.

Enotni urbar je najprej opredelil osnovno gospodarsko enoto – hubo. Določil je, kolikšna je velikost notranjega zemljišča, tj. hiše in zemljišča ob njej (madžarsko *belső telek*, latinsko *fundus intravillanus*), ter zunanjega zemljišča (madžarsko *külső telek*, latinsko *fundus extravillanus*), tj. obdelovalne zemlje (madžarsko *szántó*) in travnika (madžarsko *rét*).

Velikost notranjega zemljišča je bila enaka velikosti, ki je potrebna za setev dveh bratislavskih mer žita (1 bratislavska mera = 62,53 litra (madžarsko *pozsonyi mérő*)). Velikost obdelovalne zemlje in pašnika pa je bila določena z odredbo za vsako županijo posebej. Glede na velikost obdelovalne zemlje je bilo določenih do pet kakovostnih razredov in velikost obdelovalne zemlje

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Prav tam, str. 12

je znašala od 16 do 40 holdov (1 hold = 0,575464 ha) za en kakovostni razred. Pri travnikih so bili določeni največ trije kakovostni razredi, v posamezni razred je spadal travnik, ki je obsegal mero med 6 in 22 *travniških koscev* (to je velikost travnika, ki ga je en kosec pokosil v enem dnevu (madžarsko *kaszás rét*, latinsko *falcastrum*, *falcatura*)).¹⁸

Urbar je tudi izrecno določal, da krčevine (poseke) zemljiški gospod ne sme odvzeti podložnikom ter jih prišteti k svojim posestvom, razen v primeru, ko je podložnikom za to ustrezno plačal. Urbar je tudi zagotavljal uporabo skupnega pašnika zemljiškega gospoda za pašo živine ter uporabo (izkoriščanje) gozda. Določal je tudi točenje alkoholnih pijač (madžarsko *bormérés*): dovoljeno je bilo od mihaelovega (29. september) do jurjevega (23. april), tam, kjer ni bilo vinogradov, pa samo do božiča.¹⁹

Urbar je predpisal tudi tlako ter dajatve v denarju in naravi. Najpomembnejši ukrep je bil določitev tlake, in sicer za eno gospodarsko enoto letno 52 dni tlake z živino ali 104 dni ročne tlake. Če je imel podložnik štirikrat toliko zemlje, je moral 1-krat letno sodelovati pri prevozu različnega blaga za zemljiškega gospoda (madžarsko *hosszúfuvar*, latinsko *longa vectura*). Poleg tega so podložniki oddajali devetino od vsakega pridelka, od čebel, ovac, kozličkov, lanu, konoplje, prav tako od vina oz. gornino (madžarsko *hegyvám*, latinsko *ius montanum*, *tributum montis seu terragium*). Podložniki so plačevali tudi enotno najemnino za svoje hiše, in sicer letno 1 forint. Urbar je določil tudi minimalno velikost parcel za posameznega podložnika; le-ta je lahko znašala 1/8 gospodarske enote. Podložnike, ki so imeli manj kot 1/8 zemlje, je urbar razvrstil med želarje.²⁰ Ti so imeli letno 18 dni obvezne ročne tlake, tisti pa, ki niso posedovali niti hiše, pa 12 dni. Tudi želarji so za najem hiše plačevali najemnino 1 forint (madžarsko *füstpénz*, latinsko *census*). Natančno so tudi določili oddajo devetine. Če je niso oddajali v naravi, so jo pretvorili v denar. Na gospodarsko enoto je pripadlo 12 dni vprežne oz. 24 dni ročne tlake oz. 4 forinti. Devetino so

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Prav tam.

²⁰ Želar oz. kajzar. Beseda izhaja iz madžarske besede *zsellér* in pomeni najnižji sloj podložnika, ki je razpolagal z velikostjo posesti, ki ni dosegla 1/8 gospodarske enote. Poznamo hišne želarje (madžarsko *házas zsellér*, latinsko *inquilinus*) in nehišne želarje (madžarsko *házatlan zsellér*, latinsko *subinquilinus*), ki niso imeli niti lastne hiše. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-1552.html> (29. 5. 2012).

morali oddajati od vsakega pridelka, kar je predpisal že madžarski kralj Ludvik Veliki (madžarsko I. Nagy Lajos) leta 1351. Tudi mala pravda (madžarsko *ajándékadás*, latinsko *munera*) je bila v primerjavi s prejšnjimi razmerami točno določena. Za eno gospodarsko enoto je znašala 2 kopuna, 2 piščanca, 12 jajc in 1 *icce* masla (*icce* ali *Itce* je stara madžarska mera za prostornino in je znašala 0,84 litra oz. med 7 in 8 dl). Vpisali so tudi skupno (srenjsko) zemljo, če jo je naselje imelo.²¹

Urbar je določil tudi dobičke oziroma dohodke zemljiškega gospoda. Med prve se šteje, da so v primeru podložnikove smrti brez dedičev ali kadar je podložnik pobegnil, njegove dobrine pripadle zemljiškemu gospodu. Prilastiti si ni smel niti pušč, ampak jih je moral predati podložnikom. Tudi lov, ribolov, lov na ptiče, varjenje piva, kuhanje in prodaja žganja, sejmi, mesnice, gostišča, carine so spadali v pristojnost zemljiškega gospoda.²²

Na koncu je urbar predpisal še kazni, možnosti prizivov na patrimonialno sodišče (madžarsko *úriszék*, latinsko *sedes dominalis*) in pritožb na županijo, prenose zemljišče in vprašanja, ki obravnavajo izvolitev vaškega sodnika (madžarsko *falusi bíró*), notarja (madžarsko *jegyző*) in prič (madžarsko *esküdtek*).²³

Sama vpeljava (izvedba) novih urbarjev je bila predvsem v začetnem obdobju zelo težavna. Veliko županij je nasprotovalo tej uvedbi, najdlje županiji Pozony in Nyitra. Marija Terezija je v vsaki županiji imenovala kraljevega poverjenika (madžarsko *királyi biztos*), ki je koordiniral delo. Ob njegovem prihodu v županijo so sklicali županijsko skupščino (madžarsko *megyei közgyűlés*, latinsko *generalis congregatio*), na kateri so določili uradnike – popisovalce (madžarsko *összeírók*, latinsko *conscriptores*), ki bodo opravili popise ter drugo potrebno delo. Pomembno je bilo predvsem to, da posamezni uradniki niso bili dodeljeni v naselja, kjer so sami imeli zemljišča oz. interese.²⁴ Njihova najpomembnejša naloga je bila, da so obiskali vsa naselja v županiji in na podlagi devetih točk popisali stanje oz. položaj podložnikov.²⁵

²¹ Felhő, 1970, str. 12; Horváth, Z. (2001). *Paraszti vallomások Zalában I. Zalai Gyűjtemény 51. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár*, str. 14 (odslej Horváth, 2001).

²² Felhő, 1970, str. 12.

²³ Prav tam.

²⁴ Prav tam, str. 13 in 14.

²⁵ Horváth, 2001, str. 12.

Znamenitih devet vprašanj (madžarsko a kilenc kérdőpont, latinsko novem puncta)

Prva naloga uradnikov je bila zapis odgovorov podložnikov na devet vprašanj, na temelju katerih je bilo mogoče ugotoviti, kakšno je bilo njihovo stanje pred urbarialno ureditvijo. V bistvu je zanimivo to, da se je prvič v primeru podložnikov zgodilo, da so podložnike vprašali o njihovem položaju, o odnosu do zemljiškega gospoda in posebnih okoliščinah, ki so zaznamovala njihov vsakdanjik. Odgovori vsebujejo podatke o stanju podložnikov tudi za dvajset in trideset let, v nekaterih primerih tudi za petdeset ali šestdeset let. Če so bili ohranjeni urbarji iz 17. in začetka ali srede 18. stoletja ali kakršnekoli pogodbe, so tudi te priložili k devetim točkam.

1. Ali obstaja trenutni urbar za naselje? Če ja, od kdaj je v veljavi?
2. Če naselje nima urbarja, ali so obveznosti podložnikov in želarjev določene s pogodbo (latinsko contractus)? Če ni pogodbe, na kakšen način podložniki poravnajo svoje dolgove? Ali obstaja ustaljena navada (latinsko usus)?
3. Če ni urbarja niti pogodbe, v čem je obstajala dajatev zemljiškemu gospodu? Kdaj in na kak način so jo dajali?
4. Katere kulture gojijo, kakšne so njihove (podložniške) koristi? Kakšna škoda jih velikokrat doleti oz. njihove pridelke?
5. Kolikšna je velikost obdelovalne zemlje in travnika za eno gospodarsko enoto in koliko požunskih mer žita se lahko poseje na enem holdu obdelovalne zemlje? Ali se lahko na travniku kosi tudi otavo?
6. Kolikšno tlako so do sedaj opravljali in koliko dni? Ali se je čas odhoda in prihoda na tlako štel v čas tlake? S koliko živine je moral priti na tlako?
7. Ali podložniki dajejo zemljiškemu gospodu tudi devetino? Če ja, od katerih pridelkov in od kdaj? Kateri drugi davki se še plačujejo zemljiškemu gospodu?
8. Koliko je pušč? Zakaj so nastale te pušče, od kdaj so? Kdo poseduje le-te skupaj s pritiklinami?
9. Ali so tukajšnji podložniki dedni podložniki ali ne?²⁶

²⁶ Horváth, 2001, str. 17 in 50; Smej, 1996, str. 165–166.

Na temelju odgovorov so sestavili predhodni popis, za katerega so na predlog zemljiškega gospoda izbrali nekaj podložnikov in želarjev ter jih podrobno popisali. Za krčevine in vinarje so sestavili posebne popise (le-ti niso spadali k podložniški zemlji, s temi so podložniki razpolagali svobodno). Nato so na podlagi vseh teh popisov določili, koliko kakovostnih razredov morajo določiti glede na obdelovalno zemljo. O tem so potem razpravljali tudi na županijski skupščini, kjer so dali predlog tudi o velikosti gospodarske enote v posameznem kakovostnem razredu. Predlog je na koncu prišel do Marije Terezije, ki je v nekaterih primerih zavrnila predlog razporeditve v razrede ter poslala popravljeni predlog nazaj (predvsem se velikokrat ni strinjala z razporeditvijo gospodarskih enot v nižje razrede).²⁷

Po cesaričini odločitvi so županijski uradniki spet odšli na teren, podložnike so povprašali o tem, ali želijo devetino dati v naravi ali v denarju, vprašalnik pa so dopolnili tudi s krajevnimi podatki. Nato so že natiskane urbarje dopolnili s podatki, ki so se razlikovali od kraja do kraja, in sicer razporeditev v razred, koliko holdov obdelovalne zemlje in travnika znaša ena gospodarska enota, kolikokrat na leto kosijo, koliko mesecev lahko točijo vino, pod kakšnimi pogoji morajo hoditi na tlako, v katerih primerih lahko zemljiški gospod podvoji tlako, ali morajo podložniki dajati tudi maslo, glede na to, ali imajo možnost za vzdrževanje krave, ali obstaja gozd ali trstičevje in na koncu – če podložniki svojih dajatev ne oddajo v devetini, koliko tlake oz. denarja morajo dati namesto devetine. Na koncu so urbar podpisali in popečatili županijski poverjeniki.²⁸

URBARIALNE TABELE

Za posamezno naselje so nato glede na predpisano velikost ene gospodarske enote določili kakovost urbarialne zemlje, posebej za vsakega podložnika oz. ali je velikost urbarialne zemlje enaka eni gospodarski enoti, ali je manjša ali večja od te ($\frac{3}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{15}{32}$, itn. vse do velikosti $\frac{1}{8}$). Če je bila velikost urbarialne zemlje ve-

²⁷ Felhő, 1970, str. 14.

²⁸ Prav tam, str. 15.

čja ali manjša od natančno predpisanih mer, so manjšo parcelo »dopolnili«, od večje pa so odvzeli del: če je bila velikost notranjega zemljišča večja od predpisanih dveh bratislavskih mer, so ta »višek« prišteli k obdelovalni zemlji ali k travniku in obratno.²⁹ Sledila je še sestava urbarialnih tabel. V tabelo so vpisali vse podložnike (po vrsti, glede na to, ali so bili dedni podložniki ali ne, na koncu še želarje), velikost njihove kmetije (hiše, zemljišča okrog hiše, obdelovalne zemlje in travnika), razporeditev v kakovostni razred ter njihove obveznosti (tlako in dajatve). Če je imelo samo naselje (občina) obdelovalno zemljo ali travnike, so vpisali tudi to.³⁰

RAZGLASITEV URBARJA

Na koncu je sledila še uradna razglasitev urbarja. Imenovani uradniki so v vsakem naselju sklicali vse podložnike in njihovega zemljiškega gospoda ali njegove uradnike in pred njimi prebrali celoten urbar ter jih pozvali k njegovemu natančnemu izvrševanju. Na koncu so sestavili še zagotovilno pismo (madžarsko *bizonyságlevél*) o razglasitvi in uvedbi novega urbarja.

O izvrševanju urbarja so županijski uradniki morali sestaviti tudi poročilo in ga priložiti k urbarju. V tem so poročali o tem, ali je zemljiški gospod sprejel podatke, ki so jih povedali podložniki v zvezi z urbarialno zemljo ali pa je tudi sam izvedel meritve in če so pri reševanju spora sodelovali županijski poverjeniki. Nadalje so poročali tudi o tem, ali so bile poseke vključene v urbarialno zemljo ali ne ter ali so podložniki vso zemljo, s katero so razpolagali, vključili v popis (v tabelo), ali pa so želeli, da se del zemlje obravnava drugače kot urbarialna zemlja. Poročilo je vsebovalo podatke tudi o »dopolnitvah« in »odvzemih« obdelovalne zemlje ter travnikov (glej poglavje Urbarialne tabele), o tem, ali so ostale kakšne pušče, ali imajo podložniki zemljo tudi zunaj meja naselja ali na krčevinah, različne oblike posedovanja gozda oz. njegovega izkoriščanja ter dovoljeno število vzdrževane

²⁹ Prav tam.

³⁰ Prav tam; Horváth, 2001, str. 14.

živine za duhovnike, učitelje in uradnike zemljiškega gospoda.³¹

En izvod urbarja in tabele so županijski uradniki ob razglasitvi predali naselju, en izvod pa zemljiškemu gospodu. Tretji izvod je shranil županijski arhiv, četrti izvod pa svet regentov.³²

Z zemljišči, ki so bila vpisana v urbarialne tabele, zemljiški gospodje niso mogli več neomejeno ravnati, dele teh zemljišč niso mogli več svobodno vključevati k svojim pristavam, podložniki pa so v bistvu dobili nesporno uporabno pravico do teh zemljišč.³³ Na temelju teh novih izmer je nastalo zelo veliko podatkovnih zbirk, in sicer za približno 6500 naselij v 43 županijah. V bistvu se lahko ugotovi, da je v celotnem obdobju fevdalizma to prvi in edini primer, ko so se pri vseh popisih upoštevali enaki kriteriji za vso državo (v vseh deželah, v katerih je vladala Marija Terezija).³⁴

Izmere so morale biti narejene za vsa tista naselja, kjer so živel kmetje, ki so bili »lastniki« urbarialne zemlje, ne glede na to, kakšen status je imelo naselje. Ali je bilo naselje, torej navadna podložniška vas (madžarsko *jobbágyfalu*, latinsko *possesio*), ali kurija³⁵ (madžarsko *kuriális helység*), ali pa trg z določenimi pravicami (madžarsko *mezőváros*, latinsko *oppidum*). Trgi niso dobili svojega urbarja, ampak so za njih sestavili pogodbo, v kateri je bil letno določen znesek, ki so ga tržani morali plačati. Mnenje Marije Terezije o teh pogodbah je bilo, da če so obveznosti iz pogodbe ugodnejše kot obveznosti iz enotnega urbarja (če bi le-ta obstajal), potem naj tudi nadalje ostanejo pri obveznosti plačil iz pogodbe in naj jih zemljiški gospodje ne silijo k sprejetju urbarja. Tako je veliko trgov plačevalo svoje obveznosti na podlagi pogodb in niso dobili enotnega urbarja, čeprav so v večini primerov že nastali prvi popisi in izmere

Seveda pa moramo vedeti, da tabele, ki so nastale ob popisih, ne kažejo dejanskega stanja. Namreč, površino podložniške zemlje so vpisali na podlagi izjave, ki jo je podal zemljiški gospod ali njegov pooblaščenec. V nekaterih primerih so naredili poskusne izmere, če sta to želela ali podložnik ali zemljiški go-

³¹ Felhő, 1970, str. 15 in 16; Horváth, 2001, str. 14 in 15.

³² Prav tam.

³³ Felhő, 1970, str. 16.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Kurije so imenovali tudi tista ozemlja (naselja), kjer so poleg nižjega plemstva, ki je obdelovalo zemljo, živeli še podložniki. Urbarji za kurije so nastali npr. v Zalski in Zelezni županiji (prav tam, str. 16 in 17).

spod. Ponekod so zemljiški gospodje že pred enotno izmero izmerili podložniško zemljo. V teh primerih so uporabili te izmere, ki pa tudi niso bile čisto natančne. Težave so bile tudi zaradi tega, ker merska enota »hold« ni povsod pomenila enake površine; ponekod je pomenila 1200, ponekod 1800, ponekod pa celo 2400 m². Zato je popisovalce zanimalo predvsem, koliko zemlje imajo v t. i. požunski meri (madžarsko pozsonyi mérő). To je velikost, ki je potrebna za setev 125 litrov žita. Na podlagi tega so velikost dveh takšnih površin šteli za en majhen madžarski hold, kar je približno 1200 m².³⁶

Ponekod so se zemljiški gospod oz. županija in podložniki v cilju zmanjšanja obveznosti celo dogovorili, da niso vpisali vse podložniške zemlje. To so ugotovili šele čez desetletja, ko je postal eksistenčnega pomena urbarialni ali neurbarialni izvor njihove zemlje. V večini primerov je bila torej v urbarialne tabele vpisana manjša površina zemlje, kot je bila njena dejanska površina. Velikost, ki je bila navedena v tabelah, je bila ponekod samo 10–12 % dejanske površine, kar se je izkazalo kasneje, ko so nastali spori med podložniki in zemljiškimi gospodi oz. je nastala urbarialna regulacija.³⁷

JEZIK PREKMURSKIH TEREZIJSKIH URBARJEV

Prekmurski terezijanski urbarji so pisani v latinskem, nemškem, madžarskem in prekmurskem jeziku. Prvi del urbarja je natisnjen, tabele so izpolnjene z rokopisom, prav tako poročilo županijskega uradnika o izvedbi samega urbarja. Tudi odgovori na devet vprašanj so pisani z rokopisom.

Urbarji za Železno županijo so bili natisnjeni leta 1767, za Zalsko županijo leta 1775.

Po mnenju jezikoslovke Martine Orožen je njihov jezik »kajkavsko-prekmurski«, obstajajo pa seveda razlike med poimenovanji podložniških obveznosti. V dolinskem delu Prekmurja je bila večinoma v uporabi medžimurska (kajkavska) različica poimenovanj obveznosti in dajatev, medtem ko v gornjem Prekmur-

³⁶ Prav tam, str. 18.

³⁷ Prav tam, str. 18.

ju prekmurska različica. Ta analiza je narejena na zgolj šestih urbarjih, ki jih hrani Pokrajinski arhiv Maribor.³⁸

TEREZIJANSKI URBARJI V ZALSKEM DELU PREKMURJA

Za območje današnjega Prekmurja je v županijskih arhivih v Sombotelu in Zalaegerszegu ohranjenih kar 153 urbarjev (105 jih je ohranjenih za naselja nekdanje Železne županije in 48 za naselja nekdanje Zalske županije).³⁹

29. decembra 1766 so začeli na podlagi odredbe Marije Terezije tudi v Zalski županiji pripravljati enotne urbarje. Vendar pa je delo teklo zelo počasi. V Zalski županiji je bilo delo kraljevega poverjenika zaupano Antalu Brunswicku.⁴⁰ Sprva so imeli popisovalci veliko težav, saj so jih kmetje gledali z velikim nezaupanjem; v nekatere vasi so jim vstop celo preprečili. Predvsem so bili proti enotnim urbarjem trgi in vasi, ki so imeli z zemljiškim gospodom sklenjene pogodbe. Novi urbar, ki naj bi ga sprejeli, je bil namreč manj ugoden kot prejšnja pogodba. V tem obdobju je bilo v Zalaki županiji 23 trgov. Med letoma 1768 in 1769 so želeli vse trge z različnimi procesi s sodišči prisiliti, da sprejmejo novi urbar. Večina trgov (18) je na koncu tak urbar morala sprejeti (med trgi, ki takšnega urbarja ni, sprejelo je bilo tudi Turnišče). Zaradi zavlačevanja so bili novi urbarji v Zalski županiji končani šele v letu 1771.⁴¹

Terezijanski urbarji so tako le še en dokaz, da je prekmurski del skupaj z Ogrsko ubral drugačno pot razvoja in seveda tudi uprave v primerjavi s preostalimi habsburškimi deželami. V bistvu lahko uporabimo kar izraz, da gre v primeru Ogrske za državo v državi.⁴²

³⁸ Golec, B. (2006). *Urbitalia slovenica – po slehah urbarjev in urbarialnih registrov v slovenskem jeziku med 17. in 19. stoletjem*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, str. 275–304.

³⁹ Kozar Mukič, 1995, str. 77–78; op. a.

⁴⁰ Antal Brunswick (* 1746, † 1793), grof iz Dolne Krupice na Slovaškem, pisatelj. Po končani univerzi Theresianum na Dunaju in univerzi v Trnavi, se je zaposlil na dunajski dvorni komori. Leta 1774 se je poročil z revno baronico Anno Seeborg, ki je bila dvorna dama na dvorcu v Bratislavi. Sodeloval je pri izvedbi upravnih reform Jožefa II. Leta 1790 je postal veliki župan županije Bars in pedagoški referent regentskega sveta. Leta 1775 mu je Marija Terezija podelila grofovski naziv. http://hu.wikipedia.org/wiki/Brunswick_Antal (29. 5. 2012).

⁴¹ Felhő, 1970, str. 365 in 369; Horváth, 2001, str. 28.

⁴² Prav tam.

GORDANA ŠÖVEGEŠ LIPOVŠEK

THERESIAN LAND REGISTERS FROM PREKMURJE

Although the land registers from Prekmurje represent an extraordinary historical source, until today they haven't been fully interpreted and valued. In Hungary quite some monographs and articles deal with the Theresian land registers, also with those from Prekmurje.

The initiation of a new land register settlement in the years 1767 and 1774 was the first grand state action (reform) to regulate relations between the subjects and their land lords. It didn't only regulate subject's rights and duties, but it has also made an inventory of the land, for which the subjects had to pay tax to the land lord and to the state. The main goal of this settlement was to establish the maximum taxes or proportionate them on behalf of the land expanse and the subject's benefit and protection of subject's land from the land lord's expansion at the same time.

For the area of today's Prekmurje in county archives in Szombathely and Zalaegerszeg 153 land registers are preserved (105 for former Vas County and 48 for former Zala County).

Since the spring of 1765 forward the subjects have sent their complaints to various addresses: for the queen, in Vienna, and every time in more determined form: denying supplying the land lords, confiscating the land, showing their dissatisfaction with rebellions. The rebellions met a wide respond in the Vas and Zala County, which part today's Prekmurje was also. Therefore Maria Theresia initiated unified land registers for Zala and Vas County on 29th of December 1766.

The final result was settlements and dominions have gained unified land registers in 43 counties, together with tabulated lists, representing subjects and their land (some exceptions can be found in Croatia, Krassó, Temes and Torontál County, as well as in Transylvania, where the unified system was never introduced). The Theresian land registers are another proof that Prekmurje and Hungary have chosen another path of development and administration as well in comparison with other Habsburg's countries. As a matter of fact, we could say, that in the case of Hungary, it was a state in the state.

FRANZ JOSEF SCHOBER

GROB GROFICE HELENE ESTERHÁZY (Prispevek k zgodovini dvorca Rakičan)

1.

Dvorec (kastel) v Rakičanu/Rakicsán ali Batthyánfalva/Rakitsan z velikim grajskim parkom je ena pomembnejših znamenitosti v Prekmurju/Muravidék/Übermurgebiet, v mestni občini Murska Sobota/Muraszombat/Olsnitz.¹

Leta 1322 se vas Rakičan prvič pojavi zapisana v virih kot »Rekythe«, z imenom »Reketye« pa je v 14. stoletju še večkrat omenjana. Prva dokumentirana omemba (takrat verjetno še skromnega) obrambnega objekta v Rakičanu (»Rekethye«) je iz leta 1431.²

Poznejši, verjetno v 16. stoletju zgrajeni kastel Rakičan je bil mogočna zgradba, ki pa je leta 1645 pogorela. Adam I. Batthyány (1610–1659) iz znane madžarske rodbine velikašev je med leti 1648 in 1655 dal kastel obnoviti radgonskim (Radkersburg) mojstrom.³ Uporabljali so ga upravniki Batthyányjev, od sredine 19. stoletja pa so v njem bivali tudi sami člani rodbine.⁴

¹ Pri prvi omembi slovenskega krajevnega imena v tem prispevku, je le-to najprej zapisano s slovensko, potem z madžarsko, in – če obstaja – še z nemško oznako. V nadaljevanju pa ostane le ime v slovenskem jeziku.

² Ivan Zelko, Prekmurje do leta 1500. Murska Sobota 1982, str. 78.

³ András Koltai, Adam Batthyány und seine Bibliothek (Burgenländische Forschungen, Sonderband XXIV). Eisenstadt 2002, str. 52.

⁴ Franc Šebanič, Batthyánische Herrschaft im Übermurgebiet und Südburgenland im Zeichen der Türkeneinfälle vom Ende des 16. bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts. V: Kleinlandschaft und Türkenkriege. Das südliche Burgenland zur Zeit der Bedrohung durch die Türken im 16. und 17. Jahrhundert (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 68). Eisenstadt 1983, str. 156ff.; Franc Šebanič, Korespondenčni vir za preučevanje gospodarskih in socialnih razmer Prekmurja v 17. stoletju. V: Zgodovinski časopis, let. 37, št. 1–2/1983. Ljubljana 1983, str. 31ff.

Upod. 1: Dvorec Rakičan pred letom 1898 (iz: Samu Borovszky, *Magyarország vármegyéi és városai. Vas vármegye*, str. 23).

Dvorec in zemljiška posest Rakičan sta bila skoraj tri stoletja v lasti rodbine Batthyány. V družinsko last je pripadel s poroko med Francem II. Batthyányjem (1573–1625) leta 1607 z Evo Popel-Lobkowitz (okoli 1585/90–1640), ki sta bila starša Adama I. Batthyányja.⁵

Leta 1598 je kot edini lastnik Rakičana omenjen Ladislav Popel-Lobkowitz (1537–1609), nevestin oče.⁶ Njegova soproga Magdalena Popel-Lobkowitz, roj. Salm-Neuburg (umrla 1607), je bila hčerka Margarete Salm-Neuburg, roj. Széchy (umrla 1570). Omenjena je bila sestra Štefana Széchyja (umrl 1535/40), zadnjega moškega člana rodbine Széchy v Gornji Lendavi (od leta 1952 imenovani Grad)/Felsőlendva/Oberlimbach. Rodbina Széchy je bila že od leta 1365/66 lastnica velikega gospostva Gornja Lendava, h kateremu je pripadalo tudi pozneje ločeno gospostvo Murska Sobotla. Ker so Széchyji iz Gornje Lendave od leta 1387 imeli v posesti tudi Neuhaus (madžarsko: Dobra) na današnjem južnem Gradiščanskem, je bil večji del današnjega gornjega Prekmurja v lasti te rodbine.⁷

⁵ András Koltai, Adam Batthyány und seine Bibliothek (Burgenländische Forschungen, Sonderband XXIV). Eisenstadt 2002, str. 12f. in 51.

⁶ Zoltán Dávid, Az 1598. évi házösszeiras. Budapest 2001, str. 536.

⁷ Magyar Országos Levéltár (MOL), DL 100105, DL 100109, DL 103.320 (Gornja Lendava) in DL 100225 in DL 100232 (Neuhaus); Darja Kerec, Szécsij, Gornja Lendava in Sobotla od 13. stoletja do bitke pri Mohaču. Disertacija, Ljubljana 2005, str. 184ff., 219, 261f. in 268; Darja Kerec, Szécsijevi gospostvi Grad in Sobotla v času turških vpadov in verskih sporov. V: Zgodovina za vse. Let. VIII, št. 1/2001. Celje 2001, str. 26ff.; Darja Kerec, Nikolaj III. – najvidnejši predstavnik gornjelendavskih Szécsijev v 14. stoletju. V: Zgodovinski časopis, let. 55, št. 3–4/2001. Ljubljana 2001, str. 321ff. (Dr. Darja Kerec se na tem mestu srčno zahvaljujem za njeno pomoč.); Iván Nagy, Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pest 1863, str. 528ff.

Kastel Rakičan prvotno ni pripadal temu velikemu srednjeveškemu posestvu Széchyjev.⁸ Verjetno pa je še pred koncem srednjega veka postal njihova last (podrobne okoliščine tega še niso raziskane).⁹ V dokumentu iz leta 1499, kjer so zapisane posesti Tomaža Széchyja (bil je oče že omenjenih Štefana in Margarete Széchy, poroč. Salm-Neuburg, leta 1526 je padel v bitki proti Turkom pri Mohaču) na območju Neuhausa, Gornje Lendave in Murske Sobote, pa Rakičan ni omenjen.¹⁰

S Štefanom Széchyjem (sinom leta 1526 pri Mohaču padlega Tomaža Széchyja) je leta 1535/40 izumrla moška veja Széchyjev iz Gornje Lendave (Felső Lendva). Ta veja je poslej živela naprej v njegovi sestri Margareti, poroč. Salm-Neuburg (umrla 1570), ki je posesti prevzela skupaj s svojo materjo Magdaleno Széchy, roj. Székely (umrla 1549), in še naprej živela na gradu Gornja Lendava. Druga veja družine, veja Széchy iz Rimaszécsa, je sprva neuspešno skušala spodbijati njuno dedno pravico.¹¹

Po smrti Margarete Salm-Neuburg leta 1570 se je morala njena hči Magdalena, poroč. Popel-Lobkowitz (umrla 1607), po dolgotrajnem procesu končno umakniti v Neuhaus, kajti na grad Gornja Lendava se je po letu 1570 vselil Tomaž III. Széchy (umrl 1618; njegova druga soproga je bila Katarina Batthyány, sestra že omenjenega Franca II. Batthyányja) iz veje družine Széchy iz Rimaszécsa ter prevzel večino gospostva Gornja Lendava.¹²

Posledično z gospostvom Neuhaus povezani dvorec (kastel) Rakičan pa je ostal v lasti družine Popel-Lobkowitz, ki je še ohra-

⁸ Jože Curk, Urbano-gradbeni razvoj prekmurskih trgov in mest. V: Časopis za zgodovino in narodopisje, let. 59/24, št. 2/1988. Maribor 1988, str. 286f.

⁹ Andrej Hozjan, Inventar družinskega in posestnege arhiva grofov Batthyány v Güssingu, Gradiščansko – Inventar des graeflich – Batthyánischen Familien- und Herrschaftsarchives in Güssing, Burgenland. Maribor 2000, str. 35ff. (Tukaj so nekateri dokumenti Széchyjev od leta 1432 označeni z napisom »gospostvo Rakičan«, ne da bi bil v *registih* Rakičan sam direktno omenjen.)

Po informativnem ppanju v dvorcu Rakičan naj bi ozemlje Rakičana že 1422 prišlo v last Széchyjev. (Ivan Zelko, Prekmurje do leta 1500. Murska Sobota 1982, str. 78, dokumenta iz 1422 ne omenja.)

¹⁰ MOL, DL 101265; Ivan Zelko, Prekmurje do leta 1500. Murska Sobota 1982, str. 78; Karte »Današnje Prekmurje ob koncu 15. stoletja«, v: Forrássok a Muravidék történetéhez/Viri za zgodovino Prekmurja, 1. kötet/zvezek, 871–1849. Szombathely-Zalaegerszeg 2008 (tudi tukaj Rakičan ni zapisan kot last Széchyjev).

V dokumentu iz leta 1499 verjetno Rakičan ni omenjen zato, ker je bil takrat morda v posesti Jakoba Székelyja, ki je znan kot osvajač Ptujja/Pettau in Radgone (nem.: Radkersburg, madž.: Regede) za madžarskega kralja Matijo Korvina. Poročen je bil z Margareto Széchy (sestro Tomaža Széchyja), ki mu je v zakon prinesla gospostvo, dvorec in trg Mursko Soboto (ali vsaj del, mogoče tudi kastel Rakičan?), in je leta 1504 umrl v dvorcu Murska Sobota. Njegov sin Luka je bil ob Székelyjevi smrti star okoli 4 leta, njegov skrbnik je tako postal Tomaž Széchy (brat Margarete Székely, roj. Széchy), ki je posest Murska Sobota (mogoče tudi Rakičan?) morebiti ponovno vključil v družinsko last Széchyjev.

Prim. Andrej Hozjan, Lukas Székely/Zekel de Kövend, Freiherr von Friedau 1500–1574/1575. Materialien zur Biographie eines steirischen Freiherrn. V: Rutengänge. Studien zur geschichtlichen Landeskunde. Festgabe für Walter Brunner zum 70. Geburtstag. Graz 2010, str. 153f. in 164. (Dr. Andreju Hozjanu se na tem mestu srčno zahvaljujem za njegovo pomoč.)

¹¹ Josef Loibersbeck, Neuhaus am Klausenbach (2. Fortsetzung). V: Volk und Heimat, št. 9/1960. Eisenstadt 1960, str. 14.

¹² Ivan Zelko, Zgodovina Prekmurja. Murska Sobota 1996, str. 190f.

nila delež pri gospostvu Gornja Lendava (pri Murski Soboti). Na vsak način je Rakičan prek Margarete Salm, roj. Széchy (umrla 1570) in njene hčerke Magdalene prešel v last Ladislava Popel-Lobkowitza (kar dokazuje popis iz leta 1598).¹³

Zaradi že omenjene zakonske zveze Eve Popel-Lobkowitz (hčerke Ladislava in Magdalene Popel-Lobkowitz) s Francem II. Batthyányjem leta 1607 so posesti družine Popel-Lobkowitz, poleg gospostva Neuhaus in deležev gospostva Gornja Lendava (pri Murski Soboti), torej tudi kastel Rakičan, prešle v last rodbine Batthyány.¹⁴

Pretežni del gospostva Gornja Lendava (z Mursko Soboto) je pa bil od leta 1570 v lasti rodbine Széchy iz Rimaszécsa, ki je leta 1685 po moški strani izumrla s Petrom Széchyjem, potomcem Tomaža III. Széchyja. Zaradi tega so bili v velikem delu naselij okoli Murske Sobote približno 80 let lastniki tako rodbina Batthyány kot tudi Széchyji iz Rimaszécsa.¹⁵

Adam I. Batthyány je leta 1655 zaradi pritožb solastnice Sare Draskovich (soproge Dioniza Széchyja) okrepil utrdbo v Murski Soboti, da bi se zoperstavil turški nevarnosti. Njen sin je bil Peter Széchy, s katerim je leta 1685 izumrla linija rodbine Széchy iz Rimaszécsa. Po smrti Petra Széchyja (njegova soproga je bila Barbara Terezija Batthyány, hčerka Adama I. Batthyányja) sta gospostvo Gornja Lendava podedovala njegova hči Katarina in njen soprog Franc Nadasdy (ta posest je ostala v lasti družine Nadasdy vse do leta 1856). Delež rodbine Széchy pri gospostvu Murska Sobota pa sta dobila njegova sestra Julij in njen soprog Franc Kéry. To posest Murska Sobota (oz. njun delež; drugi del je, kot vemo, od leta 1607 pripadal rodbini Batthyány) sta že leta 1687 prodala Petru Szápáryju, v čigar rodbinski lasti je ostala vse do leta 1934.¹⁶

¹³ Glej Dodatek: »Seznam leta 1598 navedenih deležev posesti Ladislava Poppel-Lobkowitza na območju Murske Sobote, ki so po poroki leta 1607 prešle k družini Batthyány in katere so se delile med tri veje mlajše (grofovske) linije po stanju okoli leta 1767.«

¹⁴ August Ernst, *Geschichte des Burgenlandes* (2. Aufl.). Wien 1991, str. 143; Josef Karl Homma, *Zur Herrschaftsgeschichte des Südburgenlandes*. (Burgenländische Forschungen, Heft 1). Horn-Wien 1947, str. 17 in 29; Andrej Hozjan, *Inventar družinskega in posestnega arhiva grofov Batthyány v Güssingu, Gradiščansko*. Maribor 2000, str. 13ff. in 35ff.; Ivan Stopar, *Grajske stavbe v Prekmurju*. V: Pokrajinski muzej Murska Sobota. Katalog stalne razstave. Murska Sobota 1997, str. 117f.; Ivan Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*, 2. Knjiga. Med Prekmurjem in porečjem Dravinje. Ljubljana 1991, str. 112ff.; Vera Zimányi, *A herceg Batthyány család levéltára* (Levéltari leltárek 16). Budapest 1962, str. 12.

¹⁵ Primerjaj Dodatek: »Seznam leta 1598 navedenih deležev posesti Ladislava Poppel-Lobkowitza na območju Murske Sobote, ki so po poroki leta 1607 prešle k družini Batthyány in katere so se delile med tri veje mlajše (grofovske) linije po stanju okoli leta 1767.«

¹⁶ Metka Fujs, *Die Geschichte von Sobota*. V: Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf. Bd. 33. Murska Sobota 2003, str. 12 in 14f.; Murska Krajina. Murska Sobota, 8. 4. 1934, str. 4 in 20. 5. 1934, str. 8.

Upod. 2: Jožefinski vojaški zemljevid 1784: Dvorec in kapela (pozneje grobnica) v Rakičanu.

Kastel Rakičan je bil prvotno (od 17. do začetka 18. stoletja) priključen gospodstvu Neuhaus. V 17. stoletju so tudi kastel Rakičan zaradi pogostih turških vpadov močnejše utrdili. Na jožefinskem vojaškem zemljevidu iz leta 1784 sta kot solidni zgradbi v Rakičanu opisani: »Četverkotni dvorec s suhim jarkom, okrogla cerkev iz kamna«.¹⁷ Za časa Adama I. Batthyányja (1610–1659) je bil kastel v Rakičanu tesno povezan z mestom Murska Sobota (kjer je bil sam delni lastnik, zraven rodbine Széchy iz Rimaszécsa) in je bil npr. leta 1633 omenjen tudi kot »inferiori Castello Muraj Szombat, aliter Rakicsán« (kastel Dolnja Murska Sobota ali Rakičan). Blaž Temlin, upravnik rodbine Batthyány v Rakičanu je v svoji korespondenci občasno uporabljal (tako tudi leta 1644) imenovanje »alsó Muraiszombat« (Dolnja Murska Sobota).¹⁸ Posesti rodbine Batthyány v Murski Soboti in okoliških krajih so bile takrat upravljane iz Rakičana.¹⁹

¹⁷ Vincenc Rajšp/Aleksandra Serše, Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Opisi, 7. zvezek/Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien, Landesbeschreibung, 7. Band. Ljubljana 2001, str. 46.

Na skici tlorisa dvorca Rakičan arheologa Josefa Könyökija iz časa okoli leta 1885 je še nakazan nekdanji grajski jarek. Glej: http://www.vasmegeyi-varak.hu/magyar/oldalak/battyanfalva_rakicsany_rakican_/ (poizvedovano 22. 5. 2012).

¹⁸ Jože Smej, Pregled srednjeveške zgodovine Murske Sobot: predstavitev novega mestnega grba. V: Zgodovinski časopis, let. 44, št. 4/1990. Ljubljana 1990, str. 548 in 550; Jože Smej, Primer čarovništva v župniji sv. Benedikta v Kančevcih iz leta 1651. V: Zgodovinski časopis, let. 55, 2/2001. Ljubljana 2001, str. 223; Franc Šebjanič, Korespondenčni vir za preučevanje gospodarskih in socialnih razmer Prekmurja v 17. stoletju. V: Zgodovinski časopis, let. 37, št. 1–2/1983. Ljubljana 1983, str. 31ff.

¹⁹ Metka Fujs, Die Geschichte von Sobot. V: Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf. Bd. 33. Murska Sobota 2003, str. 12.

Po smrti Adama I. Batthyányja (1610–1659) se je celotno gospostvo razdelilo med mlajšo in starejšo linijo rodbine Batthyány. Leta 1714 je Eleonora, roj. Strattmann (1671–1741), vdova Adama II. (1662–1703) iz starejše/knežje linije, prodala svoj polovični delež gospostva Neuhaus z Rakičanom Sigmundu (Žigi) I. (1673–1728) iz mlajše/grofovske linije, ki je tako postala edini lastnik.²⁰

Kot dediči Sigmunda (Žige) I. (1673–1728) so si njegovi trije sinovi Adam III. (1703–1782), začetnik veje iz Scharfensteina, Emerik I. (1707–1774), začetnik veje iz Pinkafelda, in Sigmund (Žiga) II. (1712–1777), začetnik veje iz Schlaininga, razdelili očetove posesti (leta 1753 je sledila še obsežnejša delitev posesti med brati).

Dvorec in posest Rakičan sta prešla v skupno posest Adama III. (veja iz Scharfensteina) in Emerika I. (veja iz Pinkafelda). Deleži rodbine Batthyány gospostva Murska Sobota so bili razdeljeni med tri brate. Rezultat te delitve je viden v pregledu okoli leta 1767.²¹ Dvorec Murska Sobota je bil takrat (in vse do leta 1934) v lasti rodbine Szápáry.

Deleži posesti Adama III. Batthyányja okrog Murske Sobotе so se upravljali iz Rakičana, deleži njegovega brata Emerika I. verjetno z gospostva Senik/Szölnök/Zemming (ki je bilo ločeno od gospostva Neuhaus in v posesti Emerika I.). Deleži Sigmunda (Žige) II. Batthyányja (veja iz Schlaininga) pa so tvorili novo posest Moravci/Tótmorác ali Alsómarác, katere sedež je bil tudi na jožefinskem vojaškem zemljevidu iz leta 1784 označeni dvorec Moravci (Topografija: »Ima dobro grajen manjši dvorec obdan z obzidjem.«).²²

Zadnji lastnik tega posestva Moravci je postal nato ministrski predsednik Ludvik II. Batthyány (1807–1849), veja iz Schlaininga, ki je bil po zatreti revoluciji v letih 1848/49 usmrčen (njegove po-

²⁰ Josef Karl Homma, *Zur Herrschaftsgeschichte des Südburgenlandes*. (Burgenländische Forschungen, Heft 1). Horn-Wien 1947, str. 29.

Andrej Hozjan, *Inventar družinskega in posestnega arhiva grofov Batthyány v Güssingu, Gradiščansko – Inventar des graeflich – Batthyánischen Familien- und Herrschaftsarchives in Güssing, Burgenland*. Maribor 2000, str. 14f.

²¹ Primerjaj Dodatek: »Seznam leta 1598 navedenih deležev posesti Ladislava Poppel-Lobkowitza na območju Murske Sobotе, ki so po poroki leta 1607 prešle k družini Batthyány in katere so se delile med tri veje mlajše (grofovske) linije po stanju okoli leta 1767.«

²² Vincenc Rajšp/Aleksandra Serše, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, Opisi, 7. zvezek/Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien, Landesbeschreibung, 7. Band. Ljubljana 2001, str. 38. Dr. Györgyju Tilcsiku iz Županijskega arhiva v Sombotelu se srčno zahvaljujem za njegove informacije o dvorcu in gospostvu Moravci/Tótmorác ali Alsómarác.

sesti je zaplenila država).²³ Dvorec v Moravcih je pozneje odkupila novonastala evangeličanska verska skupnost in leta 1893 je bil spremenjen v cerkev, z dograjenim zvonikom. Leta 1962 so enonadstropno, dvokrilno stavbo dvorca odstranili, k obstoječemu zvoniku pa zgradili današnjo evangeličansko cerkev.²⁴

Očitno je bil Rakičan/Rakicsán pri delitvi posesti po smrti Sigmunda (Žige) I. (1673–1728) ločen od Neuhausa. Lastnik Rakičana sta tedaj skupaj postali – kot že omenjeno – veji iz Scharfensteina in Pinkafelda. Po smrti Emerika I. (1707–1774), začetnika veje iz Pinkafelda, se je tudi Rakičan znašel med njegovo zapuščino. Njegov sin Alojz (1748–1818) je leta 1777 prodal svoj delež Rakičana Adamu III. (1703–1782), začetniku veje iz Scharfensteina, ki se je že leta 1734 pojavil kot (so-)lastnik Rakičana.²⁵

Karel II. Batthyány (1743–1814), sin Adama III., je odkupil začasno zastavljeno posest Rakičan. Po njem se je verjetno imenoval nekdanji Károlymajor/Karlsmeierhof pri Rakičanu.

Kot zadnji živeči moški potomec Adama III. je imel Rakičan v lasti Janez Nepomuk I. (1744–1831). Z njim je izumrla veja iz Scharfensteina, po smrti njegove vdove Antonije, roj. Herberste in (leta 1836 se še pojavlja kot lastnica Rakičana), pa se je njegova posest leta 1841 razdelila med obe preostali veji mlajše/grofovske linij.²⁶

²³ Najstarejše listine gospodarskega vodenja gospostva Moravci v inventarju Arhiva gospostev rodbine Batthyány Schlaining (Gradiščanski deželni arhiv / Burgenländisches Landesarchiv, A/II-4) izvirajo iz leta 1764. Najstarejša listina v nekdanjem Arhivu gospostev grofa Ludvika Batthyányja v Moravcih izvira iz leta 1784. (György Tilcsik, Ein virtueller Archivbesuch nach 160 Jahren. Übersicht über die Bestände der Graf Ludwig Batthyányschen vernichteten Herrschaftsarchive im Komitat Eisenburg/Vas im Jahre 1850. V: Rutengänge. Studien zur geschichtlichen Landeskunde. Festgabe für Walter Brunner zum 70. Geburtstag. Graz 2010, str. 500f.)

²⁴ Franz Josef Schober, Vom Leben an der Grenze. O življenju ob meji. Graz-Laafeld 2009, str. 89ff.

²⁵ Verzeichnis der in dem Stammbaume der fürstlichen und gräflichen Familie v. Batthyány vorkommenden Familienmitglieder sammt biographischen Daten. Wien 1896, str. 34.; Andrej Hozjan, Inventar družinskega in posestnega arhiva grofov Batthyány v Güssingu, Gradiščansko – Inventar des graeflich – Batthyánischen Familien- und Herrschaftsarchives in Güssing, Burgenland. Maribor 2000, str. 40–44 i. 56.

Svoj delež v Rakičanu/Rakicsán je Alojz Batthyány upravljal s svojega posestva v Seniku/Szölnök/Zemming. Glej StLA, A. Batthyány (Familie), Sch. 1. H. 5. Prim. tudi: Péter Bán – Éva B. Huszár, Die Besitzungen der Pinkafelder Linie der Grafen Batthyány im 19. Jahrhundert, v: Archivar und Bibliothekar. Bausteine zur Landeskunde des burgenländisch-westungarischen Raumes, Burgenländische Forschungen, Sonderband XXII. Eisenstadt 1999, str. 51 (1836 Rakičan ni spadal k Seniku/Szölnök).

²⁶ Elek Fenyves, Vas vármegye. Mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben 1836 (Vas megyei levéltári füzetek 4). Szombathely 1991, str. 50 (tukaj je kot lastnica navedena Batthyáni Jánosné – soproga Janeza Batthyányja); Andrej Hozjan, Inventar družinskega in posestnega arhiva grofov Batthyány v Güssingu, Gradiščansko – Inventar des graeflich – Batthyánischen Familien- und Herrschaftsarchives in Güssing, Burgenland. Maribor 2000, str. 61ff. (leta 1769 začeti obračuni oddanih dajatev, kašče, kleti in upravnika (»Rent-, Kasten-, Keller- und Burggrafenrechnungen«) gospostva Rakičan se v tem arhivu končajo z letom 1841, ker od tega časa lastnik gospostva ni bil enak kot lastnik gospostva v Güssingu). Verzeichnis der in dem Stammbaume der fürstlichen und gräflichen Familie v. Batthyány vorkommenden Familienmitglieder sammt biographischen Daten. Wien 1896, str. 28f.

Upod. 3 in 4: Dvorec Rakičan danes.

2.

Rakičansko pokopališče leži ob glavni cesti med Mursko Soboto in Rakičanom. Kamniti pokopališki križ je bil postavljen že leta 1886, vendar pa najdemo danes na rakičanskem pokopališču le peščico starejših grobov oz. nagrobnikov. Recimo preperela nagrobnika leta 1892 umrle 88-letne Barbare Haubner in leta 1909 v 84. letu starosti umrlega Jožefa Haubnerja, ki je bil na gospo-

stvu »Rentmeister« (pobiralec denarja, gosposčinski upravnik). V bližini pokopališkega križa je pozornost zbujač grob družine Schweinhammer, v katerem sta pokopana upravitelj gospodstva Janez Schweinhammer (1842–1940) in njegova soproga Tereza, roj. Sachers Edle von Cronthall (1851–1936).

Leta 1842 v Spodnji Avstriji kot gozdarjev sin rojeni Janez Schweinhammer je prišel kot upravitelj zemljiške posestvi v Rakičan že leta 1892. Leta 1931 sta Janez in Tereza Schweinhammer v katoliški župnijski cerkvi v Murski Soboti in na posestvu v Rakičanu praznovala »diamantno poroko« ob 60. obletnici poroke.²⁷ Leta 1940 je nekdanji upravitelj posestva Janez Schweinhammer umrl v visoki starosti 98 let, pokopali pa so ga na rakičanskem pokopališču, zraven njegove soproge, ki je umrla štiri leta prej.

Zraven družinskega groba Schweinhammerjevih je nagrobni kamen z napisom grofica »Helena Esterhazy, roj. Bezobrazof« (roj. 1801, umrla 1891), zravnčan z zemljo, delno prerasel s travo in v dokaj zapuščenem stanju.

Helena Bezobrazoff (tudi Bezobrazof ali Bezobrazow) je bila rojena leta 1801 kot hčerka ruskega generala Bezobrazoffa v St. Petersburgu. V drugem zakonu je bila njena mati poročena z ruskim veleposlanikom na Dunaju, zato je družina poslej živela tam. Helena se je poročila z grofom Aleksandrom Petrovitschem Apraxinom, ruskim diplomatom na Dunaju. Iz tega zakona izhaja sin Demetrij Apraxin, leta 1830 pa se je na Dunaju rodila še hčerka Julija Apraxin.²⁸ Oljni portreti obeh otrok, delo bidermajerskega slikarja Ferdinanda Georga Waldmüllerja (1793–1865), Demetrijev iz leta 1832 in Julijin iz leta 1835, ki je bila takrat stara približno 5 let, sta v avstrijski galeriji v Belvederu na Dunaju.²⁹

Zakon z grofom Apraxinom je pozneje razpadel. Še pred tem je Helena spoznala madžarskega grofa Jožefa Esterházyja (1791–1847), s katerim se je leta 1841 poročila v St. Petersburgu. Z grofom Esterházyjem in svojo hčerko Julijo je živela pretežno na Dunaju in v Esterházyjevem dvorcu Bernolákovu (madžarsko: Cseklész; nemško: Landschütz) v bližini Bratislave (madžarsko: Pozsony; nemško: Pressburg).³⁰

²⁷ Muravidék. Murska Sobota, 30. 8. 1931, str. 2; Tedenske slike. Priloga Domovini. Ljubljana, 27. 8. 1931, str. 3.

²⁸ Catherine Barna, Une femme de lettres du second Empire. La Comtesse Julie Apraxin. Sa vie, ses oeuvres. Szeged 1934, str. 9.

²⁹ Österreichische Galerie Belvedere, Inv. Nr. 4655 (Julia Apraxin 1835) in Inv. Nr. 3686 (Demetrius Apraxin 1832).

³⁰ Catherine Barna, Une femme de lettres du second Empire. La Comtesse Julie Apraxin. Sa vie, ses oeuvres. Szeged 1934, str. 11.

Leta 1849 je takrat 19-letna hčerka Julija Apraxin omožila 36-letnega grofa Arturja Batthyányja (1813–1893) iz ene najuglednejših madžarskih rodbin. Bil je potomec grofovske veje iz Pinkafelda, točneje Jožefa Georga I. Batthyányja (1737–1806). Josef Kriehuber (1800–1876), eden najpomembnejših portretistov litografov dunajskega bidermajerja, je leta 1843 portretiral takrat 30-letnega grofa Arturja Batthyányja skupaj z grofom Chotkom, grofom Károlyjem, baronom Mesnilom in grofom Zichyjem.³¹

Upod. 5: Julija Apraxin (poročena Batthyány), hčerka Helene Esterházy. (Iz: Catherine Barna, Une femme de lettres du second Empire. La Comtesse Julie Apraxin.)

Zakoncema Batthyány se je rodilo pet otrok. Dve hčerki (Helena in Katarina) sta bili rojeni 1850/51 v dvorcu Bernolákovo, ki je bil v lasti Jožefa Esterházyja, Julijinega očima.³² Zakonca pa sta veliko živela tudi na Dunaju in v Bratislavi.

V 50. letih 19. stoletja je grofica Helena Esterházy v svojem stanovanju na Dunaju vodila živahno družabno življenje, ki se ga je ude-

³¹ Wolfgang Wurzbach, Katalog der Portätlithographien Josef Kriehubers. Wien-Bad Bocklet-Zürich 1955, str. 133.

³² Neue Freie Presse, Wien 23. November 1869, str. 2f.

Joh. B. Witting, Steiermärkischer Adel. V: Die Wappen des Adels in Salzburg, Steiermark und Tirol. J. Siebmacher's großes Wappenbuch, Bd. 28. Neustadt an der Aisch 1979, stolpec 214.

leževal tudi njen zet Artur Batthyány (znan kot: »Turi«). Njen salon je med drugimi obiskoval britanski poslanik na Dunaju. Julija Batthyány, roj. grofica Apraxin, je bila velika ljubiteljica gledališča in glasbe. Johann Strauß (sin) ji je leta 1853 posvetil polko Tanzibäri.³³ Njen salon je bil za visoko dunajsko družbo pomembno shajališče, kar je na primer v svojih spominih zapisal Ludwig Freiherr von Wattenmann-Maelcamp-Beaulieu: »Najzabavnejši salon je bil nesporno salon grofice Helene Esterházy, bogate Rusinje, v prvem zakonu poročene z grofom Apraxinom. Njena hči iz tega zakona, Julija, je bila poročena z grofom Arturjem Batthyányjem, znanim kot Turi. ... Grof Turi, zelo simpatičen in veder, je bil ljubitelj iger, denar mu je polzel med prsti, k sreči pa mu je božja previdnost *a tempo* namenila, da je objokoval premožnega sorodnika, po katerem je dedoval.«³⁴

Po že omenjenem izumrtju veje iz Scharfensteina je leta 1841 grof Artur Batthyány postal lastnik dvorca Rakičan, kjer je s soprogo Julijo in otroci prav tako občasno prebival, prav tako okoli leta 1860 v Budimpešti. Zakon z ekstravagantno grofico ruskega porekla je razpadel že leta 1861, Julija Apraxin je nato kot pisateljica in igralka živela v Franciji in Španiji.³⁵

Artur Batthyány je bil poslej s svojima otrokoma, katerih vzgojo je prevzela njegova tašča Helena grofica Esterházy roj. Bezobrazoff, pogosto v Rakičanu. Njegova tašča, ki je živela pri njem, in njegova nekdanja soproga Julija Apraxin sta se pa povsem sprli. Veliko pozornost je leta 1869 vzbudil proces med materjo in hčerjo zaradi nadaljevanja izplačevanja mesečne rente Juliji Apraxin, ki je bil obravnavan pred sodiščem v Bratislavi in o katerem so pisali tudi časopisi, saj je v obsežnem pismu javno izrazila stališče o svojem dotedanjem življenju.³⁶

Grof Artur Batthyány je imel z otroki prebivališče tudi v štaterski prestolnici Gradec (okoli 1888/89 na Elisabethstraße 57). V Gradcu sta se v letih 1869 in 1888 poročili dve njegovi hčeri (Helena in Georgina), dva od njegovih otrok pa sta v letih 1865 in 1874 tam umrla (Katarina in Artur).³⁷

³³ Wiener (allgemeine) Theater-Zeitung, Wien 22. September 1853, str. 907.

Neue Freie Presse (Morgenblatt), Wien 7. August 1902, str. 6.

³⁴ Ludwig Freiherr von Wattenmann-Maelcamp-Beaulieu, 53 Jahre aus einem bewegten Leben, I. Bd. Wien 1904, str. 43.

³⁵ Catherine Barna, Une femme de lettres du second Empire. La Comtesse Julie Apraxin. Sa vie, ses oeuvres. Szeged 1934, str. 13ff in 20ff.

³⁶ Neues Wiener Tagblatt, Wien 13. November 1869.

Neue Freie Presse, Wien 23. November 1869, str. 2f.

³⁷ Ludwig Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel in den Matriken der Stadt Graz. Graz 1909, str. 257, 451, 464 in 466.

Artur Batthyány je starost očitno pretežno preživel v dvorcu Rakičan, kjer je umrl leta 1893,

star 80 let.³⁸ Ker je njegov sin Artur (1854–1874) kot enoletni prostovoljec pred njim umrl v Gradcu, je dvorec Rakičan podedovala njegova hči Georgina (1856–1924).³⁹ Georgina Batthyány je omenjena tudi kot gostja v štajerskem zdravilišču Gleichenberg, julija leta 1877 je nastopila v tamkajšnjem gledališču v predstavi »visoke osebnosti« kot ena izmed treh »deklic iz sosedsstva«.⁴⁰ Bila je edina od Arturjevih otrok, ki je preživela očeta in je bila od leta 1888 poročena z grofom Clemensom Saint-Julien-Wallseejem (1845–1908) z dvorca Wartenburg v Gornji Avstriji, vendar pa je bivala tudi v Rakičanu. Grof Saint-Julien-Wallsee je bil med drugim tudi okrajni glavar Kufsteina in Bregenza ter končno tudi deželni vladar Salzburga.⁴¹

K posestvu Rakičan rodbine Saint-Julien-Wallsee so leta 1928 (takrat sta bila lastnika Albert Saint-Julien-Wallsee in Helena Dürckheim) pripadala še posestva v Bodoncih/Bodoncz ali Bodóhegy, Mlajtincih/Mladetincz ali Kismálnás, Murski Soboti in Vadarcih/Tivadarcz ali Tiborfa.⁴²

Zgodaj umrla Helena (1850–1880), hčerka Arturja Batthyányja, je bila od leta 1869 poročena z grofom Janezom Nepomukom Spaur in Flavonom (1844–1916). Umrla je v Rakičanu in je bila verjetno pokopana v okrogli kapeli grajskega parka, ki je označena in opisana na jožefinskem vojaškem zemljevidu iz leta 1784 ter so jo uporabljali kot grobnico.⁴³

³⁸ Hans Schreyer, *Aristokraten-Almanach 1888. Adressbuch der Mitglieder des österreichisch-ungarischen Adels*. Wien 1888, str. 46.

Joh. B. Witting, *Steiermärkischer Adel. V: Die Wappen des Adels in Salzburg, Steiermark und Tirol. J. Siebmacher's großes Wappenbuch*, Bd. 28. Neustadt an der Aisch 1979, stolpec 213.

³⁹ Samu Borovszky, *Magyarország vármegyéi és városai. Vas vármegye*. Budapest 1898 (ponatis: Budapest 1989), str. 22f.

⁴⁰ Anatol P. Fuksas, *Bad Gleichenberg. Geschichte eines steirischen Heilbades*. Bad Gleichenberg 1979, str. 205.

Štajersko zdravilišče Gleichenberg so radi obiskovali tudi drugi člani grofovske rodbine Batthyány. V Bad Gleichenbergu je med obiskom umrl na dvorcu Kittsee (madžarsko: Köpcsény) na današnjem severnem Gradiščanskem stanujoči grof Josef Georg II. (1836–1897), oče »blaženega« dr. Ladislava IV. Batthyányja (1870–1931).

⁴¹ *Genealogisches Handbuch der gräflichen Häuser, Gräfliche Häuser B Band II*, Limburg a.d. Lahn 1960, str. 362.

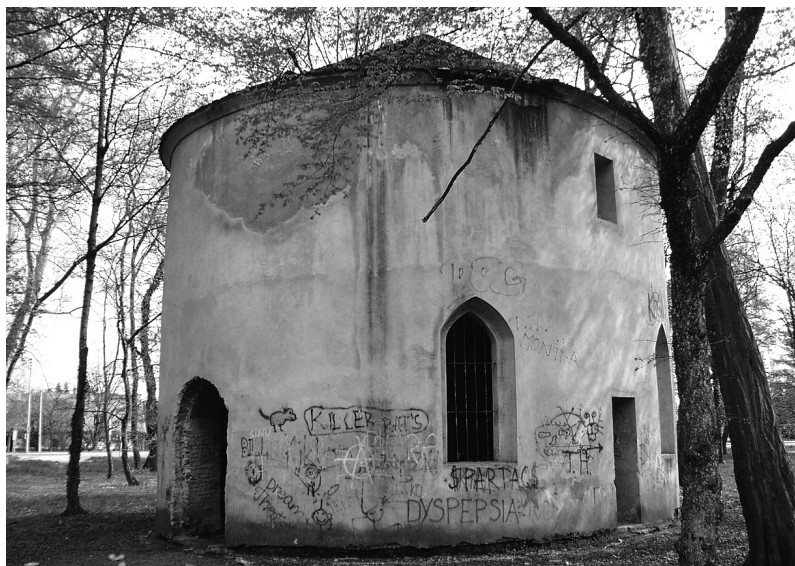
Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, IX. Bd. Wien 1988, str. 381.

⁴² Miroslav Kokolj, *Prekmurski Slovenci od narodne osvoboditve do nacistične okupacije 1919–1941*. Murska Sobota 1984, str. 547; Gyula Rubinek, *Magyarország Gazdacsintár. Schematismus der Grundbesitzer Ungarns*. Budapest 1911, str. 829, 834 in 839.

Vadarc/Tivadarcz ali Tiborfa so že leta 1850 omenjeni kot pripadajoči h gospodstvu Rakičan. (Johann Seedorf, *Die Übergabe der ehemals Ludwig Graf Batthyánschen Herrschaft Neuhaus an die k.k. Kameralverwaltung (1850)*. V: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*. Let. 100. Graz 2009, str. 534.)

⁴³ Vincenc Rajšp/Aleksandra Serše, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, Opisi, 7. zvezek/Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien, Landesbeschreibung, 7. Band. Ljubljana 2001, str. 46.

Na danes zapušeni kapeli je še vedno vidno, da je bila pregrajena, opazne so sledi starejših okenskih odprtín.

Upod. 6 in 7: Grobnica (kapela) v grajskem parku v Rakičanu (s sledovi starejših oken).

Hčerka Helene grofice Spaur in Flavon se je prav tako imenovala Helena (1870–1949), od leta 1890 je bila poročena z grofom Rudolfom Fünfkirchem (1860–1934) in je bila lastnica dvorca Schachenthurn (Schachenturm) v Gornji Radgoni/Oberradkersburg. Na mestnem stolpu v Radgoni/Bad Radkersburg sta zapisani imeni obeh njenih sinov, ki sta padla v prvi svetovni vojni. Grobnica družine Fünfkirchen je še vedno na pokopališču v Gornji Radgoni. Grofico Heleno Fünfkirchen so leta 1945 partizani odvedli iz dvorca Schachenthurn in jo odpeljali v taborišče Strnišče/Sterntal pri Ptuj/Pettau, o čemer je zapustila podrobno poročilo.⁴⁴

V grobnici v grajskem parku v Rakičanu je bil poleg leta 1880 preminule Helene grofice Spaur in Flavon pokopan tudi njen oče Artur Batthyány, leta 1893; pred tem je bila tam pokopana tudi njegova tašča Helena grofica Esterházy roj. Bezobrazoff (1801–1891).

⁴⁴ Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. Band V. Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien. München 1984 (Taschenbuchausgabe), str. 548ff.

Upod. 8: Pokopališče v Rakičanu (med pokopališkim križem in grobom družine Schweinhammer leži nagrobnik Helene Esterházy).

Upod. 9: Nagrobnik Helene Esterházy.

Kapela je bila po letu 1945 oplenjena, posmrtni ostanke iz poškodovane grobnice so člani rodbine Batthyány z Gradišanskega pozneje zbrali in jih skupaj z župnikom iz Murske Sobote pokopali v grobu na rakičanskem pokopališču. Na skupni grob je bil položen edini nepoškodovani nagrobnik (nagrobnik Helene Esterházy, roj. Bezobrazoff). Ta grob z napisom za grofico Heleno Esterházy je še danes zraven groba, ki pripada nekdanjemu upravitelju gosposkega posestva Schweinhammerju.

Dodatek:

Seznam leta 1598 navedenih deležev posesti Ladislava Poppel-Lobkowitza na območju Murske Sobote, ki so po poroki leta 1607 prešli k družini Batthyány in ki so se delili med tri veje mlajše (grofovske) linije po stanju okoli leta 1767.⁴⁵

Uvodna opomba: Ko je bil Rakičan/Rakicsán ali Batthyánfalva/Rakitsan v izključni posesti Ladislava Popel-Lobkowitza

⁴⁵ Ibolya Felhő, Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában, I Dunántúl. Budapest 1970. (Urbarni odnosi na Madžarskem v času Marije Terezije.) Zoltán Dávid, Az 1598. évi házösszeírás. Budapest 2001. (Popis 1598.)

(1598) oz. okoli leta 1767 rodbine Batthyány – takrat sta bila skupna lastnika Adam Batthyány (veja iz Scharfensteina) in Emerik Batthyány (veja iz Pinkafelda) – so bili v naslednjih krajih Ladislav Popel-Lobkowitz oz. rodbina Batthyány le delni lastniki (okoli leta 1767 je bil drugi lastnik Peter Szápáry).

Veja iz Scharfensteina (Adam Batthyány = Gospostvo Rakičan).⁴⁶

Bodonci/Bodoncz ali Bodóhegy (1849/50 gospostvo Moravci – veja iz Schlaininga)

Brezovci/Brezócz ali Vasnyires

Gorica/Goricza ali Halmosfő

Kupšinci/Kupsincz ali Murahalmos

Lemerje/Lehomér

Martjanci/Martyáncz ali Mártonhely

Murski Petrovci/Murapetrócz

Polana/Polana ali Vaspolony

Puževci/Pusócz ali Pálmafa

Vaneča/Vaslak (1849/50 gospostvo Moravci – veja iz Schlaininga)

Zenkovci/Zenkócz ali Zoltánháza

Veja iz Pinkafelda (Emerik Batthyány):⁴⁷

Bykalya⁴⁸

Dolina/Völgyes

Gederovci/Gederócz ali Köhida

Gradišče/Gradistya ali Muravárhely

Krajna/Véghely

Lukačevci/Lukasócz ali Lukácsfa (1849/50 gospostvo Moravci – veja iz Schlaininga)

Murska Sobota/Muraszombat/Olsnitz (1849/50 gospostvo Moravci – veja iz Schlaininga)

Satahovci/Svetahócz ali Muraszentés

⁴⁶ V lasti Adama Batthyányja (veja iz Scharfensteina) so bili v gospostvu Neuhaus/Dobra današnji gradiščanski kraji Doiber/Döbör, Neumarkt a.d.R./Farkasdífalva, Tauka/Tóka in Welten/Velike, kot tudi današnji slovenski kraji Dolič/Két-Dolcs ali Völgyköz, Kuzma in Matjaševci/Matjasóc ali Szentmátyás. Ti kraji so bili tedaj verjetno upravljani skupaj v Rakičanu.

⁴⁷ V lasti Emerika Batthyányja (veja iz Pinkafelda) je bilo okoli leta 1767 tudi iz gospodstva Neuhaus/Dobra ločeno gospodstvo Senik/Szőlnök/ Zemming z današnjimi gradiščanskimi kraji Gritsch/Gercse ali Grics, Minihof-Liebau/Liba in Windisch-Minihof/Kistótlak ali Tótlak in z madžarskimi kraji Dolnji Senik/Alsószőlőnk/ Unterzemming in Gornji Senik/Felsőszőlőnk/ Oberzemming. Z gospodstva Senik so do leta 1777 upravljali tudi deleže veje iz Pinkafelda v Rakičanu.

⁴⁸ Izginuli kraj med Domanjševci in Szomorócem – že na Madžarskem.

Sodišinci/Szodesincz ali Birószék (1849/50 gospostvo Moravci –
veja iz Schlaininga)

Tišina/Tissina ali Csendlak

Tropovci/Tropócz ali Murafüzes

Vanča vas/Vancsavész ali Ivánfalva

Veščica/Vesczicza ali Falud

Veja iz Schlaininga (Sigmund (Žiga) Batthyány = **Gospostvo Moravci**):⁴⁹

Bokrači/Bokrács

Čikečka vas/Csekefa

Fokovci/Falkócz (Urdomb)

Košarovci/Kosárháza

Krnci/Kernecz ali Lendvakislak

Mlajtinci/Mladetincz ali Kismálnás

Moravci/Tótmarácz ali Alsómarác

Nemčavci/Nemsócz ali Lendvanemesd

Noršinci/Norsincz ali Ujtölgyes

Predanovci/Pedanócz ali Rónafő

Puconci/Puczincz ali Battyánd

Sebeborci/Szembiborc ali Szentbibor

Selo/Tótlak ali Nagytótlak

Tešanovci/Tessanócz ali Mezövár

Vučja Gomila/Zsidahegy

(Prevod iz nemščine Tamara Andrejek)

⁴⁹ V lasti Sigmunda (Žige) Batthyányja (veja iz Schlaininga) je bil poleg gospostva Moravci/Tótmorác ali Alsómarác tudi preostanek gospostva Neuhaus/Dobra z današnjimi gradiščanskimi kraji Bonisdorf/Bónisfalva, Kalch/Mészvölgy, Krotendorf/Békátó, Neuhaus/Dobra, Műhlgraben/Malomgödör, Oberdrosen/Rábaőr ali Felsőstráza in St. Martin a.d.R./Rábaszentmárton ali Alsóstráza, pa tudi današnji slovenski kraji Kramarovci/Hatarfalva/Sinnersdorf, Ocínje/Gedőudvar/Guitzenhof in Trdkova/Magasfok/Türke.

1849/50 je gospostvo Moravci zajemalo tudi današnje madžarske kraje Magyarszombatfo, Rákos in Pankasz.

FRANZ JOSEF SCHOBER

TOMB OF COUNTESS HELENE ESTERHÁZY

Das Schloss Rakičan mit dem Schlosspark ist eine der wichtigsten Sehenswürdigkeiten in der Stadtgemeinde Murska Sobota. Schloss und Großgrundbesitz Rakičan waren fast drei Jahrhunderte lang im Besitz des ungarischen Magnatengeschlechtes Batthyány.

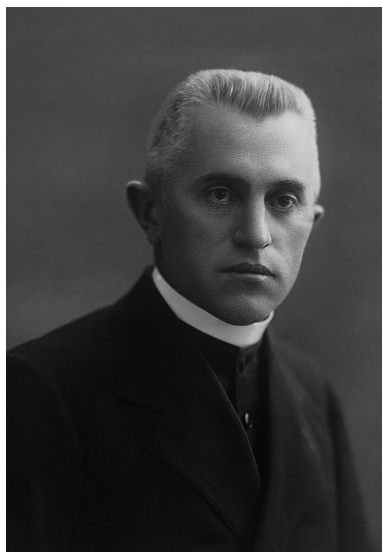
Der letzte Besitzer aus dieser Familie war ab 1841 Graf Arthur Batthyány (1813-1893), der aber vor allem in Wien, Bratislava und Budapest lebte. Seine Gattin Julie Apraxin war russischer Abstammung. Deren Ehe, der fünf Kinder entstammten, wurde aber bereits 1861 geschieden. Julie Apraxin lebte danach in Frankreich und Spanien und war mit ihrer Mutter Helene Apraxin (geb. Bezobrazoff), die in zweiter Ehe einen Grafen Esterházy geheiratet hatte, arg zerstritten. Graf Arthur Batthyány wohnte aber dann mit den Kindern und seiner Schwiegermutter Helene Esterházy häufig in Rakičan.

Sowohl die 1880 früh verstorbene Tochter Helene Batthyány als auch seine 1891 verstorbene Schwiegermutter und 1893 Arthur Batthyány selbst wurden dann in der runden Gruftkapelle im Schlosspark beigesetzt (den Besitz Rakičan erbte danach seine Tochter Georgina, die mit einem Grafen Saint-Julien-Wallsee verheiratet war).

Nach 1945 wurde die Gruftkapelle im Schlosspark aber geplündert, später wurden die sterblichen Überreste eingesammelt und auf dem Friedhof von Rakičan neuerlich beigesetzt. Auf das Grab wurde damals der unversehrt gebliebene Gruftdeckel von Helene Esterházy geb. Bezobrazoff gelegt, der sich heute noch in der Nähe des steinernen Friedhofskreuzes findet.

FRANC KUZMIČ

BIOGRAFSKI PORTRET IVANA JERIČA

Tokrat želim le na kratko osvetliti življenjsko pot Ivana Jeriča, katerega spominsko sobo odpiramo danes. Tistim, ki so prebrali njegovo knjigo *Moji spomini*. Nekateri so ga tudi osebno poznali. In tako si tudi vi osvežite spomin.

Ivan Jerič je bil rojen 4. junija 1891 v Dokležovju. Bil je tretji po vrsti med devetimi otroki. Sprva je pomagal doma pri delu na kmetiji, delal je tudi pri gradnji železniške proge Sobotič–Hodoš, v elektrarni v Lebringu v Avstriji in pri regulaciji Mure. Želel je postati vodni

mojster. Znani zbiralec ljudskega blaga Štefan Kühar in prijatelj Štefan Poredoš iz vasi sta ga nagovorila, da je nadaljeval šolanje. Šolal se je na meščanski šoli v Lendavi in se nato vpisal na gimnazijo. Leta 1913 je bil vpoklican v vojsko v Sarajevo in naslednje leto ga je doletela vojna, bil komandir telegrafskega voda. Vmes, v prostem času, je študiral in se pripravljaj za izpite na gimnaziji. Za hrabrost v vojni je dobil tri odlikovanja.

Iz vojne se je vrnil novembra 1918 in – ker je imel izkušnje iz vojne – v Beltincih pomagal urejati vprašanja roparskih napadov

boljševiško usmerjenih vojakov, ki so se vrnili iz Rusije, in domačinov v času revolucionarnega vrenja.

Gimnazijo je končal v Ljubljani leta 1920 in maturiral z odličko. Nato je v Mariboru vpisal študij bogoslovja in bil 29. junija 1924 posvečen v duhovnika. Novo mašo je imel v Dokležovju 13. julija.

Jerič je bil narodno zelo zaveden, k čemur so pripomogle tudi knjige Mohorjeve družbe. Zato se je samoumevno pridružil prekmurski osvobodilni legiji, ki so jo na pobudo generala Maistra ustanovili leta 1919 v Ljutomeru. Jerič je bil med njenimi voditelji in prav tako v stiku z dr. Slavičem, ki je v Parizu zastopal naše narodne pravice.

Kot kaplan je služboval v Ljutomeru (1924–1926) in Soboti (1926–1929), kjer je bil tudi v letih 1926–1927 urednik prekmurskega tednika *Novine*. V njih je med drugim zastopal koristi naših ljudi.

Leta 1927 je postal na listi Slovenske ljudske stranke poslanec, se boril za popolno gimnazijo v Soboti, za ustanovitev okrožnega sodišča in za pravice sezonskih delavcev, ki jih je bilo med obema vojnama iz Prekmurja zelo veliko.

Leta 1929 je postal župnik, potem je bil v Turnišču (1935–1953) in dekan lendavske dekanije.

Za zasluge v stari Jugoslaviji je dobil dve visoki državni priznanji (red sv. Save IV. stopnje (1930) in red jugoslovanske kro-
ne (1940)).

Zaradi svojih lepih nastopov in govorjenja je postal takrat najuglednejši duhovnik. Odločno se je postavil na narodovo stran tudi ob zasedbi Madžarov leta 1941, tako pri posvetni kot cerkveni oblasti.

V začetku okupacije ga je mariborski škof imenoval za generalnega vikarja za Prekmurje, 1. junija istega leta sombotelski škof za apostolskega administratorja in potem še za generalnega vikarja (29. 4. 1945–20. 8. 1946).

Po vojni so ga nekateri poskušali odstraniti, a je bil po eni strani premočna osebnost, po drugi pa se je znal modro izogniti. Vseeno je moral preživeti štiri leta v zaporu (1946–1950). V Turnišču je ostal kot župnik vse do leta 1953, ko se je župniji odpovedal in se kot upokojenec preselil v Mursko Soboto ter bil duhovni pomočnik in začasno župnik (1964–1965).

1. decembra 1953 je bil imenovan za častnega konzistorijalnega svetnika in 29. maja 1961 za častnega kanonika. Leta 1965 se je preselil v Bakovce in začel po svojih močeh delovati v takajšnji cerkvi. Proti koncu življenja mu je vse bolj pešal vid, dokler ni popolnoma oslepel. Umrli je v slovenjegraški bolnišnici 21. decembra 1975, 23. decembra so ga pokopali v rojstni vasi Dokležovje.

Po smrti sta izšli dve njegovi knjigi, ki sta ostali v tipkopisu, in sicer *Moji spomini* (2000) in *Zgodovina madžarizacije v Prekmurju* (2001).

Mislim, da je upravičena ugotovitev Jožefa Smeja, ko je zapisal: ***Kulturniki in sploh zgodovinarji, če bodo hoteli pisati o Prekmurju, ne bodo mogli mimo Jeričevih spominov.***

O tem, kako je doživljal zaton življenja, pa prisluhnimo njegovim besedam v pismu, ki ga je naslovil:

Draga Danica!

... Pa ne zameri, da Ti na oboje komaj sedaj odgovarjam. Na desno oko sem že popolnoma slep, na levo pa že tudi zelo slabo vidim. Tudi z očalami že več nič ne vidim; čitam in pišem še samo s povečevalnim steklom. Tako pisanje pa je zelo težavno in zamudno. Svet tone pred menoj v temo. Hudo mi je, ko sem pa tako rad gledal naše lepo Prekmurje, naša zelena polja. Sedaj Boga samo to prosim, če mi že vzame luč oči, naj mi ne vzame luč razuma in luč vere. Drugače pa sem vdan v voljo božjo, naj mi pošlje, kar hoče saj mi bo vse pomagalo k dobremu.

Sedaj še s povečevalnim steklom mašujem. Berilo pri maši čitajo fantje, ostalo pa jaz opravljam. Večji del maše itak znam iz glave. Po ovem načinu maševanja to itak ni pretežki, ker celo mašo opravljamo v slovenskem jeziku. Pogrebov več ne morem opravljati. Sreča, da sem lani končali zidanje cerkve in 3. avg. dali po škofu blagosloviti. Bila je to zelo lepa slovesnost.

Radi angine pectoris se morem nikamor potovati. ...

Lepo te pozdravlja Tvoj striček Ivan.

Za konec pa še dve pomembni izjavi dveh naših tako imenovanih prekmurskih patriarhov:

»Ostal nam je vzor resničnega in pokončnega rodoljuba ter ljudskega duhovnika.« (Vilko Novak).

»Ostal je trden na braniku slovenstva med vojno, po njej pa zagovornik pravic in svoboščin Cerkve tudi za ceno največjih žrtev.« (Jožef Smej).

Takšna je kratka biografska skica kanonika Ivana Jeriča.

V zgodovino se bo zapisal kot vzor resničnega in pokončnega rodoljuba ter ljudskega duhovnika.

FRANC ČUŠ

VLOGA ŠTAJERCEV IN IVANA JERIČA PRI
PRIDRUŽEVANJU PREKMURJA MATIČNI
DOMOVINI

V prispevku Vloga Štajercev in Ivana Jeriča pri pridruževanju Prekmurja matični domovini prikazujem dogajanje ob koncu prve svetovne vojne, ko je bila Evropa na pragu nove delitve in vzpostavitve novih meja. Konec vojne je pomenil tudi konec stoletnih imperijev, vojna je odnesla s prestola dedne monarhije v Nemčiji, Rusiji, Turčiji in Avstro-Ogrski. Če so nove meje med državami risali v Parizu, so na terenu nastajale razmere, ki so vplivale na končne pariške odločitve. Zapleteno je bilo reševanje tam, kjer so obstajale stoletne politične meje, kjer je bilo mešano prebivalstvo in oblikovan multikulturni prostor. Postavljalo se je vprašanje, kako na novo zarisati meje med državami in ob tem upoštevati interese lokalnega prebivalstva. Glavno vlogo pri določevanju meja so imeli predstavniki držav zmagovalk, zbranih leta 1919 v Parizu, ki so se zbirali v pariških kongresnih dvorinah in salonih ter poskušali svojim državam priboriti čim večji kos pogače. Države poraženke v tej trgovini niso imele nobene pomembnejše vloge in so bile prisiljene sprejeti ponujene jim mirovne pogodbe.

Poseben položaj so imeli ob koncu vojne Slovenci. Med vojno je slovensko narodno ozemlje spadalo v okvir avstro-ogrske države, članice centralnih sil, to je ob koncu vojne poražene strani. Danes se ustvarja vtis, da so se Slovenci v tej dualistično urejeni monarhiji čutili kot ujetniki med dvema velikima narodoma, madžarskim in avstrijskim (nemškim), in so hoteli za vsako ceno pobegniti iz te »ječe narodov«, kot se v povojnem zgodovinopisju pogosto uporablja oznaka za to večnacionalno drža-

vo. Vendar, če pogledamo politične programe slovenskih političnih strank, delujočih pred prvo svetovno vojno, so večinoma vse podpirale idejo po preureditvi avstro-ogrske monarhije v trialiistično ali federativno urejeno državo. Redke so bile skupine (ali posamezniki), ki so videle prihodnost slovenskega naroda zunaj monarhije, npr. v povezavi z drugimi južnoslovanskimi narodi. Šele vojaško-politična dogajanja so pripeljala do spremenjene narodnopolitične orientacije. Čeprav vodilni slovenski politik prve polovice 20. stoletja, dr. Anton Korošec, v majniški deklaraciji leta 1917 govori o habsburško-lotarinškem okviru, že naslednje leto zavrne cesarja Karla I. z besedami: »Es ist zu spät, euer Ma-iestet«. Avstro-ogrska monarhija kot članica centralnih sil je bila jeseni leta 1918 poražena, cesar Karel I. je moral odstopiti, centrifugalne nacionalne sile pa so pripomogle k dokončnemu razpadu monarhije. Avstro-ogrske narode lahko delimo v dve skupini. Prvo predstavljajo narodi z državotvorno tradicijo, ki niso imeli večjih težav pri oblikovanju nacionalnih držav (Čehi, Avstrijci, Madžari, Poljaki). Drugo skupino predstavljajo manjši narodi, ki v zgodovini niso imeli svojih držav, kraljestev, na katerih bi gradili svojo državnost. Med temi so bili tudi Slovenci. Slovenskem narodu je grozilo popolno razkosanje in razdelitev narodnega ozemlja med več držav. V končni fazi se je to tudi zgodilo. Približno tretjina narodnega telesa je na podlagi tajne London-ske pogodbe pripadla Italiji, Koroška po plebiscitu leta 1920 Avstriji, Porabje po Trianonski pogodbi Madžarski, edini svetel primer je Prekmurje, ki se mu je uspelo zliti z matičnim telesom, ki je bil vključen v Kraljevino SHS.

Zakaj se je kljub večstoletni politični meji na reki Muri Prekmurje združilo z »matično domovino«, je več vzrokov:

- mednarodnopolitični položaj Kraljevine SHS, v katero se je vključil večji del slovenskega ozemlja; Srbi so iz vojne izšli na strani zmagovalcev, Slovenci, pa tudi Madžari, so bili na strani poražencev;
- želja zmagovalcev, predvsem Italijanov, preprečiti dostop Madžarom in Avstrijcem do morja;
- širitev revolucionarnih idej iz Rusije na Madžarsko in s tem tudi v Prekmurje;

- narodna zavest prebivalstva v Prekmurju in delovanje narodnih buditeljev;
- sodelovanje Slovencev z obeh strani reke Mure, ki je temeljilo na stoletnem kulturno-gospodarskem povezovanju (kljub naravni in politični meji).

Po mojem mnenju sta prav zadnja vzroka odločilno vplivala na dokončno odločitev v Parizu. Kot dokaz za to navajam rešitev »koroškega vprašanja«, ki se je končalo s katastrofo za slovenski narod. Tedanja ljubljanska politika nikakor ni našla ustreznega stika z lokalnim okoljem severno od Alp. Vojaški poskusi generala Maistra, nadporočnika Malgaja, stotnika Lavriča so se ob politični nepodpori končali neuspešno.

Drugače se je zgodba razvijala na Štajerskem in v Prekmurju, kjer so pobudo prevzeli »lokalni« politiki ob podpori ljudstva, podprti z izkušnjami o narodnem pritisku – na južnem Štajerskem nemškem, v Prekmurju madžarskem. Vodilno politično in agitacijsko vlogo na terenu so prevzeli katoliški intelektualci (duhovščina, lokalni politiki, narodni buditelji). Na Štajerski strani so to bili dr. Anton Korošec, dr. Fran Kovačič in dr. Matija Slavič. Vsem je bilo skupno, da so bili duhovniki, prihajali iz Prelekije, zato so dobro poznali razmere, v katerih so živeli Slovenci v Prekmurju oz. ogrskem delu monarhije. Na levi strani so imeli podobno vlogo: dr. Franc Ivanocy (pred vojno), Jožef Klekl st., Ivan Jerič, Jožef Godina. Seveda so omenjeni samo nekateri, bilo jih je še veliko, ki so z agitacijo, narodnim bojem prispevali k dokončnemu rezultatu. Ne smemo zanemariti vloge generala Rudolfa Maistra, njegovih sodelavcev in prostovoljcev, ki so se z odločnimi vojaškimi akcijami od novembra 1918 borili proti razkosanju slovenskega narodnega ozemlja. Sodelovanje med omenjenimi akterji je segalo v čas pred vojno, temeljilo pa na kulturno-gospodarskih vezeh, ki so se pletle v zgodovini.

Na prekmursko katoliško inteligenco (v času pred prvo svetovno vojno, med njo in po njej), med katero sodi Ivan Jerič, je imela vsekakor velik vpliv katoliška inteligenca z desnega brega Mure, ki se je zbirala v Mariboru. V mariborskem semenišču je delovalo literarno društvo mariborskih bogoslovcev in izhajal je tudi časopis Lipica. Po letu 1892/93 so omenjene dejavnosti združili. Med sodelujočimi je imela odločilni vpliv trojica pr-

leških bogoslovcev: dr. Fran Kovačič iz Veržaja, dr. Matija Slavič iz Bučevcev in dr. Anton Korošec iz Biserjan pri Svetem Juri ob Ščavnici. Pod predsedstvom dr. Frana Kovačiča je društvo v letih 1892–1894 organiziralo zbiranje za narodnoobrobna območja, zlasti za Slovence v Prekmurju. Dr. Anton Korošec se je v Lipici ukvarjal s socialnimi, gospodarskimi in narodnopolitičnimi temami. V prispevku *Iz življenja ogrskih Slovencev* osvetljuje položaj slovenske skupnosti v transiljantski polovici monarhije. V enodejanki z naslovom *Ob Vrbskem jezeru* se ukvarja z odnosi Slovencev do Madžarov: slovenski učitelj reši iz vode madžarskega oficirja, čeprav ve, da zaničuje Slovence. Avtor poudarja plemenit značaj slovenskega ljudstva. Korošec je v podobi mlade madžarske baronice pojasnjeval dogodek: »Da taki značaji, taki vzorni značaji gotovo morejo priboriti svojemu ljudstvu boljšo bodočnost.«¹

Dr. Fran Kovačič je leta 1893 na občnem zboru mariborskih bogoslovcev govoril, da morajo člani po svojih močeh delovati za uresničitev ideje Zedinjene Slovenije. Istega leta je skupaj z Franom Gomilškom obiskal Prekmurje in svoje vtise opisal v bogoslovnem predavanju *Spomini na Prekmursko*, ki ga je podnaslovil *Umirjajoči vas pozdravljajo* (*Morituri vos salutat*). Obiskal je župnije Beltinci, Črenšovci, Lendava, Turnišče, Bogojina, Martjanci in Sobota. Najbolj sta mu ostali v spominu srečanja z dr. Francem Ivanocyjem in Štefanom Borovnjakom. Ta srečanja so ga tudi spodbudila k organizaciji zbiranja knjig in dobavljanju knjig Mohorjeve založbe, ki so bile sicer prepovedane. Dr. Fran Kovačič je v *Spominih o Prekmurcih* zapisal: »Našemu narodu je vseobče vsajeno v versko čustvo, vendar bi skoraj prisodil Prekmurcu prvo mesto ... Ako doma ne najde potrebne dušne hrane, pa gre dalje. Prekmurskega romarja najdeš v nemškem Marijinem Celju, pri Mariji Tolažnici pri Gradcu, v Slovenskih Goricah pri Sv. Trojici, na Svetih gorah, na Sv. Višarjah, pri Mariji bistrički na Hrvaškem in drugod. V svojem rojstnem kraju sem imel večkrat priliko videti cele trume prekmurskih romarjev. Ino kaki so to romarji. Ni videti med njimi mnogo lahkomisljene mladine, ki večkrat iz prav slabih namenov gre na božjo pot in hodi po

¹ Feliks J. Bister, Anton Korošec, državnozborni poslanec na Dunaju, str. 33–34.

vražjih potih, ampak med prekmurskimi romarji vidiš resnobne može in žene, katere žene res prava pobožnost na božjo pot. Posebno veselo je, da so ti možje v procesiji prav mnogoštevilni, kar pri nas ni navada...».² Katoliški intelektualci so se sredi devetdesetih let 19. stoletja zbirali na domu Ivana Baše v Beltincih, kjer so peli slovenske pesmi iz mohorjeve Slovenske pesmarice. Leta 1897, ko je imel premicijo Jožef Klekl st., je dr. Anton Korošec razvil prvič slovensko zastavo v Prekmurju.³

Na pobudo dr. Frana Kovačiča so leta 1911 v Veržēju začeli graditi salezijanski zavod – Marianišče. Zavod so zidali tudi z darovi vernikov iz Prekmurja (npr. dr. Ivanocy oz. veliko vernikov iz župnije Beltinci). Marianišče je postalo zbirališče Prekmurcev. Ob nedeljah so obiskovali verske obrede in prireditve, mladi so se udeleževali prazničnih oratorijev, kjer so bile razne športne in kulturne, igre ter se učili slovenskega jezika. Mnogi prekmurski fantje so obiskovali salezijansko gimnazijo in bili pozneje med nosilci narodne ideje v Prekmurju. Mnogi izmed njih so leta 1917 v prekmurskih vaseh zbirali podpise v podporo majniški deklaraciji in leta 1918 podpise za priključitev Prekmura Kraljevini SHS. Tej skupini narodno zavednih Prekmurcev je pripadal tudi Ivan Jerič.⁴

18. aprila 1912 se je Ivan Jerič udeležil političnega shoda v gostilni Jureš v Borecih pri Križevcih pri Ljutomeru, ki sta ga imela narodna poslanca dr. Anton Korošec in Ivan Rošker. Na shodu je prisotne pozdravil v imenu prekmurskih Slovencev tudi Ivan Jerič. »Blagroval« jih je, da so avstrijski Slovenci imeli narodne šole, lastno inteligenco, uradništvo, narodno-kulturni program, poslance in dovoljenje zborovanja v maternem jeziku. Sprejet je bil tudi sklep o zbiranju knjig na Štajerskem za Prekmurje. Te knjige so pošiljali križevskemu kaplanu Francu Ostržku, od tam pa so jih tovorili prek Mure v Prekmurje. V eni od takšnih akcij so Ivana Jeriča jeseni 1912 aretirali madžarski orožniki. Za »nagrado« je bil za božične počitnice povabljen v Ljubljano, na stroške Slovenske straže.⁵

² Metka Fujs, Dr. Fran Kovačič in Prekmurci, str. 43–44, dalje: Metka Fujs.

³ Vilko Novak, Spomini na dr. Matija Slaviča, str. 26.

⁴ Ivan Jerič, Zgodovina madžarizacije v Prekmurju, str. 47–48.

⁵ Ivan Jerič, Moji spomini, str. 9–11, dalje: Ivan Jerič.

DOGAJANJA PO KONCU PRVE SVETOVNE VOJNE IN BOJI ZA MEJE

Narodnostne razmere ob koncu vojne so bile v Prekmurju zelo nejasne. Viziji Madžarov in Slovencev o prihodnji državni ureditvi sta se močno razlikovali. Madžari v Prekmurju so pričakovali, da bo Prekmurje vključeno v novo madžarsko državi in da bodo tudi Slovenci sprejeli to dejstvo. V tem smislu je bil še pred koncem vojne, 20. decembra 1918, v Murski Soboti organiziran narodno-politični shod v organizaciji VMKE (Madžarsko izobraževalno društvo za Slovensko krajino). Zaradi vse večjega madžarskega pritiska so se mnogi Slovenci umaknili na desni breg reke Mure, predvsem v Ljutomer.⁶ 27. oktobra je ljutomerski narodni svet organiziral narodno zborovanje za Slovenske gorice, Mursko polje in dolnje Prekmurje. Zborovanja se je udeležilo veliko ljudi z obeh strani reke Mure, iz Prekmurja je prišlo okoli 300 prekmurskih Slovencev. Ti so v Ljutomeru zahtevali priključitev Prekmurja Jugoslaviji in prosili slovensko vlado, naj pošljejo na mirovno konferenco v Pariz eksperta za severne prekmurske meje. Resolucijo je na zborovanju prebral Jožef Cigan iz Črenšovcev.⁷ Ta shod je informiral prebivalstvo na levi strani Mure in jih utrdil v narodni zavesti. Naslednji odmeven (po vsebini in udeležencih pomembnejši) shod je bil v Radgoni (Bad Radkersburg) v tamkajšnji konjeniški vojašnici, na štefanovo, 26. decembra 1918. Radgono so zasedle slovenske vojaške enote pod poveljstvo Benedikta Zellhoferja na začetku decembra. Shod je sklical mariborski narodni svet. Med govorniki so bili dr. Matija Slavič, general Rudolf Maister, Franc Žebot (urednik Slovenskega gospodarja), župnik Kocbek (predsednik radgonskega narodnega sveta). Za predsednika shoda je dr. Slavič imenoval Ivan Jeriča. Še posebej sta bila vsebinsko pomembna govora dr. Slaviča in generala Maistra. Slavič je oznanil, da bodo narodna vlada v Ljubljani, narodni svet v Mariboru in on kot ekspert za določitev meje v Prekmurju naredili vse za priključitev Prekmurja. General Maister pa je zastopal stališče, da bo Slovenija dobila toliko slovenskega ozemlja, kolikor ga bodo vojaško osvojili in obdržali (vedel je, da narodna vla-

⁶ Prav tam, str. 44–45.

⁷ Prav tam, str. 47–48.

da v Ljubljani ne pozna razmer na terenu). Pogovor so nadaljevali po zborovanju, general Maister pa je izjavil, da bo Prekmurje vojaško zasedel. Ivan Jerič je dobil nalogo, da ugotovi, koliko orožnikov in morebitnih vojakov je bilo v Lendavi.⁸

Vojaškega posredovanja generala Maistra in njegovih prostovoljcev v Prekmurju pa ni bilo, ker je isti dan, kot je potekal shod v Radgoni, stotnik Jurišič s hrvaškimi prostovoljci zasedel Lendavo in kasneje tudi Mursko Soboto. Ivan Jerič je poskušal pri generalu Maistru dobiti pomoč v orožju in vojaštvu, ki bi omogočila Jurišičevim prostovoljcem obrambo Murske Sobote. Toda pomoči ni bilo, po Maistrovi odločitvi so orožje in vojake rabili za obrambo položajev na Štajerskem. Ivan Jerič označuje Jurišičevo vojaško akcijo kot nepremišljeno in škodljivo, pa tudi generala Maistra je odvrnila od vojaškega posredovanja v Prekmurju. Ivanu Jeriču je izjavil: »Hrvati so v Medžimurju imeli dovolj vojske, zakaj mu niso priskočili na pomoč? Zato ne, ker je Jurišič na svojo pest marširal v Prekmurje.«⁹ Konec decembra je bil tudi edini vojaški spopad prekmurskih prostovoljcev z Madžari. Tako imenovano božično akcijo je organiziral Jožef Godina, v njo so bili vključeni ljudje z obeh strani reke Mure. Njegovi prostovoljci so dobili orožje v Ljutomeru. Po spodletelem poskusu se je s prostovoljci umaknil v Ljutomer. Kasneje je bil ujet v Murski Soboti. Pri pobegu iz zapora sta mu pomagala Ivan Jerič in Mihael Kühar. Kasneje je bil v Ljutomeru na pobudo Viktorja Kukovca ustanovljen Narodni svet za Prekmurje z namenom, organizirati prostovoljce, zbrane v Ljutomeru, za vojaško operacijo v Prekmurje.¹⁰

Spomladi 1919 so v Ljutomeru začeli organizirati vojaško akcijo za osvoboditev Prekmurja. Vesti od dr. Matije Slaviča iz Pariza niso bile najbolj spodbudne, zato so hoteli Prekmurci, ki so bili v Ljutomeru, usodo Prekmurja vzeti v svoje roke. Ustanavljati so začeli Prekmursko legijo, ki je imela sedež v nemški šoli (Schulverein), kjer je bilo tudi skladiščeno orožje. Do 12. maja se jih je osebno ali pisno prijavilo 506. V izvedbo akcije je posegel celo general Maister, ki je prepovedal kakršno koli nadaljnjo akcijo. 13. maja je namreč v Ljutomer prispela mednarodna komisija za

⁸ Prav tam, str. 48–50.

⁹ Ivan Jerič, *Zgodovina madžarizacije v Prekmurju*, str. 76–77.

¹⁰ Lojze Ude, *Boji za severno slovensko mejo*, str. 273–279.

premirje, ki sta jo sestavljala angleški kapetan Smits in francoski major dr. Gaston Reverdy. V imenu prekmurskih Slovencev so imeli glavno besedo Ivan Jerič, Jože Godina in Viktor Kukovec. Obisk komisije za premirje v Ljutomeru je najverjetneje pomembno vplival na odločitve v Parizu, saj je dr. Matija Slavič zapisal: »Major Reverdy, predsednik te komisije, je potem v Parizu brez dvoma ugodno poročal v smislu obljube, ki jo je dal Prekmurski legiji v Ljutomeru, kar je takrat dosti veljalo.«¹¹

PARIŠKA MIROVNA KONFERENCA IN DOLOČITEV MEJE

Vprašanje: Kje so bili dr. Anton Korošec, dr. Matija Slavič in dr. Fran Kovačič, ko so na terenu potekali boji za meje in se je odločalo o prihodnosti Slovencev na obeh straneh Mure, medtem ko je Ivan Jerič s sodelavci aktivno deloval na terenu, tako v Prekmurju, na Štajerskem, kot predstavnik prekmurskih Slovencev tudi v Ljubljani in Beogradu. Januarja leta 1919 se je v Parizu začela mirovna konferenca. V jugoslovanski komisiji za določitev meja, ki jo je vodil srbski geograf, antropolog, pedagog in akademik dr. Jovan Cvijić, sta bila ekseptra za določitev slovenske meje na Štajerskem in Prekmurju imenovana dr. Fran Kovačič in dr. Matija Slavič. Dr. Anton Korošec je pred razpadom Avstro-Ogrske zasedel najvišji politični položaj med Slovenci, postal je predsednik Narodnega sveta, 29. oktobra 1918 ustanovljene Države SHS. Kot najvišji politični predstavnik te sicer mednarodno nepriznane države je vodil, najprej v Ženevi, kasneje v Parizu, pogajanja o združitvi Slovencev, Hrvatov in prečanskih Srbov s Kraljevino Srbijo. Po združitvi in ustanovitvi Kraljevine SHS, 1. decembra 1918, je ob imenovanju prve skupne vlade dr. Anton Korošec zasedel mesto podpredsednika v vladi, ki jo je vodil Stojan Protić.

Ivan Jerič v svojih spominih opisuje delegacijo delegacije v sestavi Viktor Kukovec (predsednik ljutomerskega narodnega sveta), nadporočnik Dominkuš, Mihael Kühar, Jožef Godina in Ivan Jerič. Najprej je v Ljubljani narodna vlada zavrnila kakršno koli pomoč Prekmurju, ker je bilo to po njihovem nemogo-

¹¹ Ivan Jerič, str. 82–87.

če. V Beogradu sta jih sprejela narodni poslanec g. Voglar, doma iz Maribora, in dr. Kramer, minister za konstituantno. Sledilo je srečanje z dr. Antonom Korošcem kot podpredsednikom kraljeve vlade. Razložil je, v kakšnem mednarodnem pravnem položaju je Prekmurje: »Ko ena izmed vojskujočih se strank zaprosi za premirje, se obe stranki med seboj pogodita za premirje. V tej pogodbi določita tudi, kje poteka demarkacijska črta. Dokler pogodba mednarodno še ni sprejeta, zmagujoča stran lahko demarkacijsko črto zboljša v svojo korist, ko pa je sprejeta, je po mirovni konferenci mednarodno priznana in je nobena stran ne sme spreminjati.« Enako stališče je delegaciji predstavil tudi predsednik vlade Stojan Protić. Na presenečenje prisotnih je predsednik vlade zelo dobro vedel, kje je Prekmurje – za razliko od predstavnikov narodne vlade v Ljubljane, ki so izkazali zelo slabo poznavanje razmer na skrajnem vzhodu slovenskega narodnega ozemlja. Tako kot Korošec kot Protić sta obljubila sprejem vladne resolucije o priključitvi Prekmurja in seznanitev z resolucijo na konferenci v Parizu. Rezultat tega obiska je tudi obveščanje Slovencev v Prekmurju z letaki, katerih vsebino sta pripravila Mihael Kühar in Ivan Jerič, pod vsebino pa je bila podpisana vlada SHS. Letake so potem v Prekmurje poslali z letali.¹²

Dr. Fran Kovačič, izvedenec za določitev meje na Štajerskem, je zelo dobro poznal tudi reševanje vprašanja meje v Prekmurju. O težavnih pogajanjih za priključitev Slovencev v Radgonskem kotu ter med Muro in Rabo je 15. maja 1919 pisal dr. Karlu Verstovšku: »O Prekmurju se je istotako iz privatnih virov izvedelo, da so ga izključili. Ko je dotični komisiji prišlo na dnevni red, so Italijani rekli, severno od Drave in Mure so debris, nekeke smeti slovenskega življa, ki se liki cigani skitajo sem in tje, in ker se gospodje niso mogli momentalno orientirati v madžarski statistiki in krajevnih imenih, so Prekmurje dali ad acta. Ko pa so se od naše strani storili odločilni koraki ter se je v tisku in z besedo pojasnilo prekmursko in baranjsko vprašanje, stoji boljše, le primerno mejo da še iščejo. Kakor strela z vedrega neba nas je tedaj 13. maja zjutraj zadelo sporočilo, da je prejšnji večer Concil de Dix definitivno določil našo severno mejo ... Prekmurje je

¹² Ivan Jerič, str. 73–75.

sploh odpadlo ... ker so Italijani tako zahtevali ... Namignili so nam, da je še vendar rešitev Prekmurja mogoča. Od naše strani se dela, kar se more – pisatelj tega pisma potrjuje (Kovačič), da kolega Slavič dela, kar je v njegovi moči, da bodo le odločilni gospodje tudi svoje storili. Pomoč so obljubili tudi Čehi, ki bodo še skušali pridobiti Japonce.«¹³

V tem času je prišel v Pariz Mihailo Pupin, ki je na stran Jugoslavije pridobil Američane, enako so jugoslovansko stran podpirali Angleži, medtem ko je bila Francija nevtralna v tem vprašanju. 20. maja je Teritorialna komisija sprejela Johnsonov predlog o Prekmurju, vendar brez Porabja. Dokončno je Vrhovni svet sprejel današnjo prekmursko mejo 9. julija in 1. avgusta je vojska Kraljevine SHS dobila dovoljenje za zasedbo Prekmurja. Pojavili pa so se problemi zaradi hrvaških pretenzij glede zasedbe in uprave v Prekmurju. Slovenska delegacija, v kateri je bil tudi dr. Slavič, je zato odpotovala v Beograd. Notranji minister Svetozar Pribičević je 3. septembra 1919 podpisal sklep, da Prekmurje spada pod enotno slovensko upravo. 4. junija 1920 je bila podpisana v Trianonu mirovna pogodba z Madžarsko, s katero je Prekmurje dokončno pripadlo tedanji Kraljevini SHS. Dr. Matija Slavič je po vrnitvi iz Pariza v domovino opravil še tri pomembne naloge za Prekmurje:

- Prizadeval si je za enotno slovensko civilno upravo.
- Bil je član razmejitvene komisije, ki je delo končala leta 1924.
- Slovenski javnosti je želel predstaviti Prekmurje in njene prebivalce. Napisal je knjigo Prekmurje (Ljubljana 1921), članke v Mladiki (Naše Prekmurje), zbornik Slovenska krajina – Narodnost in osvoboditev Prekmurcev in Prekmurske meje v diplomaciji (Beltinci 1934).¹⁴

SKLEP

Na podlagi pregledanega gradiva, predvsem spominov udeleženi-
nih v usodnih dogodkih ob koncu prve svetovne vojne (spomini
Ivana Jeriča so dragocen in pomemben zgodovinski vir), ugot-

¹³ Metka Fujs, str. 45–46.

¹⁴ Stanislav Ojnik, Dr. Matija Slavič v usodnih časih prekmurskih Slovencev, str. 22–24.

vljam, da se je o usodi Prekmurja odločalo na treh ravneh:

- v Prekmurju,
- v Ljutomeru,
- v Parizu.

Operativno vlogo na terenu so imeli narodni buditelji iz Prekmurja (Ivan Jerič, Jožef Godina, Štefan Kühar), ki so predstavljali vez med razpoloženjem v Prekmurju in operativno dejavnostjo na delu slovenskega ozemlja, ki je pred vojno pripadal Avstriji. Kot center zbiranja in operativne dejavnosti so si izbrali Ljutomer (bližina, zgodovinske vezi, narodna zavednost prebivalstva ...), medtem ko so bile razmere v Radgoni zelo nezanesljive. V Ljutomeru so imeli podporo v lokalnem političnem veljaku in borcu za pravice slovenskega naroda Viktorju Kukovcu, prek Ljutomera so vzdrževali stike z generalom Rudolfom Maistrom, ki v spletu okoliščin ni uspel organizirati vojaške operacije za osvoboditev Prekmurja (boji za mejo na Štajerskem, na Koroškem, neposrečena vojaška akcija stotnika Jurišića, zahteve Komisije za premirje in nasploh politično stanje na pariški mirovni konferenci). Ker politična elita v Ljubljani sploh ni poznala narodnostnih razmer v Prekmurju in potreb tukajšnjih prebivalcev, ti niso mogli pričakovati njihove podpore. Na srečo so v danem zgodovinskem trenutku nastopili trije Prleki, ki so tvorili jedro narodno-politične elite na slovenskem Štajerskem: dr. Anton Korošec, dr. Matija Slavič in dr. Fran Kovačič. Ti so se na podlagi izkušenj, osebnih poznavanj razmer v Prekmurju in osebnih poznanstev ljudi z levega brega Mure lahko aktivno in z vso vneemo vključili v boj za združitev Prekmurja z matično domovino. Dr. Anton Korošec je postal politik najvišjega državnega kova in je razvoj dogodkov spremljal iz vidika Beograda. Dr. Matija Slavič in dr. Fran Kovačič sta bila kot odlična poznavalca razmer na terenu poslana v Pariz, kjer sta sodelovala v komisijah za določitev meja. Sevedapa so bile najpomembnejše informacije, ki sta jih prejemale s terena oz. sta v nasprotno smer pošiljala informacije o razpletu dogodkov.

Po koncu prve svetovne vojne je bilo na štajerski strani reke Mure kar nekaj dogodkov, ki so krepili narodno zavest med Slovenci v Prekmurju in obveščali slovensko javnost od dogodkih na vzhodu slovenskega narodnega ozemlja. To so bili shoda v

Ljutomeru in Radgoni, božična akcija Jožefa Godine, boji za Radgono, organiziranje Prekmurske legije v Ljutomeru, obisk mednarodne komisije za premirje v Ljutomeru ...

Dogodki na Štajerskem in v Prekmurju po koncu prve svetovne vojne pomenijo edini pozitiven razplet za slovenski narod, če pomislimo na usodo Primorske in Koroške. Pa tudi razplet druge svetovne vojne ni bil v korist Slovencev na Primorskem, na Koroškem pa sploh ne.

LITERATURA

Feliks J. Bister, Anton Korošec – državnozborski poslanec na Dunaju, Slovenska matica, Ljubljana 1992.

Ivan Jerič, Moji spomini, Zavod Sv. Miklavža, Murska Sobota 2000.

Ivan Jerič, Zgodovina madžarizacije v Prekmurju, Stopinje, Murska Sobota 2001.

Lojze Ude, Boji za severno mejo 1918/19 v Prekmurju, Kronika, Časopis za Slovensko krajevno zgodovino 24.

Metka Fujs, Dr. Fran Kovačič in Prekmurci, Dr. Fran Kovačič – velikan slovenskega duha in dejanj, spominski večeri 1997–2004, Veržej 2004.

Stanislav Ojnik, Dr. Matija Slavič v usodnih časih prekmurskih Slovencev, Zbornik referatov, dr. Matija Slavič, Pravna Fakulteta Univerze v Mariboru, Maribor 1997.

Vilko Novak, Spomini na dr. Matija Slaviča, Zbornik referatov, dr. Matija Slavič, Pravna Fakulteta Univerze v Mariboru, Maribor 1997.

JOŽEF SMEJ

MOJI SPOMINI NA Č. KANONIKA IVANA JERIČA (1891–1975)

UVOD

Avtorja Janoš Flisar, upokojeni učitelj, in Adam Luthar, duhovnik, sta leta 1926 kot priložbo Düşevnoga lista izdala knjižico z naslovom *Prêkmurja znameniti evang. môžje*. Vse, kar zadeva »prekmuriano«, ima trajno vrednost. Zato Jože Vugrinec, ravnatelj murskosoboške Pokrajinske študijske knjižnice, nenehno kliče, naj starih prekmurskih časnikov in druge prekmurske periodike ne mečemo vstran. Dajmo jih v omenjeno knjižnico, tam se prekmuriana dopolnjuje!

Kako dobro mi je omenjena knjižica avtorjev, Flisarja in Lutharja, prav prišla! Meseca marca 2012 je prišel k meni vnuk zdaj že pokojnega evangeličanskega duhovnika Karola Kovača (svojo službo je opravljal na Gornjih Slavečih). Omenjeni vnuk študira v Gradcu. Iskal je podatke o Ferencu Ksaverju Berkeju, nekdanjem puconskem duhovniku in seniorju. Omenjena študenta so napotili k meni. In pokazal sem mu knjižico o znamenitih prekmurskih evangeličanskih možeh. Tam je našel, kar je iskal. Če bo kdo kdaj napisal knjigo o znamenitih prekmurskih katoličanskih možeh, ne bo mogel iti mimo Ivana Jeriča, morebiti tudi ne mimo pričujočih mojih spominov nanj.

SPOMINI IZ OTROŠKIH LET

Moj oče Jožef Smej (1884–1970) mi je povedal tole: »Kot cerkveni odbornik bogojanske župnije in cerkve sem bil navzoč pri pripropredaji župnije. Župnik Ivan Baša (1875–1931) je vodil bogo-

jansko župnijo od 22. maja 1908 do svoje smrti, se pravi do 13. februarja 1931. Pri sebi, v skromnem bogojanskem župnišču, je imel sprva še svojega očeta Jožefa Bašo, potem pa vse do smrti svoje mačhe, Marijo Baša, roj. Pucko, svojo polsestro Marjeto, vdovo po Ferencu Novaku, svojega polbrata Ignaca Bašo, svoja dva nečaka Vilka in Franca Novaka, gospodinjo Johano Štesl, občasno tudi mojo teto Magdaleno Smej kot služkinjo, perico (stanovala je doma) in še v počitnicah svojega polbrata Jožefa Bašo, ki je znan pod psevdonimom »Miroslav«, bil je pesnik, umrl pa kot bogoslovec 25. januarja 1916 v Sombotelu, pokopan je v Beltincih. Zadnji dve leti je v majhni sobici bogojanskega župnišča stanoval kaplan Janko Nep. Breznik, doma od Sv. Trojice v Slovenskih goricah.

Po smrti župnika Baše je v bogojanskem župnišču potekala primopredaja župnije. To je bilo v četrtek po pepelnici, 19. februarja 1931. Župnijo je moral kot župnijski upravitelj prevzeti kaplan Breznik, in to vpričo dekana Ivana Jeriča, župnika v Lendavi, in vpričo cerkvenih ključarjev.«

Tako moj oče. Njegovo nadaljnje pripovedovanje povzemam takole: Cerkevna blagajna je bila ob prevzemu in predaji napol prazna, le nekaj drobiža. Nekateri cerkveni ključarji so menili, da je župnik Baša s cerkvenim denarjem dal zidati v Beltincih hišo sestri Marjeti ter nečakoma Vilku in Feriju Novaku. Moj oče in cerkvena ključarja, Jožef Kardinar in Štefan Pücko, kovač, pa so branili župnikovo dobro ime: kako bi moglo kaj ostati v cerkveni blagajni, ko pa je imel župnik zadnje čase veliko izdatkov. Plačati je moral kamnoseška dela, izplačati dolg zidarskemu mojstru Štefanu Mesariču iz Sobote, dati primerno nagrado inž. arhitektu Francu Tomažiču, Plečnikovemu nasledniku, ki je prihajal iz Ljubljane nadzirat dela pri cerkvi.

Kje pa so pobotnice? je hotela videti druga stran cerkvenih odbornikov. Iskali so po predalih, omarah, policah, a zaman. Dekan Jerič pa je dal poklicati gospodinjo Johano. Vprašal jo je, kje so plebanuševi papirji, ki so ležali zmeraj, sicer brez pravega reda, na pisalni mizi. Če jih ne bi bila sproti metala v koš, je rekla Johana, bi nastala gora na pisalni mizi. Pred nekaj dnevi sem vrгла zadnje papirje tja ... Pokazala je na velik koš blizu peči. Dekan Jerič prebledi, hitro stopi h košu. Potegne iz njega prvi list: Potr-

dilo za zidarska dela pri cerkvi ... Prejel 5.000 din. Podpis: Štefan Mesarič. Drugi list: Za kamnoseška dela ... zaostali dolg. Prejel 3.000 din. (...). Na vprašanja dekana Jeriča, kje je še več takih papirjev, je Johana odgovorila, da so zgoreli v peči ...¹

Tako je dekan Jerič obranil dobro ime Ivana Baše, svojega prednika v dekanski službi.

Moj oče pa mi je povedal: »V sanjah se mi je prikazal župnik Baša. Glavo je naslonil na moja ramena in rekel: »Pri tebi se spočijem. Hvala ti, da si branil moje dobro ime!«

VIZITACIJA VEROUKA V RIMSKOKATOLIŠKIH ŠOLAH

Dekan Ivan Jerič se je boril, da bi župnijske osnovne šole ostale v cerkvenih rokah. V šematizmih sombotelske škofije so natančno opisane šole in omenjeni so tudi učitelji, predvsem učitelji organisti. Ljudstvo jih je imenovalo »šolnike«. Verska šola je bila npr. v bogojanski in turniški župniji, medtem ko je bila v krajih beltinske župnije poleg verskih tudi državna šola v Gančanih. Na osnovni šoli v Bogojini je bil napis RIMOKATOLIŠKA OSNOVNA ŠOLA; med vojno od 1941 do 1949 je bil isti napis v madžarščini: ROM. KAT. NÉPISKOLA (Rimskokatoliška ljudska šola). Tisti, ki niso znali madžarsko, so v šoli rekli »NEPISMENA« šola. Ker je v Bogojini bila verska šola, je moj oče kot cerkveni blagajnik vsak mesec izplačeval učiteljem stanarino. Kot deček sem takrat prvič slišal to nekoliko čudno zvaneče ime »stanarina«. Oče mi je razložil, da stanarina pomeni plačilo za uporabo stanovanja. Šolsko poslopje ni premoglo ponuditi stanovanja učiteljem. Stanovali so zasebno po hišah. Šolski nadzorniki za verouk so bili dekani. Tako sta bila po šematizmu sombotelske škofije iz leta 1914 šolska nadzornika v lendavski dekaniji Flórian Strausz, v murskosoboški dekaniji pa Janoš Slepec.

V tretjem razredu osnovne šole sem znal že dobro brati in pisati. Pri verouku smo uporabljali tako imenovani Bašev katekizem. Prvič ga je Baša priredil leta 1909, in sicer pod naslovom *Katoličanski katekizmus za šolare III. –V. razreda*. Podnaslov »szlovén

¹ Prim. Jože Smej, Psalmi vaškega župnika, Celje, Mohorjeva družba 1992, 8–10. V nadaljevanju: *Psalmi*.

kis katekizmus« (torej »szlovén«, ne »vend«). Doživel je štiri natisse. Zadnji, se pravi četrti, je izšel med drugo svetovno vojno, leta 1943. Kot učenec 3. in 4. razreda osnovne šole sem vzljubil ta tretji natis tega katekizma z naslovom *Katoličanski katekizmus*, Maribor 1926.² Banska uprava, Višji šolski svet in morebiti tudi ministrstvo v Ljubljani pa so prepovedali rabo Baševega katekizma pri verouku v šoli.³ Bil je namreč natisnjen v prekmurščini. Župniki se te prepovedi niso držali. Poleg tega katekizma so šolarji imeli še knjigo *Zgodbe Svetega pisma*. Natisnjena je bila v Ljubljani in od ministrstva za verouk in bogočastje odobrena za pouk v šolah. Dekan Jerič je župnikom naročil, naj se veroučenci naučijo na pamet posameznih odlomkov, npr. *Jezus obudi mladeniča iz Najma; Jezus pomiri vihar na morju; Jezus blagoslavlja otročiče ...* Vsak veroučenec si je lahko poljubno izbral posamezni odlomek. Jaz sem si izbral: *Jezus v Betaniji pri Marti in Mariji*. Znal sem ves dogodek na pamet. Tisti, ki so znali na pamet (največ jih je povedalo: *Jezus blagoslavlja otročiče*, ker je bil najkrajši odlomek), so dobili podobico. Na podobicah so bili razni prizori iz Jezusovega življenja. Dekan Jerič je bil takrat star že prek 40 let. Njegovi gosti lasje so bili ostriženi na krtačo in beli. Rad je vprašal otroke: Kdaj je češnja lepša, ali spomladi, ko cveti in so njeni cvetovi snežno beli, ali pa jeseni, ko je njeno listje zeleno ali na pol že rjavo in suho? Seveda so vsi šolarji odgovorili, da je češnja najlepša spomladi!

DEKAN JERIČ POMAGA PREKMURSKIM UČITELJEM

Ko je bilo Prekmurje 17. avgusta 1919 združeno z matičnim narodom, so bili mnogi učitelji v Prekmurju v nevarnosti, da bodo ostali brez službe. Jerič je pri Banski upravi izposloval, da imajo možnost narediti izpit iz slovenščine. Na izpit jih je pripravljaval takole. Dal jim je v roke Jurčičev roman *Deseti brat*. Naročil jim je, naj ga preberejo in tiste besede, ki jih ne razumejo, s svinčnikom podčrtajo. Razložil jim je bil potem v madžarskem ali nemškem jeziku. Vsi, ki so se priglasili, so naredili izpit. Med temi npr. Ka-

² Prim. Franc Kuzmič, *Bibliografija prekmurskih tiskov 1920–1998*, Ljubljana 1999, 23 in 59. Prim. tudi Ivan Škafar, *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919*, Ljubljana 1978, 76 in 82.

³ Prim. *Psalmi*, 207–212.

rel Berdon, po rodu Madžar, učitelj v Gornji Lendavi, in Lajoš Tomori. Berdon je izjavil: »Poslali so me med Slovence v Prekmurju v upanju, da jih bom pomadžaril, pa so oni mene poslovenili.« Žena mu je bila Slovenka.

Janoš Kocuvan, šolski upravitelj in organist v Bogojini, pa se ni prijavil na izpit. Žena, po rodu Madžarka, mu tega ni dovolila. Ni smel opravljati učiteljske službe. Bil je le organist, stanoval je v šolskem poslopju s svojo družino in obdeloval zemljo, ki je po kanonični vizitaciji pripadala organistu.

MOJA KAPLANSKA LETA PRI DEKANU JERIČU

Kot semeniški duhovnik v sombotelskem bogoslovnem semenišču sem konec marca 1945 peš prišel h Gradu (Gornja Lendava). To je bilo ravno na veliki petek, 30. marca. V župnišču pri Gradu sem ostal čez velikonočne praznike. Velika noč je bila 1. aprila. Prvi teden po veliki noči sem bil že doma v Bogojini. Po hišah so se naselili ruski vojaki. Dobrovniški župnik, Janoš Kiss, je zapustil župnijo in se odselil v notranjost Madžarske, dobrovniško župnišče so zasedli ruski vojaki. Ker tako v dobrovniški župniji ni bilo duhovnika, me je dekan Jerič kot generalni vikar nastavil za župniškega upravitelja v Dobrovniku. Stanoval sem seveda pri sosedovih blizu župnišča. Ruskim vojakom sem v župnišču, kjer so imeli vojaško pekarno, iztrgal matične knjige, s katerimi so že začeli kuriti. Moja duhovniška služba v Dobrovniku je trajala do 31. maja 1945. Ta dan je bil četrtek, praznik telovo. Kot kaplan v Turnišču pri dekanu Jeriču sem bil pri telovski procesiji. Pri štirih postajah je domača partizanska četa izstrelila častno salvo.

Dekan Jerič je bil moj župnik do petka ali sobote, se pravi do 16. ali 17. avgusta 1946, ko so ga zaprli.

V tistem času sem se veliko naučil od njega. In občudoval njegov pogum. Domači aktivisti so ga nenehno obiskovali in zasliševali. Slišal sem, ko so ga vprašali, kaj meni o komunizmu. Odgovoril je: To, kar piše papež Pij XI. o brezbožnem komunizmu.

Dekan Jerič mi je dajal modre nauke. Ko grem spovedat bolnika in mi tam hočejo dati denar za mašo, naj tega v nobenem pri-

meru ne sprejemem. Nekateri bi namreč mislili, da je to kot neke vrste »plačilo« za zakramente. Drugič: denar bi bil lahko izgubil, ne bi ga bil vpisal v intencijsko mašno knjigo. Vsak sprejeti štipendij za mašo pa veže pod smrtnim grehom. Maša mora biti opravljena.

Beračem (Romom) sem dajal miloščino v veliki vsoti. Dekan Jerič mi je dejal, da to ni prav. Dajaj malo, ker bodo še in še prihajali. Če boš ubogal, se ne boš izčrpal ter boš zmeraj imel dovolj za primeren »vbogajme«. Veliko spominov imam še na č. kanonika Ivana Jeriča. Na primer, kako se mi je potožil, da ga je mariborski škofijski ordinariat, ko se je vrnil iz zapora, razrešil službe župnika v Turnišču. Stanoval je pri družini Németh. Tam je opravljal tako rekoč »hlapčevska dela«. Bil pa je že dekan. Kmalu je bil razrešen tudi te službe. Kot neke vrste nadomestilo so ga imenovali za č. konzistorialnega svetovalca lavantinsko-mariborske škofije. Imenovanje je odklonil. Končno so na škofijskem ordinariatu sprevideli, da tako ne gre. Bil je imenovan za č. kanonika mariborskega stolnega kapitlja.

Dejan Horvat, sedaj župnijski upravitelj v Markovcih in Gornjih Petrovcih, je kot bogoslovec diplomiral iz teologije z diplomsko nalogo: *Pastoralno delovanje Ivana Jeriča*. V tej nalogi je marsikaj tudi iz mojih spominov na Ivana Jeriča, duhovnega velikana Prekmurja.

JOŽEF MAGDIČ

MOJE ZNANSTVO Z IVANOM JERIČEM

Naporno mi je bilo približanje človeku, ki je prvi intelektualni in duhovni voditelj mojega življenja. Ivan Jerič je celota, ki je ne morem kar tako preprosto analizirati. Ostaja celota, ki jo želim ohraniti kot svetlo sonce, do katerega imam spoštovanje. Njegova duhovna moč mi zastira oči, pogled. V pripravi na današnje srečanje sem se mu večkrat približal – in nato odložil pisanje o Ivanu Jeriču. Odpovedujejo mehanizmi psihoanalize, saj se pred menoj vedno pojavlja velika osebnost Ivana Jeriča. Z analizo bi ga degradiral in s tem uničil duhovno celoto Ivana Jeriča v meni; še danes deluje in vodi moja odločanja v odnosu do soljudi in samega sebe.

Ivana Jeriča sta poznala moja starša, oba rojena v župniji Turnišče. Mati je kot dekle delala na župnišču v Lendavi in mi kot otroku pripovedovala o lendavskem župniku Ivanu Jeriču. Iz njenega pripovedovanja sem čutil, da je bil goreč duhovnik in prijeten človek.

Kot otrok se bežno spominjam velike maše v Turnišču, bilo je zelo glasno, polno agresije. Bil sem star okoli 4 leta. Starša sta se doma pogovarjala, da naj bi zaprli Ivana Jeriča. Aretirali so tudi neke moške, vernike, ki so postavili v bran Ivanu Jeriču.

Leta 1949 sem začel obiskovati osnovno šolo pod Lipo. Verouk je bil v lipljanski osnovni šoli. Moj prvi veroučni učitelj je bil kaplan Ivan Pucko. Kmalu ni bilo več verouka v šoli. Ivan Jerič pa me je pozneje, kot turniški župnik, učil verouk v lipljanski kapelici in pozneje v turniški župnijski cerkvi. Spominjam se, kako se je Ivan Jerič na kolesu pripeljal pred kapelico. Kot otro-

ka me je privlačilo njegovo kolo. Prilegali so se mu lepo narejena duhovniška obleka in klobuk ter sveže obrit obraz. Že s svojo pojavnostjo je vzbujal avtoriteto. Bil je dober učitelj. Nismo imeli nekih veroučnih pripomočkov, skript, knjig. Ivan Jerič nas je verouk učil na pamet in tudi spraševal. Spominjam se, kako nas je učil zapovedi, molitev. Najbolj se spomnim njegove čustvene angažiranosti pri učenju molitve »O gospa moja, o mati moja«. Začutil sem njegovo oboževanje božje matere Marije.

Kot odrasli, pa tudi kot zdravnik, če pomislim, sem takrat Ivana Jeriča doživljal kot visoko inteligentnega, modrega človeka, duhovnika. Iz njegovega obraza, celotne drže je izžarevalo dostojanstvo. V meni je vzbujal željo, da bi mu bil vsaj na nekaterih področjih podoben, da bi ga posnemal.

Ivan Jerič mi je torej dal zaupanje v krščansko vero. Bil je globinsko prepričan o tem, kar je govoril, kako se je obnašal. Smem povedati, da je personifikacija krščanstva v meni. Vsadil mi je krščanske verske korenine, ki jih ne more nihče izrjavati.

2

Na njegovem obrazu, vedenju pa sem doživljal zaskrbljenost. Kot otrok sem začutil trpljenje Ivana Jeriča. Tega ni mogel skriti. Nisem vedel, zakaj trpi. Trpljenje je bilo tako globoko, da mu v mojih otroških očeh ni uspelo prikriti žalosti in zaskrbljenosti. Šele iz poznejših srečevanj z njim in iz njegovih pripovedovanj sem dobil odgovor, zakaj je bil žalosten in zaskrbljen.

Pozneje, kot študent medicine, sem se večkrat srečal z njim, ko je bil župnik v Murski Soboti. Pripovedoval mi je o svoji življenjski poti. Pogosto sem si rekel, da smo se Prekmurci premalo zavedali, zakaj je Ivan Jerič prišel na svet. Govoril mi je tudi o njegovem političnem trpljenju.

Imel sem občutek, da mi daje politični testament. Zmogel je tako podajati svoje stališče, da niti pomisli nisem, da bi se mu zoperstavljal. Zelo sem si zapomnil njegovo pripovedovanje, da je bil na dan sarajevskega atentata, 28. junija 1914, avstroogrski vojak v Sarajevu. Dan pred atentatom je videl prestolonaslednika Ferdinanda. Marsikdaj ne vemo, zakaj smo nekje, zakaj smo

koga srečali. Da je bil van Jerič »ravno takrat« v Sarajevu, nika-
kor ni naključno. Bil je poklican »biti zraven«. Ob tem njegovem
pripovedovanju sem doživel njegovo veličino. Rekel sem si, Ivan
je bil zraven, kot da je glede na njegovo veliko življenjsko usodo
moral biti. Ivan Jerič je sledil transcendentalnemu smislu bivanja
na tem svetu.

Pripovedoval mi je tudi o njegovem trpljenju v mariborskih
zaporih. Bil je prekaljen v premagovanju življenjskih ovir, tudi
tukaj moj vzor.

Nazadnje sva se srečala leta 1972, ko sem že delal in študiral
v Zürichu. Bilo je na dvorišču murskosoboškega dvorišča. Bil je
močno slaboviden, gibalno oviran, vendar umsko ohranjen star-
ček. Kot že prej sem tudi ob najinem zadnjem tuzemskem sreča-
nju to doživljal, kot da mi daje politično oporoko, čeprav tega ni
nikoli dobesedno izrazil. Ivan Jerič je imel politiko za orodje, na-
čin služenja drugim. Iz njegovega vsakdanjega obnašanja niti ne
bi zmožl naslutiti, kaj vse je delal kot politik z rožnim vencem.
Iz politične aktivnosti ni zahteval nobenih privilegijev. Krščan-
sko politiko je jemal kot kot samo po sebi umevno izpolnjevanje
božje volje.

Ivana Jeriča sem opazoval tudi kot zdravnik. Imel je sladkor-
no bolezen. Po mojih zdravniških spoznanjih je znal premago-
vati to bolezen in ji ni dopustil, da bi ga preprosto uničila. Pred-
vsem na psihičnem področju je kljub večdesetletnemu in težke-
mu diabetesu ostal čudovito lepega obraza in umsko ohranjen.
Zame zelo zanimivo knjigo *Moji spomini* končuje izredno zani-
mivo tudi z vidika moje usode.

3

Leta 1950 je dobil poziv na pristojni urad v Murski Soboti. Tova-
riš, ki mu je poslal poziv, mu je kmalu po srečanju povedal, »pa
saj vas nisem klical, da bi se prerekala«. Ivan Jerič je spoznal, da
je ta človek »mož na svojem mestu«. Ko je Ivan Jerič odhajal z
okrajnega urada, je bil ves srečen. Rekel si je: To je sedaj domovi-
na, za kakršno smo se borili, trpeli za njo in jo ljubili. Dobila je
lepi slovenski obraz.

Paralelno temu dogajanju sem bil leta 1968 kot zdravnik vojak v žrtvovani enoti JLA predlagan za vojaško sodišče. Po zaslugi Božje modrosti mi je uspelo priti domov. Naslednjega jutra sem odšel na vojaški odsek v Murski Soboti. Sprejel me je slovenski uslužbenec, po mojem nekdanji partizan. Odločno sem mu rekel: Pokličite me, na tleh Slovenije se bom boril za samostojno Slovenijo, za Jugoslavijo pa nikoli. Zelo sem si zapomnil srečen obraz tega vojaškega uslužbenca. V njem sem začutil, da se je tudi on med drugo svetovno vojno odločil za borbo za slovenski narod. Prišel sem k žlahtnemu Slovencu. V tem uradniku takratnega vojaškega odseka v Murski Soboti sem zagledal »lepi slovenski obraz«.

Ivan Jerič deluje v meni in po njegovi zaslugi sedaj doživljam lepoto – biti krščanski intelektualac in politik.

Hvala Ti, moj veliki Ivan Jerič!

17. novembra 2011

ANDREJA ČASAR

ZAPISI IVANA JERIČA O UMORU
DANIJELA HALASA

1 UVOD

Nekaj dni pred odprtjem spominske sobe ter posvetom o Ivanu Jeriču (24. 11. 2011) v Dokležovju je Jeričeva sorodnica posredovala pričujoče zapise, ki jih je Ivan Jerič napisal zaradi razrešitve vprašanja o nasilni smrti župnika Danijela Halasa. Zapisi niso neznani, pa vendar niso bili še nikoli objavljeni v celoti, čeprav se je o njih že govorilo in zbudilo kar nekaj misli, med drugim v članku Jeričevega brata Mihaela. Mihael Jerič v članku *Kdo je ubil polanskega župnika Danijela Halasa*, ki je bil objavljen v *Glasniku slovenskega duhovniškega društva*,¹ pojasni: »Bratova zapiska o vsem povedanem sta dva. Daljši – 11 tipkanih strani – in krajši – 6 napisanih strani. Prvega je natipkal sam z datumom 23. novembra 1973. Brat je še nekoliko videl. Drugega je po bratovem nareku zapisala najina sestra Marička z lepo in čitljivo pisavo. Tega je nameraval najbrž kje priobčiti, ker ga je naslovil: Ob 30. obletnici nasilne smrti polanskega župnika Danijela Halasa.«²

Zapisa Ivana Jeriča sem pretipkala, dopisala opombe k določenim priimkom ter popravila manjše jezikovne napake. Ponekod bi bilo morebiti treba določene besedne zveze tudi prenesti v sedanjí jezikovni prostor, pa vendar tega nisem storila, ker bi se s tovrstnim početjem okrnil pretekli duh časa in zmaličil avtorjev slog.

Kakšno vlogo so z leti odigrali pričujoči zapisi? Čeprav še niso bili posredovani širši javnosti, pa so bili zelo dobro znani krogu tistih, ki jih je pestila ista skrivnostna sila – odkriti, kaj se je pravzaprav zgodilo s Halasom.

¹ Članek je bil objavljen leta 1978 (št. 3, 123–131). Vinko Škafar je omenjeni članek pred nedavnim vključil v svojo razpravo o dr. Vladimíru Škerlaku in umoru Danijela Halasa, ki je izšla v Zborniku soboškega muzeja, št. 16–17, 2011.

² Vinko Škafar: *Dr. Vladimír Škerlak in umor Danijela Halasa*. V: Zbornik soboškega muzeja, str. 199.

2 SPOMINSKI ZAPISI IVANA JERIČA

2.1 Ob 30. obletnici nasilne smrti polanskega župnika Daniela Halasa

18. marca letos je minilo trideset let, odkar je bil na Hotizi ob bregu Mure ustreljen župnik iz Velike Polane in njegovo truplo vrženo v Muro. Kdo je ustrelil župnika Halasa? Dolga leta je prevladovalo zmotno mnenje, da so ga ustrelili partizani. Ta zmotna je slonela na predlogu Martina Žaliga, ki je imel s Halasom nek osebni spor. Žaligov predlog je velika večina navzočih zavrgla in predsedujoči Franček Majcen ga je odložil z dnevnega reda. Ta dogodek oziroma predlog se je raznesel po celnem spodnjem Prekmurju in ljudje so ob Halasovi smrti dejanja osumili tiste, ki so predlagali Halasovo smrt.

Šele leta 1973 se je začela resnica kazati na plan. Tega leta je Janez Horvat, župnik (v Kamónu), pisal svojemu bivšemu sokaplanu v Lendavi, Janezu Šoštarecu, da so morilci župnika Halasa razkrinkani in postavljeni pred sodišče, ni pa mu napisal, pred katero sodišče. Janez Horvat Šoštarecu tudi ni naznanil, kje je.

Ko sem po daljšem času pri Šoštarecu izvedel za to pismo, sem pisal na sombotelski škofijski ordinariat, ali tisti Janez Horvat, ki je bil ob času Halasove smrti v Lendavi kaplan, še živi in kje je nameščen. Kmalu zatem je prišel odgovor, da je župnik v Kamónu, sombotelskem predmestju.

Polanski župnik Halas je bil tisti dan na nekem opravičku v Lendavi. Kolo je naslonil k zidu in ko je prišel ob odhodu ponj, je opazil, da sta gumi na kolesu večkrat predrti. Po popravilu kolesa se je prek Hotize vračal domov v Polano. Med potjo je bil aretiran, odpeljan k Muri, ustreljen dvakrat v čelo, dvakrat pod oči, truplo in kolo vrženo v Muro. Truplo je Mura v Kotu, v naslednji vasi, naplavila na plitvino. Ljudje so ga opazili, potegnili na breg in v njem prepoznali bivšega lendavskega kaplana in takratnega župnika v Polani. Prepeljali so ga v Polano in čez dva dni je bil pogreb.

Kdo je ustrelil župnika Halasa? Partizani? Ob času Halasove smrti so se mudili v Porabju (v Sakalovcih).

Ko sem izvedel, da Janez Horvat še živi, sem se odločil, da ga osebno obiščem. Do njega me je peljal Štefan Récek, soboški kaplan. V Sombotelu sva privzela kažipot Štefan Poredosa, upokojenega šolnika, sosedo moje rojstne hiše.

Ko sem kamonskemu župniku Janezu Horvatu povedal, da vem, kaj je pisal Šoštarecu, sem ga prosil, naj mi iskreno pove, kaj ve o Halasovi smrti.

Rekel je: »Ob Halasovi smrti sva se z Janezom Šoštarecom udeležila njegovega pogreba. Po vrnitvi domov sva se močno prepirala, kdo ga je ustrelil. Jaz sem trdil, da so ga partizani, ker je že nekdo predlagal njegovo usmrnitev. On pa je trdil, da so ga ustrelili Madžari. Najin prepir je slišal rajni župnik Gerenčér, rojen Madžar. Povedal mi je: "Ne prepirajte se s kaplanom Šoštarecom, kdo je ustrelil Halasa – ustrelili so ga madžarski orožniki. Včeraj je bil pri meni poveljnik lendavske orožniške postaje, Čeresznjés³, in mi povedal, da je dobil od višje oblasti nalog, da mora polanskega župnika na nek način usmrtiti. Poslal je orožnike, ki so usmrtitev že izvršili in truplo vrgli v Muro." Jaz se nisem več prepiral in sem utihnil.«

Od njega sem hotel izvedeti tudi, katero sodišče je obravnavalo Halasovo usmrnitev z madžarskimi orožniki. Z odgovorom se je izmikal, očitno mu je bil neprijeten.

Pozneje je pisal Janezu Šoštarecu, da se v benediktanskem samostanu v Pannonhalmi nahaja Pavel Gazdag⁴, upokojeni župnik, ki je s Halasom zadnji govoril na njegovi smrtni poti. Z Martinom Porédošem sva se peljala v Pannonhalmu. Župnika Pavla Gazdaga sva našla, izpovedal je sledeče: »Rodom sem Slovak, zato so me namestili k salezijancem v Martinišče v Murski Soboti. Pozneje sem bil imenovan za leventskega duhovnika v Lendavo. Na usodni dan Halasove smrti sem se s kolesom vračal iz Čerensovec v Lendavo. Na Hotizi sem se pri odcepu ceste k Muri srečal z dvema madžarskima orožnikoma, ki sta med seboj gnala župnika Halasa. Ker sva si bila s Halasom prijateljska, sva se tikala. Nagovoril sem ga: "Dani, kam tako pozno?" Z žalostnim glasom in potrto je odgovoril: "Ne vem, kam." Jaz sem še iz svoje poti gledal nazaj in sem videl, da so krenili proti Muri. Drugi dan smo izvedeli, da župnika Halasa ni bilo domov, tretji dan pa, da so ga našli v Muri.«

Na vprašanje, ali je poznal katerega od orožnikov, je odgovoril, da je enega poznal, ki se je pisal Debrecéni, drugega pa ni poznal.

V Halasov umor je bil indirektno vpleten tudi poveljnik vojaške straže v Kotu. Mlinarjeva žena, ki je opazila Halasovo truplo v vodi in ga pomagala potegniti na suho, pripoveduje, da je ta poveljnik takoj prišel k Halasovemu truplu in zahteval, naj truplo vržejo nazaj v Muro. Ljudje so se uprli in mu povedali, da bi to bil zločin z neznanim utopljenecem, ne pa z domačim župnikom. Poveljnik je odšel.

³ Cerésznyes

⁴ Pál Kemény

Proti koncu 1941. leta je imelo pet obtoženih katoliških duhovnikov v obtožnicah enako krivdo: »simpatizira s komunisti in v gotovem smislu z njimi sodeluje«.

Župnika Bejeka je preiskovalni oficir Madacsay izročil pečujskemu okrožnemu sodišču. Tamkajšnje tožilstvo je tožbo vložilo, sodišče pa popolnoma oprostilo in njegovo ime ni prišlo v knjigo kaznjencev.

Ivan Jerič je bil z drugimi enajstimi izročen vojaškemu armijskemu tožilstvu v Sombotelu. Sodniška razprava je bila leta 1943 v Murski Soboti. Ker bi njegovo zasliševanje prišlo na vrsto šele zvečer po 20. uri, je sodišče razpravo preložilo. Ko je sodišče prišlo na večerjo v restavracijo, je Ferdo Hartner⁵ s povzdignjenim glasom vprašal sodnika: »Ali tega kutarja še niste obesili?«

Na začetku leta 1945 me je sombotelsko armijsko sodišče pozvalo na razpravo. Ker je madžarski kazenski zakon določal, da če je v subverzivno zaroto vpleten sorodnik do tretjega kolena, ga sorodniki niso dolžni prijaviti oblastem. Ko sem predložil bratov in svoj krstni list ter dokazal, da je brat že bil obsojen, je vojaški tožilec vstal in izjavil: »Če zadeva tako stoji, potem umikam svojo obtožbo.« Tako tudi jaz nisem prišel v knjigo obsojencev.

Ivana Camplina, Mihaela Jeriča in Daniela Halasa je obsodilo vojaško sodišče v Vácu. Prvega na pet let, drugega na štiri leta in tretjega na štirinajst mesecev. Imena teh treh so bila zapisana v knjigo kaznjencev.

Župnik Halas je svojo kazen odslužil in se vrnil v Polano. Camplin in Jerič sta bila na posredovanje papeževega mnenja oproščena. Camplinu so oprostili dve leti in pol, Jeriču pa leto in pol kazni. Camplin je bil nameščen v Bánok Szent György⁶, Jerič pa v Karakó.

Ko so Madžari spoznali, da so vojno izgubili, so najprej aretirali Camplina in ga odpeljali v Komárom, da bi ga tam likvidirali. Ko je za to izvedel njegov sovaščan Horvat, župnik v Velikih Dolencih, je s svojim župljanom mlinarjem in visokim hitlerjevskim funkcionarjem šel z avtom v Komárom in tam pri ujetniški oblasti izposloval, da so jima Camplina izročili.

Nekaj pozneje sta prišla iz Jánosháza v Karakó dva madžarska orožnika z namenom, da Jeriča aretirata. K sreči ni bil doma v Karakóju, temveč pri svojem bratu v Turnišču.

Njegov župnik v Karakóju in tamkajšnji notar, oba navdušena anglofila, ki sta skupaj z Jeričem poslušala prepovedani zapadni radio –

⁵ Lindvai

⁶ Bánokszentgyörgy

oddajne postaje – sta zelo nevšečno sprejela orožnika in jima dopovedala, da je Jerič iskren in pošten človek. Orožnika sta odšla in nista več prišla. Jerič se je po vojni vrnil domov.

Smatral sem za svojo dolžnost, da preiščem in objavim, resnici na ljubo, pričujoča dejstva.

2. 2 Dejstva ob smrti župnika Halasa

Ferdo Godina v svoji knjigi Prekmurje 1941–1945 piše, da so župnika Halasa ustrelili Madžari. Miško Kranjec pa v svoji knjigi Podrti hrast, da je smrt župnika Halasa še nerazčiščena. Težko je razčistiti to smrt, ker je bil Halas na smrt obsojen tako od partizanske kot madžarske strani.

PARTIZANI IN HALASOVA SMRT

V prvi polovici januarja 1945 je pozno zvečer nekdo močno trkal na moje okno. Ko okno odprem, po glasu spoznam Jožka Čeha, univerzitetnega slušatelja iz Nedelice. Bil je zavil v bel prt, da bi bil neviden na snegu. V zatemnjeni spalnici mi je povedal sledeče: »Prihajam iz partizanskega sestanka v gomiliški šoli. Bil je zelo buren. Martin Žalig, partizan iz Polane, je predlagal, da vas in polanskega župnika Halasa likvidiramo. Nato smo domači partizani, ki smo bili ves čas okupacije v Prekmurju in smo videli vajino pridržanje in delovanje, skočili kvišku in glasno protestirali proti Žaligovemu predlogu. Halas je rajši sprejel 14 mesecev ječe, kot pa izdal osvobodilne borce, Jeriča pa okupator vlači od sodišča do sodišča in ga dolži, da sodeluje s komunisti. Če ta dva likvidirate, se naše poti ločijo, mi z vami ne moremo sodelovati.«

Vprašal sem ga: »Jožko, ali je Žaligov predlog bil dan na glasovanje?«

»Ne. Ko je predsedujoči poveljnik Franček Majcen videl, kakšen vihar je zbudil predlog, ga je umaknil iz razprave. Gospod dekan naj vsee- no ne hodi ne za mraka ne zarana ali ponoči iz župnišča. Grem obvestit še župnika Halasa, med potjo pa obiščem svojo mater in bom pri njej večerjal. Potem se vrnem v postojanko.«

Nad to zvestobo in pogumom naših fantov sem bil ginjen.

»Jožko, povej vsem, ki so naju s Halasom branili, da sem jim iz srca hvaležen. Do sedaj sem vas imel vse rad, sedaj pa vas imam še rajši. Vse lepo pozdravi. Bog naj vas varuje. Bom molil za vas.«

Odšel je. Videl sem ga zadnjikrat. Kmalu so ga Madžari obstrelili in je ranjen umrl v murskosoboški bolnišnici.

MOJ RAZGOVOR S FRANČKOM MAJCNOM IN JOŠKOM ZADRAVCEM

Dva dni po obisku Jožka Čeha je pozno zvečer prišel k meni partizan Joško Zadravec, moj sosed iz Turnišča. Povedal mi je, da ga pošilja poveljnik Franček Majcen, naj me vpraša, kdaj lahko pride k meni na pomemben razgovor. Določila sva, da naslednji večer ob šestih. Povedal sem mu, da madžarski orožniki pogosto zvečer okrog osme ure delajo pri meni hišne preiskave, zato naj pove Majcnu, naj razgovor skrči na najnujnejše.

Drugi večer sta prišla točno ob šestih. Majcen je puško prislonil v kot, kot znamenje, da mi med razgovorom noče vzbujati strahu. Sedel je k mizi in začel: »Prišla sva, da nama iskreno poveste, kakšno stališče zavzimate vi in vaša slovenska katoliška duhovščina do osvobodilne fronte v Prekmurju?«

Moj odgovor: »Jaz in vsa prekmurska katoliška mlajša duhovščina osvobodilno borbo odobravamo, če ta ni likvidiranje nedolžnih ljudi, kar bi bilo proti božji zapovedi in umor, ampak odkrita in frontalna borba zoper okupatorja, sovražnika slovenskega naroda. To je silobran našega naroda! Mi, katoliški duhovniki v tej borbi z orožjem ne smemo sodelovati, ker nam to prepovedujejo cerkveni zakoni, pač pa bomo borbe podpirali moralno. Zdaj pa mi povejte, koga vi, partizani, likvidirate?«

Majcen: »Mi likvidiramo samo izdajalce, če njihovi izdaji sledi smrt enega izmed partizanov. Zakaj to vprašate?«

Jaz: »Zato, ker ste predvčerajšnjim zvečer v gomiliški šoli, vi, partizani, razpravljali o moji in župnika Halasa likvidaciji.«

Franček: »Takšne likvidacije predlagajo salonski partizani, ki so se do zdaj skrivali, dobro jedli in pili, sedaj pa hočejo, da bi osvobodilna fronta likvidirala ljudi, ki so njim osebno neprijetni.«

Jaz: »Kakšen pravni položaj bo imela Katoliška cerkev v novi Jugoslaviji?«

Franček: »Politizirati ne bo smela, sicer bo pa imela vso svobodo in vse pravice.«

Nato smo vstali in sta odšla. Oddahnil sem si, da sem mogel to samemu poveljniku povedati, da vem za namero nekaterih žaligov, ki naju s Halasom hočejo likvidirati, in ker partizani likvidirajo le izdajalce.

Moj razgovor z Majcnom je objavil tudi Ferdo Godina v svoji knjigi Prekmurje 1941–1945. Piše takole: »Nekateri domačini, ki so se v tem času priključili gibanju, so tudi o dekanu Jeriču menili, da je »naš«. Z

njim se je nekoliko pozneje sestal Franček Majcen. K njemu ga je peljal Joško Zadavec. Majcen pravi, da je na ljudi nedvomno vplivalo poudarjanje narodne zavednosti. Sicer pa je Jerič pogovor s Frančkom takoj v začetku hotel speljati v neprijetne vode. Protestiral je zoper likvidiranje nekaterih vohunov in jih označil kot umore. »Spoznal sem,« pravi Majcen, »da Jerič odklanja vsako obliko oboroženega boja zoper okupatorja, razen frontalne, ki bi v takratnih pogojih pomenila samomor za partizane v Prekmurju. Ni oporekal, da so likvidirani najbrž izdajalci, vendar se je skliceval na božjo zapoved, čeprav pa po teh zapovedih niso ravнали niti okupatorji niti njihovi priskledniki.«

K tej reportaži naj opomnim sledeče:

Godina in Majcen nista povedala, s kakšnim namenom je prišel Majcen k meni. Čemu je tvegäl tako nevarno pot iz Gomilic v Turnišče? Odpor domačinov, ki so menili, da sem jaz »naš«, je bil tako močan, da ga Majcen kot poveljnik vojaškega odreda ni mogel prezreti. Zato je prišel k meni, da se osebno prepriča, kaj je z mojo in ostalih duhovnikov zanesljivostjo. To dokazuje njegovo prvo in edino postavljeno vprašanje meni.

Ves stavek o špijonih je izmišljen, ker špijonov takrat v Prekmurju ni bilo in o njih tudi nismo govorili. Prav taka izmišljotina je, da sem jaz Majcnu predlagal ali svetoval način partizanskega vojskovanja. Godina in Majcen sta pozabila, da sem bil šest let vojak in od tega štiri leta in tri mesece na bojišču, in da sem se na srbski fronti bojeval s srbsko ilegalo, s komiti. Saj je vsaka bitka frontalna. Besedi fronta in frontalno izhajata iz latinske besede frons, kar pomeni čelo. Frontalno pomeni čelno in pove, da se dva nasprotnika borita s čeli, obrnjena drug k drugemu, v nasprotju z napadom iz zasede, ko je on v zasedi obrnjen k svojemu nasprotniku, drugi pa k njemu.

Ali se je partizan Joško Zadavec, ko je v Brezovici zadrževal dvajset madžarskih vojakov, da je zaščitil umik ranjene Atene, bil s hrbtom obrnjen k sovražniku? In prav tako partizani, ko so se v Črnskih mejah borili z madžarskimi orožniki, ali niso bili s čeli k njim obrnjeni?

»Sicer pa je Jerič pogovor s Frančkom takoj v začetku hotel speljati v neprijetne vode.« Te »neprijetne vode« so bile debata v gomiliški šoli o moji in Halasovi likvidaciji. Franček je bil neprijetno zaprepaden in v zadregi, ko je videl, da sem o vsej razpravi že natanko obveščen. To so bile neprijetne vode.

Moj namen pa ni, da s kom polemiziram, ampak prikažem vsa dejstva, ki so se nakopičila okrog likvidacije župnika Halasa.

KAJ JE BILO PO GOMILIŠKEM SESTANKU Z ŽALIGOVIM PREDLOGOM?

Ali je bil iz dnevnega reda odložen za vedno? Ne. Iz česa se to da sklepati?

Ko je bil leta 1971 pri meni Jožko, brat Ferda Godine, mi je rekel: »Čisto zagotovo vem, da moj brat ni glasoval za Halasovo smrt.«

Ker na gomiliškem sestanku ni prišlo do glasovanja, je moralo to glasovanje biti nekje drugod. V tistem času je prišel k meni mož, ki je izjavil, da noče, da ga poznam, zato naj ga ne vprašam, kdo je, in mi povedal: »Nekdo vas hoče dobiti v roke in vas hoče izvabiti iz župnišča s pretno, da vas odvede na osvobojeno ozemlje. Niti čez prag ne stopite.« Potem je odšel. Govoril je bistriško narečje.

To dejstvo mi je osebno potrdil sam Ferdo Godina. Ko se je pred izdajo svoje knjige Prekmurje 1941–1945 mudil pri meni, mi je dobesedno dejal: »Mi smo imeli namen, da vas odpeljemo na osvobojeno ozemlje.« Kaj pove ta »namen«? Ali je prišlo do sprejetja Žaligovega predloga? Vsa znamenja kažejo, da ne. Zdaj pa si oglejmo Halasovo likvidacijo od madžarske strani.

DEJSTVA, KI KAŽEJO, DA SO ŽUPNIKA HALASA UBILI MADŽARI

Začelo se je že leta 1941. Poznega poletnega dne tega leta je prihrumel k meni v Turnišče kapetan Madacsay, vodja preiskovalnega oddelka orožniškega korpusa v Sombotelu. Spremljal ga je tajni policist Dobés. Povedal je sledeče: »Zagotovo vem, da hočejo komunisti priti k vam na razgovor o medsebojnem sodelovanju v osvobodilni borbi zoper nas Madžare. V ta namen bo prišel k vam župnik Halas in vas povprašal, kdaj sprejmete komuniste na razgovor. Gotovo veste, da je to subverzivno delo proti obstoječemu redu in državi. Zato ste po zakonu dolžni komuniste privabiti k sebi, mene pa obvestiti, da jih polovim. Če tega ne storite, ste si nakopali krivdo zoper kazenski zakon in boste po tem sojeni. To sem povedal tudi župniku Halasu, da se pred sodiščem ne bosta izgovarjala, da ne poznata zakona.«

Jaz: »O vsem tem ne vem nič. Nikogar ne bom sprejemal pa tudi nikogar prijavljaj.«

Naslednji dan je prišel k meni župnik Halas in mi referiral, kaj mu je povedal kapetan Madacsay. Povedal je še, da sta minulo noč bila pri njem Miško Kranjec in Martin Žalig in ga prosila, naj gre k meni in mi

sporoči, da bi osvobodilni borci radi z menoj govorili in bi se domenili za skupni nastop v osvobodilni borbi.

»Tak razgovor ni mogoč, ker je nek osvobodilni borec, ki za vse ve, okupatorju že izdal vso zadevo. Če bi do sestanka prišlo, bodo borci v ilegali in okupatorskim oblastem nedosegljivi, midva pa v rokah okupatorja.

Borci k meni ne morejo priti, ker so od sinočnjega večera vsi dohodi k našemu župnišču v zasedah madžarskih orožnikov in vojakov. Sestanek pa tudi ni potreben. Sporočite Kranjcu in Žaligu, da duhovščina z orožjem po cerkvenih predpisih ne sme sodelovati, pač pa bo ob priliki dušnopastirskih poslov ljudem sugerirala, naj nudijo borcem moralno pomoč.« (Tu sem mislil na hrano in skrivališča borcem).

Zadnjo nedeljo v septembru 1941 se je popoldne postavil v mojo sobo tajni policist Dobés in me v imenu zakona aretiral. V avtomobilu je že sedel zaskrbljeni župnik Halas. Dobés nama je zabičal, da ne smeva ziniti niti besedice. Pripeljali smo se v Szaparijev grad v Mursko Soboto. Dobés naju je pripeljal v sobo z mizo, na kateri je bilo šest gumijastih palic za pretepanje. Za trenutek naju je pustil sama, sam pa je stopil v sosednjo sobo, kjer je kapetan Madacsay zasliševal aretirance. V tem trenutku sva si zagotovila, da o moralni pomoči borcem ne bova priznala ničesar, ostalo pa čim manj. Halasa sta zaslišala prvega.

Med tem časom so imeli borci sestanek, na katerem je nekdo poročal, da je bil Halas pri meni in da sem odklonil razgovor. Vse to je nekdo, ki je bil na sestanku, izdal Madacsayju. Halasa je torej bremenilo sodelovanje s komunisti, ker je zanje posredoval pri meni. Mene pa je bremenilo tudi simpatiziranje s komunisti in sodelovanje, ker jih nisem povabil k sebi in obvestil okupatorsko oblast, da bi jih polovila. S tem sem s komunisti sodeloval, ker sem jih ščitil v ilegali. Po zaslišanju so naju – že v temi – izpustili.

Med tem sta bila zaslišana še eden izmed duhovnikov, moj brat Mihael, župnik v Kuzmi, in petrovski župnik Ivan Camplin. Dolžili so ju, da sta imela sestanek s Štefanom Kovačem in Jenójem Kardošem pri Camplinu. Ta sestanek je v celoti izdal Jenó Kardoš.

Potem je bil cel oktober mir. Na koncu oktobra pa je madžarski preki sod⁷ dal obesiti Cvetka in Kardoša, nad trideset jih je odvelkel v budimpeštanske ječe, ostale obdolžence sombotelskemu armadnemu tožilstvu, nekaj pa pečujskemu civilnemu tožilstvu.

⁷ »Preki sod« pomeni naglo, hitro sodbo.

V decembru je vojaško sodišče v Vácu obsodilo Ivana Camplina na pet, mojega brata Mihaela na štiri leta, Halasa pa na štirinajst mesecev ječe. Po prestani kazni se je Halas zopet naselil v svoji župniji v Polani. Ker je Polana sosednja župnija z Lendavo, je bil imenovan za izrednega spovednika slovenskim šolskim sestram v Lendavi.

Med tem so na škofovo posredovanje izpustili iz ječe tudi mojega brata Mihaela in Ivana Camplina. Camplin je bil nastavljen za kaplana v Bánokszentgyergy⁸, moj brat v Karakó. Ko pa se je regent Horthy v oktobru 1944 odpovedal regenstvu in je na Madžarskem zavladal Szalasijev⁹ oziroma nemški režim, so oblasti izdale odlok, naj se aretirajo vsi, ki so bili pod Horthyjevim režimom obsojeni izdajstva domovine ali sodelovanja s komunizmom.

Novembra 1941 so Madžari aretirali Camplina in ga odvedli v Komaróm, najstrožjo ječo na Madžarskem. Njegovo osvoboditev je organiziral župnik Horvat v Velikih Dolencih, njegov sovaščan iz Bogojine. V svoji župniji je imel mlinarja, divjega puščičarja. Naložil ga je v avtomobil, ga peljal v Komaróm, kjer so na njegovo ustno intervencijo ujetega Camplina izpustili.

Med tem ko so orožniki prišli aretirat mojega brata v Karakó, je bil pri meni v Turnišču. Njegov župnik in krajevni notar, oba velika anglofila, sta orožnikom povedala, da za kaplana ni nobenega vzroka, zakaj bi ga bilo treba aretirati. Orožniki več niso prišli ponj in nalog za aretacijo je bil pozabljen.

Ob tej raciji za Halasa ni bilo od strani njilaške oblasti nobenega naročila. Kakor sem že omenil, je bil župnik Halas izredni spovednik slovenskih šolskih sester v Lendavi. Dne 17. marca 1945 pa mi je Halasova sestra sporočila, da je župnik včeraj odšel v Lendavo in ga še ni domov. Naslednji dan pa, da so v vasi Kot mlinarji potegnili ustreljenega iz Mure in da se nahaja v mrtvašnici na pokopališču v Kotu. Takoj sem šel v kotansko mrtvašnico in ugotovil, da je bil ustreljen z dvema streloma iz vojaške puške v čelo, z dvema pod očmi v obraz. Takoj mi je bilo jasno, da tisti, ki so ga streljali, niso »štedili« s krogli, ker bi za smrt bil en strel v čelo zadosti. Takoj sem začel tiho preiskavo.

Hotiški župnik Matija Balažic je izpovedal, da so na dan ustrelitve Halasa štirje madžarski orožniki brez vsakega javnega povoda patrolirali po Hotizi.

⁸ Szálasy

⁹ Bánokszentgyörgy

Kmet Gjerkeš iz Polane je izpovedal: » Proti večeru na dan župnikove smrti sem se peljal s kolesjem prek Hotize. Ko sem privozil iz vasi, me je na kolesu dohitel župnik Halas. Ko sva izmenjala nekaj besed, se je pognal naprej in zavil proti Polani. Nedaleč od glavne ceste so izza grma stopili štirje moški v vojaških oblekah. Ko sem tudi jaz zavil z glavne ceste proti Polani, sem jih srečal – župnika so gnali štirje madžarski orožniki. Po sredi ceste se je peljal s kolesom župnik, na vsaki njegovi strani pa po dva orožnika s puškami čez rame. Eden od orožnikov me je vprašal: »Hova, eregem?« (Kam, stari). Kam so gnali župnika, ali gor po glavni cesti proti Gredam ali proti Hotizi, ne vem, ker je bila že tema in nisem videl. Slutil pa sem, da to spremstvo za župnika ne bo kaj dobrega.«

Že ob Halasovi smrti se je po Lendavi šušljalo, da lendavski župnik Gerencser ve, kdo ga je ustrelil. Vendar je bil položaj zavoljo bližajočega se bojišča tako napet, da nisem mogel ničesar preiskovati. Morilci so hoteli vsako sled o Halasovi smrti zabrisati, zato so njegovo truplo in kolo vrgli v Muro. Kdor bi hotel morilce odkriti, bi ga zlahka zadela Halasova usoda. Za tajnost župnika Gerencserja smo izvedeli po 28 letih, ko je bil že v grobu.

Ob Halasovi smrti sta bila v Lendavi pri Gerencserju kaplana: Janez Šoštarec, doma iz Krajne, in Janez Horvat, doma iz Sombotela. Ko sta prišla s Halasovega pogreba, sta se doma v Lendavi prepirala – Šoštarec je trdil, da so ga Madžari ustrelili, Horvat pa, da Slovenci. Horvat je po osvoboditvi Prekmurja odšel na Madžarsko. Po nekaj letih je pisal Šoštarecu, da je on imel prav, da mu je župnik Gerencser povedal, da so Halasa ustrelili Madžari. O tem Horvatovem pismu mi je g. Šoštarec komaj letos pripovedoval na sestanku duhovnikov v Murski Soboti. Takoj sem pisal Poredošu, upokojenemu profesorju v Sombotelu, naj v tamkajšnji škofijski pisarni poizve, ali je dotični Janez Horvat živ in kje je nameščen. Kmalu sem dobil obvestilo, da še živi ter da je nameščen v Kamónu, v samem predmestju Sombotela. Osebnost sem ga obiskal in vprašal, kaj ve o Halasovi smrti, kdo ga je ustrelil. Povedal je sledeče: »Župnik Gerencser mi je rekel, ne prepirajte se s kaplanom Šoštarecom, kdo je ustrelil župnika Halasa, ker so ga ustrelili naši madžarski orožniki. Sam poveljnik orožniške postaje v Lendavi, Cseresnyes¹⁰, mi je povedal, da so dobili nalog od višje oblasti, naj ga tajno likvidirajo. Povedal je

¹⁰ Cerésznyes

še, da je poslal orožnike na cesto v Polano, kjer so Halasa ujeli in na bregu Mure ustrelili. To mi je povedal župnik Gerencser, ki je bil s poveljnikom Ceréssznyesem v intimnih prijateljskih odnosih. Škoda, da je župnik Gerencser umrl, saj bi nam še marsikatero podrobnost o Halasovi likvidaciji lahko povedal.«

Značilno je bilo, da je bil Halas ustreljen s štirimi krogli iz puške. Najbrž je imel vsak orožnik ob aretaciji v cevi kroglo in da se ne bi bilo treba ukvarjati z jemanjem krogle iz cevi, jo je rajši ustrelil v že mrtvo telo nedolžnega duhovnika.

Župnik Janez Horvat je čez nekaj časa še pristavil, da so madžarski orožniki zato ustrelili Halasa, ker je s partizani simpatiziral in z njimi sodeloval. Prav zato je bil leta 1941 obsojen na štirinajst mesecev ječe.

Čitatelj teh dejstev bo našel v tem opisu dejstev mnogo pravopisnih in stilističnih napak. Prosim ga, naj mi tega ne zameri, ker sem to opisal v svojem 83. letu, ko sem bil že do 98 odstotkov slep in sem torej videl za 2 odstotka. Vendar se mi je za zgodovino zdelo škoda, da bi to odnesel v grob in pustil javno mnenje v zmoti, da so ga ustrelili partizani. Tudi jaz sem bil v tej zmoti, ker je Martin Žalig predlagal najino likvidacijo. Zadovoljen sem, da sem ugotovil resnico ter da ga niso ubili Slovenci, ker je bil narodno zelo zaveden. V tem mi pritrjuje tudi izjava Ferda Godine, ki se je mudil pri meni in izjavil: »Kako bi mogel soglašati s Halasovo usmrčitvijo, ko pa sva bila zelo dobra prijatelja. Prišel je iz Črensovec k meni in sva se hodila kopat v Muro. Ko sem prišel k njemu kot partizan, ves obložen z ročnimi granatami, sva se objela in poljubila.« In jaz sem mu verjel.

V mesecu juniju 1973 me je obiskal Štefan Poredoš, upokojeni profesor iz Sombotela, ki je bil z menoj pri Jánošu Horváthu, kamónskemu župniku v predmestju Sombotela. Prosil sem ga, da stopi k župniku Horvatu in ga v mojem imenu prosi, naj svojo izjavo o tem, kaj mu je njegov župnik Gerencser o likvidaciji župnika Halasa govoril, da v zapisnik in ga podpiše. Poredoš mi je odgovoril, da župnik svoje izjave ne upa dati na zapisnik, ker se boji, da ga bodo obdolžili, da je simpatiziral s puščičarji. Pač pa je svetoval, naj se obrnemo na upokojenega župnika Pála Keményja, ki se je s Halasom v spremstvu dveh orožnikov srečal, ko so ga ti vodili k Muri. Poslal je tudi Keményjev naslov.

Dne 21. oktobra 1973 sva s soboškim župnikom g. Poredošom šla v Pannonhalmo obiskat upokojenega župnika Keményja. Ker sem mu že v naprej pisal, v kakšni zadevi ga nameravam obiskati in ko sem mu z br-

zjavom sporočil čas obiska, naju je pričakoval. Ko smo se drug drugemu predstavili, ga vprašam: »Kajne, gospod župnik, da ste bili nameščeni v Martinišču v Murski Soboti?«

»Da. Kot rojen Slovak sem bil nameščen v Martinišče, da bi lahko spovedoval tamkajšnje slovenske vernike. Pozneje sem po posredovanju zalaegerseškega opata Mindeszéntija bil imenovan za leventskega dušnega pastirja.«

Jaz: »Ste vi izmed duhovnikov res zadnji govorili z ustreljenim župnikom Halasom? Povejte nam, kaj veste o tem.«

»Z župnikom Halasom sva se dobro poznala. Bil sem njegov spovednik. Dne 16. marca 1945 sem se v mraku vozil iz Črenovec proti Lendavi. Na začetku vasi Hotiza sem pri odcepu ceste k brodu na Muri srečal župnika Halasa v spremstvu dveh oboroženih madžarskih orožnikov. Vprašam ga: Dani, kam pa? Odgovoril mi je z žalostnim obrazom in boleznim glasom: "Ne vem, kam. Menda mi ne bo sile, ker imam tako spremstvo." Na ta bolesten odgovor sem zaslutil, da s Halasom ne bo prav. To slutnjo mi je potrdilo še to, da ko sem se ozrl nazaj, sem videl, da sta orožnika z župnikom Halasom krenila po cesti proti Muri.«

Vprašala sva ga: »Ali ste orožnike poznali? So bili Madžari?«

Odgovoril je: »Poznal sem ju. Bila sta iz lendavske orožniške postaje, en se je pisal Debrecéni. Bil je zagrizen puščičar in hitlerjanec. Dva dni pozneje sem izvedel, da so mlinarji iz Kota potegnili Halasovo truplo iz Mure in leži v tamkajšnji mrtvašnici. Udeležil sem se tudi njegovega pogreba.«

Potem nama je župnik Kemény Pál še razkazal zgodovinske znamenitosti ogromnega samostana in dijaškega konvikta in gimnazije, ki še sedaj obstaja. Na koncu obiska je župnik Kemény še vprašal, če smo opazili, da je imel roke polomljene, ker je bil pred ustrelitvijo surovo pretepen.

Bakovci, 23. novembra 1973

P. s.: Po vsem tem, kar sem ugotovil in tu zapisal, je moje mnenje, da so naju s Halasom na predlog in pritisk Martina Žaliga partizani obsodili na likvidacijo, ki je pa, zavoljo prihoda nemške in madžarske vojske v Turnišče, niso izvršili. Župnika Halasa pa ustrelili madžarski orožniki na povelje višje oblasti.

Ivan Jerič

3 ODZIVI NA JERIČEVE ZAPISE

Z dobrim detektivskim občutkom, ki je za raziskovalca pričujoče zadeve in tudi odvetnika več kot dobrodošel, se je Halasovega vprašanja lotil njegov nekdanji gimnazijski sošolec **dr. Vladimir Škerlak**. Kritično je ovrednotil Jeričeve zapise, sumničav je bil zaradi nedoslednosti njegovega zapisovanja madžarskih priimkov, očital mu je pretiravanje v opisih, predvsem ko Jerič opisuje srečanje Halasa in Godine, ko slednji odloži ročne granate in objame Halasa. Škerlaku so se zdeli Jeričevi zapisi že skoraj romantični, nič kaj preveč objektivni. Medtem pa se Škerlakova namera, da objektivno predstavi problem s položajem Halasa, prav tako ponekod preplete s temačnimi lisami lastnega preganjanja od istega režima ali od domnevno iste »glave«, ki je pogubila Halasa. Torej tudi ne zmore biti čisto objektivna. Škerlak je bil prepričan, da so Halasa denuncirali njegovi sonarodnjaki, usmrnitev pa tako izvršili Madžari. »Roka« in »glava« torej nista bili od enega telesa, nekaj podobnega je povedal že sam dr. Škerlak. Obenem pa bi se verjetno z mano strinjal tudi v tem, če nadaljujemo »detektivsko« ter izpostavimo vzrok in posledico, da se prava težava ne razkriva v večno paradigmatškem povpraševanju »kdo je ubil Halasa«; prej bi lahko rekli, zakaj neki je moral umreti.

V članku *Kdo je ubil polanskega župnika Halasa* **Alojz Benkovič** pripominja, da je najprej treba ugotoviti avtentičnost Jeričevih zapisov. »Namreč, če vzamemo samo zadnji dokument, ki je bil napisan 30 let po Halasovi smrti – torej leta 1975. Takrat je bil Ivan Jerič že slep, tako da ni videl pisati. Pisal je nekdo drug, kaj je napisal, pa sam Jerič ni mogel preveriti. O obisku v Pannonhalmi pa gre verjeti, ker je bil sedanji dekan Martin Poredoš pri tem obisku navzoč. Seveda so vsi ti dokazi na trhlih nogah ali, bolje rečeno, sploh niso dokazi. Vsi se sklicujejo samo na govoriče, na zveze in težko je verjeti, da bi Madžari skrivaj ubili Halasa. /.../ Po vojni so zmagovalci partizani zaprli Ivana Jeriča. Tega velikega narodnjaka so obtožili sodelovanja z vohuni z zahoda – kamor sedaj rinejo po vsej sili. In ti borci so se spomnili šele sedaj, da bi verjeli besedam Ivana Jeriča, ko pa so ga prej zapirali,

blatili, onemogočali v njegovem delovanju, zamolčevali.«¹¹ Kljub temu, da se Benkovič sprašuje o avtorstvu pričujočih dokumentov in poudarja njih špekulativno plat, pa med drugim opozori tudi na to, kako pomembno vlogo imajo zapisi za nekdanje borce, za partizane. Razrešujejo jih česarkoli slabega v zvezi s Halasom, kar pa se Benkoviču dozdeva ironično.

V svoji diplomski nalogi **Dejan Horvat** Jeriča označi kot nekoga, ki si je celo življenje prizadeval, da bi razrešil skrivnostni umor. Horvat sam pa zavzame nevtralno stališče do vprašanja Halasovega umora: »Kdo so torej Halasovi morilci? Ali madžarski žandarji po naročilu poveljnika orožniške postaje za vlade Szálasijevih »njilašev« (»nyil« je »puščica«) ali pa domači zagrizeni partizani? Ali pa gre za tajno sodelovanje, za konspiracijo obeh strani: madžarske orožniške postaje in domačih prenapetih partizanov? Na to vprašanje za zdaj še ne moremo odgovoriti.«¹²

SKLEPNE MISLI

Jeričev spominskodejstveni dokument je pogumna poteza, sploh za nekoga, ki je opravljal duhovniški poklic. In resnico je bilo treba zapisati, s tem namenom je Jerič tudi pisal.

VIRI IN LITERATURA

Benkovič, Alojz (2001): *Kdo je ubil polanskega župnika Halasa?* Vestnik, 53, 10, 27.
Horvat, Dejan (1999): Diplomsko delo: *Ivan Jerič kot dušni pastir (1891–1975)*. Maribor.

Jerič, Ivan (2000): *Moji spomini*. Murska Sobota: Zavod sv. Miklavža.

Zbornik soboškega muzeja 16–17 (2011): Murska Sobota: Pokrajinski muzej.

¹¹ Alojz Benkovič: *Kdo je ubil polanskega župnika Halasa?*, str 27.

¹² Dejan Horvat: *Ivan Jerič kot dušni pastir (1891–1975)*, str 60.

OSKAR HABJANIČ

METAFIZIKA RAVNEGA

I. RAZUMEVANJE KULTURNE KRAJINE

Krajina je kulturna podoba, je živ organizem simbolnih form, je objekt malikovanja in muza slikarstva, pesništva, pripovedništva, je simbol moči in oblasti, prek katere so kralji, cesarji, sultani in age demonstrirali svojo povezavo z onstranstvom.

Krajina se danes največkrat uporablja v namene turističnega oglaševanja, neokrnjenosti, miru, harmonije, skratka prostora, kjer človek preživlja prosti čas ali si ustvari dom. »Trajnostni razvoj«, tako priljubljena fraza politike Evropske unije, pomeni ohranjati krajino tako, kot je bila v generacijah naših prednikov, oziroma, kot bi jo bili morali oblikovati, a nam ni bilo nikoli dano.

Iskanje izgubljene krajine je na eni strani pomenilo odmik od realnosti in zatekanje v svet imaginacije, simbolov in mitologije, ki so ne nazadnje privedli do oblikovanja pokrajinske in nacionalne identitete,¹ po drugi strani pa se oblikovanje kulturne krajine danes spopada z močjo urbanega (beri kapitala) po eni ter krizo urbanizma moderne dobe² po drugi strani.

Kulturno krajino je potrebno razumeti skozi nastajajoči odnos med prostorom, posameznikom in družbo, ki je delovala in deluje v simbiozi, se spreminja in nastaja. Skratka, gre za vzajemni odnos krajine do človeka in človeka do krajine. V prvem nastopa krajina kot razkrivajoča se bit bivajočega, ki določa človeka v njegovi – in skozi njegovo tesnobo – biti, krajina kot razkrivajoča se ne-skritost, ki jo človek išče in najde in zapolnjuje s pomočjo umetnosti. V drugem odnosu pa človek zapolnjuje formo krajine in ji dodaja svoje vsebine, prek katerih se tudi

¹ Več o tem v: Ana Kučan: *Krajina kot nacionalni simbol*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1998.

² Več o tem v: Več avtorjev: *O urbanizmu: Kaj se dogaja s sodobnim mestom?*, Ljubljana: Krtina, 2007.

identificira.

Kako sploh razumeti kulturno krajino? V nemškem jeziku se *landschaft* v preteklosti razumeva kot skupek hiš, bivališč, strjenih v krožno obliko, obdanih s pašniki, njivami v prvi fazi. Drugi krog je zajemal gozdne površine ali močvirje. Vzpostavljal se je odnos med človekom in naravo, s čimer smo že dobili prve oblikovane forme narave.³ Ideja pravzaprav sega v najzgodnejše oblike človekovega urejanja prostora. Podobe oblikovanja krajine najdemo že v egipčanskih grobnicah, ki prikazujejo urejeno zemljišče, na katerem so gojili izbrane, a še vedno koristne rastline. Iz tega se kmalu razvije vrtna umetnost, ki je presegla izvirno uporabno – gojitveno namembnost in postane prostor za bivanje na prostem. K temu je potrebno dodati še obredno religiozno rabo, ki jo nosi v sebi že od prispodobе raja, tako v grških, judovsko-krščanskih kot tudi v islamskih mitologijah.⁴

V srednjem veku se *landschaft* veže na območje bivanja, domovanja, poznanega, vidnega sveta, ki je dajal udobje in varnost pred neznano, nevideno okolico. Postala je to, kar so manifestirali slikarji, torej viden, čuten svet pred seboj. Kot tako so jo spoznali tudi v angleškem jeziku, kamor je prišla iz Nizozemske, kjer so *landschap* razumeli kot slikarstvo, upodabljač skupek hiš, obdanih z njivami, gozdnimi površinami in močvirjem. V angleški jezik je prispela kot *landskip* in je sprva pomenila zgolj nizozemsko slikarstvo. Kot *landscape* se uveljavi v naslednjih dveh desetletjih, do leta 1630, ko se oblikuje samosvoje razumevanje krajine – krajina oziroma slika kot sinonim za panoramske poglede na hiše, vasi, mesta, njivske površine, ki jih prekrivajo žive barve vegetacije in zemlje, torej zelene in rjave barve. Krajina je zagotavljala varen, priljubljen kraj, vezan na tradicijo⁵, krajina kot nasprotje

³ Stephen Daniels: *Fields of vision: The Common Landscape of America*, str. 12.

⁴ Rajski vrt je prispodoba zlate dobe, sreče, izobilja, kraj, kjer je Lepo tudi Dobro. Je neke vrste sadovnjak ali gozdič, na kar nas opominja tudi beseda perzijskega izvora *paradeisos*, s čimer je Ksenofon pomenoval ograjeno zemljo, posajeno z drevesi v ravnih vrstah, v enaki oddaljenosti ena od druge, in s cveticami z obilo vode in številnimi živalmi. Podobno se v Bibliji pojavlja izraz *pardes*, prav tako perzijskega izvora, označuje pa park oziroma drevesni nasad. Na simbolni ravni vrt v krščanstvu simbolizira maternico življenja, kamor je postavljen začetek življenja – devica Marija je brezmadežno spočela in obrodila sad. V islamskem svetu je muslimanski raj prepoln čutnosti in čisto fizičnih užikov. Je čisto zemeljski paradiž, v katerem je vera kot predanost nagrajena s čisto čutnostjo in oprijemljivostjo. Tudi vrt Hesperid je božji kraj, saj je v njem Hera podarila Zeusu zlato jabolko, ki simbolizira nesmrtnost (izraža se tudi kot plodnost), raslo je na drevesu, ki so ga čuvala Hesperide. A Heraklej jim ga je uspel izmakniti ter se je tako za korak približal večnemu življenju. Po mnenju grškega geografa Scylaxa naj bi vrt Hesperid dejansko obstajal pod Atlasom kot oaza sredi puščave. Podrobneje glej: Darija Mavrič, Fenomen zgodovinskega vrta v času in prostoru in izven njiju, v: Poetika in simbolika prostora, Poligrafi, št. 38, letnik X, 2005, str. 92–97.

⁵ Stephen Daniels: *Fields of vision: The Common Landscape of America* str. 24–25.

mestu, ki simbolizira nevarnost, neznano, greh.⁶

V vsakdanji rabi se izraz prepleta z izrazom pokrajina, kot soznačnici ju predstavlja tudi Slovar slovenskega knjižnega jezika – pokrajina kot manjše ali večje ozemlje glede na oblikovanost, obraslost, urejenost; krajina (izgovorjeno krajína) je po SSKJ tudi sinonim za sliko. V kontekstu: »Na stenah visi nekaj krajin in portretov«, s čimer prevzemamo anglosaksonsko razumevanje krajine. Slika na kateri je upodobljena pokrajina. Na podlagi slikarskega materiala je bilo mogoče oblikovati celotno krajinsko prizorišče. Obe besedi izhajata iz izraza kraj – semantično izredno razgibane osnove, ki označuje *locus*: kraj, dežela, pokrajina, pa tudi *finis*: konec, rob, breg.⁷ Izraz krajina (izgovorjeno krájina) v slovenskem jeziku označuje tudi obmejno deželo, na primer Bela krajina, Vojna krajina.

Vedenje o prostoru kot kulturni krajini izhaja iz človekovih izkušenj, občutij in misli. Razmejiti je potrebno pojmovanje prostora kot abstrakcijo, ki je univerzalno in vpliva na vse ostale kulture, ljudi in družbo, ter prostorom kot medijem med abstraktnim in konkretnim. Prostor ne more obstajati ločeno od dogodkov in dejanj. Prostor je socialni element, vsaka skupina ljudi, posameznikov, družb deluje in živi ter se udejanja skozi različne prostore. Socialni prostor združuje miselne, fizične in emocionalne postavke v nekaj, kar se reproducira, a je vedno odprto za transformacijo in spremembo. Socialni prostor je povezan s človeškimi usodami, izkušnjami – vse to daje pomen prostoru. Specifičnost prostora je nujni pogoj za razumevanje prostora. Njeno bistvo in bistvo razumevanja je vedno v povezavi z družbo, prostori življenja.⁸

Meje krajine so meje človekove zavesti. Krajina je spomin človekove zavesti, izkušenj in asociacij. Krajina ni samo goli prostor, ampak je vedno nekaj več, saj ima določen pomen in vlogo v človekovem spominu. Osebna in kulturna identiteta se navezuje na prostor kot krajino, dom in domovanje.⁹

Krajino moramo razumeti skozi čustva, do nje moramo vzpostaviti odnos, jo občutiti in deliti z drugimi. O njej moramo sprego-

⁶ Mesto je v judovsko-krščanski tradiciji temeljno nasprotje vrta. Zaznamovano je z bratomorom, ki ga je zagrešil Kajn. Zgradil ga je takrat, ko je bil zaradi greha proti življenju pregan. Kajn je šel in na neplodnih tleh zgradil mesto. Zaznamovano je z grehom, s krvjo in z umetelnostjo, za razliko od parađiža, ki je pojem nedolžnosti, čistosti, samo po sebi umevne plodnosti. Kajn se je naselil vzhodno od raja, tam spoznal svojo ženo, ki mu je rodila sina Henoha, po katerem je poimenoval mesto, ki ga je po njegovem rojstvu zgradil. Podrobneje glej: Darja Mavrič: *Fenomen zgodovinskega vrta*, str. 95–96.

⁷ France Bezlaj: *Étimološki slovar slovenskega jezika K–O*, str. 265.

⁸ Christopher Tilley: *A Phenomenology of Landscape*, str. 10.

⁹ Prav tam, str. 15.

voriti, pisati zgodbe, jo upodobiti in vzeti kot del svoje neodtujljive dediščine.¹⁰

Območje Ravnega, kakor označuje Miško Kranjec območje med Muro in Rabo, povzroča iskanje nenehnega temeljnega subjektovskega vprašanja: kdo sem jaz, od kod izviram, gre za nenehen proces, večno vračanje enakega, povezanega s človekovim domom.

Krajinska motivika se v Pomurju pojavlja tako v pesništvu in pripovedništvu kot tudi v slikarski umetnosti. Domoljubni pomurski avtorji so s svojim izpovedovanjem določali lastno pripadnost oziroma identiteto. V poeziji je prevladovala novoromantično-impresionistična smer, ki je v svojo poezijo vključevala panonsko motiviko že kot povsem samostojno literarno tvorbo.¹¹ Poezija obravnava melanholičen, temačen, a spoštljiv človekov odnos do pokrajine ob Muri, ki je simbolizirala domovino, rojstni kraj. »*Povsod je tema ... zvezde le bleste na nebu zlate. – V duši moji je svetlo ...*«,¹² lepo ponazarja otožni melos Šebjaničeve pesmi *V večeru ob Muri*. V pesmi se pojavi krajinska motivika: mlinско kolo, širne poljane, nebesni pojavi – tako značilni za motiviko evropske umetniške srenje 18. st. Z velikim strahom, grozo in nezaupanjem so zrlí možje z vojnih polj prve svetovne vojne ali iz daljne obljubljenе Amerike.

II. SIMBOLIKA KULTURNE KRAJINE

Franc Šebjanič
V VEČERU OB MURI ...

»Mrak pada, lega na zemljó.
Skrivnostno pesem Mura mi šumlja
otožno, ki je kot vzdih ... spev srca
poljanam, ki v mraku mró.
Ob bregu veter ločje pozibava
in v daljavi mlinsko tam kolo udarja

¹⁰ Prav tam, str. 31.

¹¹ Franci Just: *Med verzuško in pesmijo: poezija Prekmurja v prvi polovici 20. stoletja*, str. 158.

¹² Prav tam, str. 159.

zamolklo, trdo. – Zvezd vztrepetava
na nebu mi nešteto, ko da razsvetliti
hotele bi temo, ki se ovija.

Zamaknjen in ves tih strmim v večer
in prisluškujem pesmi Mure ...
Povsod je tema ... zvezde le bleste
na nebu zlate. – V duši moji je svetlo ...¹³

Intenzivno dojemanje pokrajine ob Muri se vse od konca 19. st. izraža v poeziji, slikarstvu in fotografiji. Kot ugotavlja Just za impresionistično poezijo Franca Šebjaniča, ko pravi, da je »v domoljubno-domačijskih pesmih opazno postopno osamosvajanje krajine, ko le-ta in narava postajata enakovreden element«,¹⁴ bi lahko sklepali za krajino Ludvika Vrečiča, za literaturo Miška Kranjca ter fotografijo Jožeta Kološe - Kološa, kjer se razvije povsem samosvoj odnos do krajine, ki v tem pogledu nastopa povsem samostojno; še več, vzpostavlja se kot odnos do lastnega življenja, eksistenciala oz. biti bivajočega. Prav zaradi tega je prekmursko Ravno in metafiziko v tem kontekstu mogoče dojemati in brati kot metafiziko življenja, prek katere se identificira posameznik, živeč ob reki Muri.

Domoljubni »mörski« avtorji so s svojim izpovedovanjem določali lastno pripadnost oziroma identiteto. Istovetenje s prostorom je najprej torej ozemeljsko: človek začrta meje svojega bivališča, torej je to območje med Muro in Rabo. Z obrambo teh mej sta povezani njegova in skupinska suverenost. Na skupinski ravni je teritorialna identiteta domovina, ki je pojmovana kot država ali njena enota, pokrajina, na osebni ravni pa je to prostor konkretnega bivanja. Kraji, krajinske prvine in krajine tako lahko postanejo simboli družbe, po katerih se ravna in ki odsevajo njeno podobo. Tako kot skupni jezik, zgodovina in zavest je tudi skupno ozemlje ena od vezi etnične skupine.¹⁵ Nacionalna identiteta se tako ne veže zgolj na ozemlje, jasno določene z mejami, temveč tudi na kraje in krajine. Govorica Po-murja ne izraža samo geografske konotacije zaobsegajočega območja, marveč se

¹³ Franci Just: *Med verzuško in pesmojo: poezija Prekmurja v prvi polovici 20. stoletja*, str. 159

¹⁴ Prav tam, str. 158

¹⁵ Ana Kučan: *Krajina kot nacionalni simbol*, str. 15–16

v Pomurju skriva samo bit bivajočega, ki se po Heideggerju kaže kot razprtost bivajočega, kot *aletheia*, neskritost, kot gola resnica.

Heidegger v nadaljevanju opozarja, da je potrebno ločiti med bitjo in bivajočim oziroma je potrebno iskati resnico biti onkraj smisla biti.¹⁶ Smisel razume prek resnice, resnice kot neskritosti (gr. *aletheia*), kot razprtost biti bivajočega. Bistvo resnice je prav v njeni ne-skritosti.¹⁷ Do smisla biti pridemo šele tedaj, ko mislimo bit brez bivajočega. Bit, četudi bit bivajočega kot taka, namreč ni nič bivajočega in zato se nam, prav z vidika bivajočega, kaže kot nič. Še več, šele v tesnobi, ko vse bivajoče potone v nič, se odvrnemo od bivajočega in se zaobrnemo k biti. V svoji tu-bit, skozi jasnino lastne ne-skritosti sem v tesnobi brezdanje svobode, razprte po biti, ki ni nič bivajočega, nagnjen v *nič*. Šele ko vse bivajoče ponikne v nič, se v človeku prebudi lastna bit, se mu razpre kot eksistenca. Tisto, pred čemer je človeku v tesnobi tesno, je torej *nič*, se pravi, svet kot tak. To seveda pomeni, da ta *nič*, ki je svet sam, ni *totalni nič*, narobe, ravno ni kak *nični nič*, marveč je le drugo ime za bit, ki kot taka ni nič bivajočega.¹⁸

Zaradi tega si tudi tedaj, ko se povsem predam resnici kot neskritosti, ko sem docela odkrit pred samim seboj, ostajam skrivnost. Sprostiti bivajoče v njegovo ne-skritost ne pomeni nič drugega kot pustiti biti bivajočemu biti.¹⁹ Mi smo namreč kot eksistirajoča tu-bit, torej tvorci sveta kot prostora biti bivajočega. Ko s svojim smislom razpiramo jasnino biti, razprostiramo razliko med bitjo in bivajočim, tvorimo svetnost sveta, osmišljamo bivajoče kot tako in v celoti: mu dopustimo, tako ali drugače, biti.²⁰ To pa je možno šele skozi svobodo.

Bistvo svobode, kot pravi Heidegger, ugledamo šele tedaj, če jo poiščemo kot temelj možnosti tu-bit, kot tisto, kar je pred bitjo in časom. Svoboda kot prostost in razprostiranje bivajočega v njegovi biti, neskritosti kot prisotnosti, je izvorni izvir, koren biti in časa, temelj razumetja smisla biti. Svoboda je onkraj, vendar vedno tudi pred. Svobodo se tako razumeva kot bistvo človeka, kot *arche* (gr. izvorno in obvladujoče počelo).²¹ Svoboda kot pro-

¹⁶ Tine Hribar: *Fenomenologija II.*, str. 15.

¹⁷ Prav tam, str. 37.

¹⁸ Prav tam, str. 201.

¹⁹ Prav tam, str. 38.

²⁰ Prav tam, str. 40.

²¹ Prav tam, str. 43.

stost, torej svoboda v svojem bistvu, je dopuščanje biti bivajočega oziroma dopuščanje bivajočemu biti. Človek je v svoji svobodi kot prostosti, s svojo odprtostjo za odprtost (jasnino) biti, upravitelj svobode, svobode kot bistva resnice in s tem resnice same.²² Pomurje je torej vedno tam, v svoji prisotnosti se razkriva posamezniku, ki si, v kolikor svoboda, torej Pomurje, prodre v človeka in ga, torej človeka, tudi omogoči. Govoriti o Pomurju pomeni postaviti se onstran krajine, ki se nam razprostira v svoji ne-skritosti, kjer človek deluje kot bit bivajoče.

Poezija »*mörskih pesnikov*« oziroma motivika »*Murja*« se je v zavesti Prekmurcev ukoreninila do te mere, da so brez sramu in z vso pravico v prevratnih letih razglasili Mursko republiko.²³ Gojenje krajinske zavesti in občutenja, čudenja Murja se ponovi v 80. letih 20. st., ko so Dravske elektrarne razmišljale o postavitvi pretočnih elektrarn na reki Muri, kjer Mura prevzema vlogo označevalca – Mura kot sinonim za prekmursko krajino. Podobno tudi v 90. letih preteklega stoletja, ko je slogan »*Na sončni strani Alp*« identificiral slovensko državo,²⁴ pri tem pa povsem zasenčil preostale dele Slovenije, kar je vodilo do povsem samostojne akcije Prekmurcev, z izdajo plakata (tudi) »*Mura je v deželi moji*«. ²⁵

V kolikor se nacionalna identiteta veže na krajine, potem se, kot smo videli, veže na fizične prvine, na naravne ali antropogene sestavine krajine, vendar je vzrok za navezanost prej pomen, ki jim je pripisan, kot pa njihova zgradba sama po sebi. Fizični značaj krajine v ruralnih krajinah je potrebno iskati v zgodovinskem razvoju. Določanje najprimernejšega pristopa k načrtovanju sprememb ali k ohranjanju krajine bi tako omogočalo prav razumevanje zgodovinske komponente v povezavi z biofizičnimi in kulturnimi viri, družbenim tkivom in političnimi določilnicami. Razumevanje razvoja krajinskih vzorcev v skladu z zgodovino družbene spremembe bi bilo lahko uporabno orodje za določanje nove krajinske identitete, saj krajina, prostor, ki ga človek naseljuje, prispeva k oblikovanju njegove identitete, obenem pa se v krajini odslikavajo družbeni odnosi in s tem prispevajo

²² Prav tam, str. 44.

²³ Vilmoš Tkalec je 29. maja 1919 razglasil neodvisno socialistično Mursko republiko, ki je trajala do 3. junija. 1919, ko je oblast ponovno vzpostavila Madžarska sovjetska republika. Podrobneje glej: Več avtorjev: *Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920 (zbornik)*, Murska Sobotica: Pomurska založba, 1981.

²⁴ Podrobneje o tem glej: Aleš Erjavec: *Mountain Photography and the Constitution of National Identity*, str. 211–234.

²⁵ Ana Kučan: *Krajina kot nacionalni simbol*, str. 151.

k ustvarjanju krajinske podobe v družbeni zavesti, po kateri jo prepoznamo in se z njo ali z njenimi deli poistovetimo.²⁶

Objekt malikovanja oziroma motivika poezije kulturne krajine je tako poleg forme dobila tudi vsebino, s katero se lahko tudi identificiramo. Pomurje je prikazano kot enkratna, neponavljajoča se bitnost, ki se odpira v človeku kot svobodnemu bitju. V kontekstu zgodovinskega etosa je poezija kulturne krajine »tisto, kar bi se lahko zgodilo, se pravi, kaj bi se po zakonih verjetnosti in nujnosti utegnili zgoditi«.²⁷

Murje je vedno že tu, pred nami, gre za prepoznanje vsebine,²⁸ ki se skozi proces zgodovine, krajine razkriva v svoji identiteti. Da bi kulturna krajina dosegla svoj namen, se mora gledalec oziroma opazovalec identificirati z razkrivajočim se objektom,²⁹ z vsebino, s predmetom umetnine. Tisto, s čimer se identificiramo, pa je spet nekaj občega, univerzalnega, to so paradigme.³⁰ Objekt identifikacije je ravno tisto, česar subjekt nima, to je želja subjekta, ki vzpostavlja celoto oziroma objekt.³¹

Murje povzroča iskanje nenehnega temeljnega subjektovega vprašanja: kdo sem jaz, od kod izviram, gre za nenehen proces, večno vračanje enakega, povezanega s človekovim domom. Pesniško ustvarjanje je povezano z iskanjem domovanja, domovine, ki jo na lokalni ravni, kot smo pokazali, skozi proces identifikacije prevzema kulturna krajina. Pesnjenje vzpostavlja odnos med tistim poznanim in tistim, kar nam je neznano, zakrito.

Pesniško snovanje moramo razumeti in dojeti iz bistva govorice. Pesniška govorica, ki izklicuje in poimenuje bogove, pa na izrecen način omogoča govorico. Pesništvo je temelj človeka v njegovi tu-bitosti,³² nam omogoča krajino v njeni lepoti, čaru oziroma jasnini biti. Pesništvo nam približa tisto oddaljeno, tisto, kar je ostalo zakrito, oziroma, kar se na sliki kot taki ne vidi. Prek pesništva se krajina vzpostavlja kot kulturna krajina, ki se je ne bojimo v njeni oddaljenosti, ampak jo sprejemamo v njeni bližini,

²⁶ Prav tam, str. 21.

²⁷ Aristoteles: *Poetika* 9, 1451a, str. 96.

²⁸ Hans Georg Gadamer: *Pesnjenje in mimesis*, str. 137.

²⁹ Valentin Kalan: *Aristotelova teorija umetnostnega predstavljanja – mimesis*, str. 1.

³⁰ V Aristotelovi *Poetiki* je paradigma sublimna estetska forma, je ideal. V Aristotelovi ontološki shemi pomeni paradigma pogosto isto kot forma, eidos, formalni vzrok. Paradigmatična razsežnost umetnosti pomeni ravno njeno univerzalnost. Podrobneje glej: Valentin Kalan: *Aristotelova teorija umetnostnega predstavljanja – mimesis*, str. 14.

³¹ Prav tam, str. 15.

³² Prav tam, str. 179.

razkriti oddaljenosti, ne gre več za tisto, česar bi se bali, bi nam bilo tuje, neznano, kot je bilo pojmovano v srednjem veku, temveč jo to nekaj, kar nam je blizu, domače, nekaj, kar ljubimo.

Na slikarskem področju se motivika krajine izraziteje pojavila šele s krajinami Ludvika Vrečiča, prvega prekmurskega akademsko šolanega slikarja. Rojenega v Skakovcih leta 1900, evangeličansko gimnazijo konča v Šopronu na Madžarskem, nakar se vpiše na višjo trgovsko šolo v Budimpešti, vzporedno pa še kot izredni študent na visoko slikarsko šolo, kjer tudi diplomira in si pridobi naziv profesor slikarstva. Vrečičevo krajino občutimo kot »melanholijo, otožno dramatičnost, tesnobno razpoloženje in spokojno dostojanstvenost«, ³³ po drugi strani pa nam portreti govorijo o izmučenem, trdem kmečkem okolju, ki izžema domačega človeka. Portreti sezonskega delavca, kmečke žene, kmetov nakazujejo čustveno otopelost, izgorelost, resignacijo, kamor jih je pripeljalo življenje na pomurski ravnici, na kateri pa kljub vsemu vztrajajo in kamor se Vrečič pogosto in neprenehoma zateka. Za Vrečičevo pokrajino so značilni črni nanosi, katerim so se njegovi kranjski vrstniki, recimo Jakopič, izogibali. ³⁴

Sublimno Vrečičevo ustvarjanje v prvi polovici 20. st. lahko razumemo na dveh ravneh. Prva je v kontekstu zgodovine in dokončne priključitve Prekmurja in s tem tudi njegovega rojstnega kraja h Kraljevini SHS, ki je zagotavljala ohranitev materne jezika, kulture in nakazovala vsaj simbolično navezanost ³⁵ na ozemlje na levem bregu Mure. Odsotnost človeške podobe in ljudske folklore samo še izpostavi metafizične razsežnosti pokrajine med Muro in Rabo, po drugi strani pa zelo rad posega po tematiki, vezani na bistvo panonskega človeka: skrbno obdelane njivske površine. Gre za krajine: *Polja z žitnimi snopi*, *Pokrajine*, *Domačije s hrastom* in *Koruzno polje*, nastale v 30. in 40. letih 20. st., ki omogočajo panonskemu človeku eksistenco in kažejo na prehod k lepoti življenja. Lahko rečemo, da gre za prehod med temačnim, trdim, melanholičnim življenjem, zapolnjenim s strahom in grozo pred negotovim jutrišnjim dnem oziroma naravno katastrofo, tako pogosto povezano z reko Muro, k upanju, lju-

³³ Franc Obal: *Izkušnja krajine v slikarstvu pomurskih likovnih umetnikov*, str. 7.

³⁴ Robert Inhof: *Prekmursko slikarstvo 20. stoletja*, str. 309.

³⁵ Leta 1928 je Ludvik Vrečič na Jakopičevo povabilo razstavljal v Jakopičevem paviljonu, kjer pa, vsaj materialno gledano, ni požel večje pozornosti. Prodal namreč ni nobene slike. Glej: Robert Inhof: *Prekmursko slikarstvo 20. st.*, str. 309

bezni in lepoti, ki ga ponuja ta neskončna pomurska ravan. Na drugi ravni je torej sublimno moč razumeti prav skozi Vrečičev umetnost, ki omogoča panonskemu človeku dostojanstveno držo in možnost obstanka ter preživetja.

Sublimno oziroma lepota kulturno krajino na ta način tudi določa in vzpostavlja odnos med človekom in krajino, v katerem slednja obvladuje delovanje prvega. Po drugi strani pa omogoča delovanje kulturne krajinske zavesti, identitete, ki je prav zaradi tega tako izrazita v panonski nižini. Strah, spoštovanje, groza, ljubezen in lepota ponazarjata simboliki Mure in Panonske nižine, ki v prebivalstvu v vsej svoji kulturološki pestrosti gojita motiv preživetja in volje do življenja.

III. KULTURNA KRAJINA MIŠKA KRANJCA

Odnos med Kranjcem in naravo moramo razumeti tako kot pri njegovem rojaku, slikarju Ludviku Vrečiču, skozi pojmovanje tesnobe. Kranjčeva motivika Ravnega simbolizira njegov odnos do slovenstva,³⁶ po drugi strani pa omogoča delovanje kulturne krajinske zavesti, identitete, ki je prav zaradi tega tako izrazita v panonski nižini. Strah, spoštovanje, groza, ljubezen in lepota ponazarjata simbolika Mure in Panonske nižine, ki v prebivalstvu v vsej svoji kulturološki pestrosti, gojita motiv preživetja in volje do življenja, oziroma, kot pravi: *»Ne razumem, zakaj vsi vidijo nekaj tako strašnega v tem našem vsakdanjem močvirnem življenju, ko pa jaz najdem v njem vsak dan toliko lepega«*.³⁷

Miško Kranjec se je rodil slabih šest let pred prvo Veliko vojno v Veliki Polani, v družini brez lastne zemlje. Oče Mihael je bil sezonski delavec, mati Marija se je preživljala s pletenjem vzorcev za ženitovanja. Kot desetletni otrok doživi prekmursko revolucijo, razglasitev neodvisnosti *Ravnega*, madžarsko okupacijo in konstituiranje nove države v okviru SHS. V tem obdobju pride pod vplivom svojega brata v prve stike z boljševizmom in zavzemanjem za proletarskega človeka, kar seveda, glede na okoliščine, na njem pusti močne posledice. Motivika zemlje se veže

³⁶ Franc Zadravec: *Miško Kranjec: 1908–1983*, str. 7.

³⁷ Miško Kranjec: *Strici so mi povedali*, str. 203.

na vsa njegova temeljna dela. Gre za odnos, temeljno eksistenco prekmurskega človeka. Leta 1921 naredi sprejemni izpit na soboški gimnaziji in odide v Ljubljano na Collegium Marianum. Naslednjega leta se vpiše na humanistično gimnazijo, kjer se sreča z Mahničovo in Ušeničnikovo estetsko tezo o triadi lepota-resnica-dobrota. Vlečejo ga ljubezen do prekmurske krajine, njena lepota in melanholična neskončna ravnina. Začne spoznavati umetnost, zanimajo ga slikarstvo, glasba in proza. »Zvišeni cilj umetnosti pri meni se že določneje omejuje na pisanje. Začetna negotovost, ko me je glasba ravno tako zavajala, slikarstvo pa nič manj, je že mimo, čeprav me sla po glasbi in po slikanju še ravno tako preganja ... Da je umetnost nekaj čisto drugega, pravzaprav nekaj nikdar do kraja opredeljivega, tako vsestranska po svojih oblikah in tako različna po svoji vsebini, da bi človek lahko blodno zataval med samimi skrajnostmi.«³⁸

Pisati začne kratke povesti in članke o literaturi in delavski kulturi. V času druge Velike vojne se pridruži partizanstvu. Po vojni je bil predsednik Društva slovenskih književnikov, veliko piše o literaturi in umetnosti. Leta 1950 dobi nezaupnico na čelu društva pisateljev, očita se mu zanemarjanje problematike preobrazbe kmeta, torej teme, ki jo je praktično obravnaval vse svoje življenje. Sredi petdesetih se Kranjec počuti osamljenega in odrinjenega. Leta 1956 dobi nagrado slovenskih pisateljev za roman *Zemlja se z nami premika*. Kot glavni urednik se zaposli na Prešernovi družbi, leta 1969 dobi nagrado AVNOJ, leta 1974 izda roman *Strici so mi povedali* in dobi zanj Prešernovo nagrado. Življenjsko pot je sklenil 8. junija 1983.

Kranjčeva krajina je zapolnjena s spomini in pomeni. Ritualni in ceremonije temeljijo na podlagi poznavanja prostora in preteklosti. Odnos do krajine gradi na podlagi preteklih izkušenj in pod vtisi socialnega realizma. Kranjčevi junaki objemajo zemljo in jo vlečejo za seboj s svojim životom, vse dokler se zemlja ne začne premikati in z njo vred se premikajo tudi usode junakov, ki se vedno navezujejo na močvirnati svet Prekmurja, s katerim se tudi identificirajo. »Prekmurka sem. Prekmurci se ne sprašujejo, kam, kakšna je pot. Gredo. Ni je hiše pri nas, da ne bi kdo šel po svetu. Prekmurce žene kruh ali denar.«³⁹

³⁸ Miško Kranjec: *Strici so mi povedali*, str. 283.

³⁹ Miško Kranjec: *Zemlja se z nami premika*, str. 147.

Ljudje, vezani na prostor bivanja, domovanja, se v to svoje močvirje nenehno vračajo. Krajino doživljajo kot lastno intimno zgodbo, je kot mapa aktivnosti, popis dejanj predhodnikov, ki s časom tudi določajo specifične lastnosti, na podlagi katerih se določijo teritoriji, ki prevzamejo imena prav po tem toku zgodovine in značilnostih oziroma dediščine. Te posamezne značilnosti in posebnosti določajo celo območje in ji dajo samo ime.⁴⁰ Odnos do zemlje je odnos do življenja samega. Zemlja je prebivalcem Ravnega bit bivajočega, temeljno ontološko načelo, v katero verujejo z dušo in telesom. V svojih romanih je vaške proletarce, *težake*, še napol tlačane soočil z zemljo⁴¹ in jim ponudil izhod iz brezizhodnega vsakdana. *Ravno* je tisto poznano, znani, obdajajoči svet; medtem ko je mesto, kraj tujstva, pot neznanega in boječega, obenem pa možnost in priložnost. Mesto je simbol prihodnosti, okno v svet, ki ponuja možnost preživetja. »V mestu se o svetu že lahko kaj sliši ... Tam gradijo zdaj novi svet. Tisti svet je drugačen kakor naš. Čez petdeset let nam ne preostane nič drugega, kakor da bomo počeli to, kar počnejo zdaj oni. Od tam pljuskajo valovi k nam.«⁴² Iz mesta so prihajale spremembe, revolucija kot znanilka prihodnosti. »Glej tudi na druge stvari. Glej na svet, kako gre, kam gre. V svetu, mislim, se ta čas godijo velike stvari. Ako ne boš hodil z zaprtimi očmi, boš marsikaj videl.«⁴³

Prebivalec Ravnega je vedno razpet med mestom in zemljo. Odločitev za eno ali drugo je vedno eksistenčna odločitev. Mesto ponuja prihodnost, pot do znanja in napredka, a cena je pozaba, opustitev lastne biti – »Prihodnost je brez preteklosti«,⁴⁴ izdajstvo, zato spomin in večna želja po vrnitvi, ki pa ni nikoli več mogoča. Cena preselitve je cena večnega tujstva, odtujitve, ki ga Kranjčevi junaki vedno znova doživljajo tudi po vrnitvi na dom.

»Svet je seveda pomenila vas, ki je ležala onstran Murinih rokavov.«⁴⁵ Meje njegovega doma so meje njegovega sveta. Hiša, pokrita s slamo, z majhnimi okni, ki se na pomlad snamejo, da se hiša prezrači, da v hiši zrastejo rože kot znanilke življenja,⁴⁶ stene so večno bele barve, pred hišo je vrt, za hišo je njiva. Neredko

⁴⁰ Christopher Tilley: *A Phenomenology of Landscape*, str. 38.

⁴¹ Franc Zdravc: *Miško Kranjec: 1908–1983*, str. 80.

⁴² Miško Kranjec: *Os življenja*, str. 230.

⁴³ Prav tam, str. 220.

⁴⁴ Miško Kranjec: *Zemlja se z nami premika*, str. 8.

⁴⁵ Miško Kranjec: *Povest o dobrih ljudeh*, str. 44.

⁴⁶ Miško Kranjec: *Zemlja se z nami premika*, str. 33.

domačijo obdaja jarek, ki določa tudi meje med sosedi oziroma kot pravi: *»Kmečka hiša je krita s slamo, ki je vsa očrnela in jo je veter zlasti na slemenu že močno načel. Stene so bele in se v njih odbija sonce. Od zemlje jih loči rdeč pas; okna so majhna; na sprednji strani sta dve, zaradi česar je hiša podobna bledemu obrazu dekleta, ki si je zavežala žalno ruto. Okoli hiše je bil nekoč plot; pred hišo je zgrajen vrt z gredicami, kjer cvetejo domače rože in kjer raste povrtnina; potem je tu nekaj jablan; dalje so njive, ki vsaj malo kažejo podobo polja, ki se razprostira onkraj jarkov. Vrt je tudi za hišo. Tam so še jablane, hruške, oreh, češnje. Vse to je do jarka.«*⁴⁷

Podoben, materinski odnos do svojega lastnega življa – ki je od nje eksistenčno odvisen, po drugi strani pa predstavlja neukročeno divjo zver, ki znova in znova pokaže svoje zobe – predstavlja tudi reka Mura. Tako kot sta Tigris in Evfrat pomembni za Bližnji vzhod, Nil za Egipt, Sudan in Etiopijo, Donava za celi panonski prostor, Don in Volga za Rusijo, Jangcekgang za Kitajsko, tako je reka Mura osnova za pokrajino, po kateri je območje dobilo tudi ime. Seveda ne moremo govoriti o veliki civilizaciji, kot je to v zgornjih primerih in je vsaka primerjava v tej smeri popolnoma neumestna, vendar je prav Mura tista, ki je to krajino med Muro in Rabo zaznamovala in pustila trajne posledice na časovnem traku.

IV. ODNOS DO MURJA

»Vse je bilo tako skrivnostno, pa naj je bilo spomladi, ko se je narava okrog reke prav razvratno razcvetela in so se ptice razdajale v petju, nad strugo so letali belo sivi ribiči-galebi, sive čaplje, divje race, celo divje gosi. Čarno je bilo poleti, ko je v omotični sparini usihajočih jarkov in mlak v razbeljenem soncu migotala ravnina in se je nad njo le kdaj pa kdaj še oglasila pesem škrjanca ali pa čajce, in je kje v dalji zaklopotala štokljaja, večno pa so okrog človeka brenčali ali zveneli obadi, čebele, muhe, mušice – vse se je prelivalo v skrivnosten zven in šum. Jeseni so prinašale otožnost jutranje zameglenosti, mehkih večernih zarij, klic divjih rac in divjih gosi, prazna polja so prelivala v neskončno sivino in oglasili sta se pastirska pesem in pastirska piščal, dokler ni naposled, že

⁴⁷ Miško Kranjec: *Povest o dobrih ljudeh*, str. 9.

*okrog božiča sneg zapadel vseh poti in naša Poljana se je pogreznila v čudno brezdušen molk.*⁴⁸

Reka se premika skozi pokrajino, reže in gloda zemljo, spreminja njeno smer, reže vedno globlje in vztrajno določa nove meandre. Nastajajo vedno novi rokavi, ponekod zaidejo in se končajo globoko na Ravnem. »V tistem čudovitem kraju pri Muri, kjer je toliko močvirnih jarkov kakor nikjer na svetu. Na južni strani teče vedno kalna in zlohotna Mura. Nenadoma se od nje odtrga zastarel rokav, kjer je Mura nekoč imela svojo pot, ki pa ji ni ugajala. Kakor velik napet lok je tak jarek, medtem ko mu je Mura sama za tetivo, a vmes je kakor otok. En sam vhod vodi v ta kraj, kjer je nekaj njiv. Ob jarku je gozd, ki se širi proti zahodu. Na levo, proti vzhodu, kamor teče Mura, je drug jarek, ki je še podoben majhnemu jezeru in kjer je visok nasip; za temi glavnimi jarki so spet drugi. V vekovih, kar si Mura išče stalne poti, a je ne more najti, je utonilo v teh jarkih mnogo ljudi, bodi da so v temnih nočeh zašli sem in niso našli izhoda bodi da so jih zapeljale čarovnice po skrivnih poteh na take otoke, od koder potem sami niso našli poti. Duše zašlih in poginulih v teh močvirjih blodijo ob poletnih večerih nad prostiranimi travniki in okrog jarkov.«⁴⁹ Reka se oblikuje skozi čas in je prava pričevalka časa. Zbirajo vodo iz oblakov in zemlje, s seboj nosijo kamenje in koncentrirajo mulj. Reke so meje in ovire. Prek njih se gradijo mostovi, odvija se rečni promet in različne oblike gospodarskega razvoja. Z rečnim tokom nosijo svojo zgodbo, njen podvodni svet je znanilec smrti in življenja.⁵⁰

Mura je za junake Miška Kranjca pomenila vir življenja in možnost izhoda za ljudi brez zemlje, obenem pa se do Mure vzpostavlja podoben odnos kot do zemlje same. Mura pomeni neko trajnost, neskončnost, na katero se lahko vedno zanesemo, a hkrati pomeni tudi neko nevarnost. Mura ponazarja življenjski tok. »Vse je kakor to valovje – teče in ne doteče nikoli; kakor šumenje je, kot ropotanje koles, samo včasih udari vmes zvonec, da za trenutek preseka to enoličnost, potem pa gre dalje.«⁵¹

⁴⁸ Miško Kranjec: *Strici so mi povedali*, str. 31.

⁴⁹ Miško Kranjec: *Povest o dobrih ljudeh*, str. 5.

⁵⁰ Anne Whiston Spirn: *The Language of Landscape*, str. 139.

⁵¹ Miško Kranjec: *Na valovih Mure*, str. 253.

V. ŠTIRJE LETNI ČASI KOT SIMBOLI VEČNEGA VRAČANJA

Čas pomladi je čas življenja. Kranjec v svojih romanih najpogosteje posega prav po motiviki življenja, ki jo simbolizirajo letni časi. »Pomlad je tu. Prihaja z dežjem, ki vse premoči in ki prebudi prvo cvetje. Gozdovi se posujejo z zvončki, leska je kakor prerojena, dren orumeni, vrbe postanejo čez noč za spoznanje zelene, tudi vrtovi iznenada ozelenijo, kakor da jih je kdo pregrnil z lepo zelenkasto preprogo. Jarki se napolnijo z vodami, skozi mostičke žubori. Otroci stopijo bosi na trate.«⁵² Pomlad ne opominja, kar pride in vrne v življenje tisto, kar je od nekdaj bilo vedno tam. Ljudje zarezajo v krajino, jo oblikujejo in pustijo svoje brazde.

Zima je stvar preteklosti, smrti. Človek *Ravnega* je v času zime obsojen na svoje ognjišče, na štiri zidove s štirimi okni. Zima je čas varnosti in miru. »Življenje se je spremenilo v posedanje, neka-kšno čakanje«,⁵³ čakanje pomladi, časa ljubezenskih zgodbic in porok, novih bolečin ob delitvi zemlje, ki se je vedno dojema-la kot nedeljiva celota. Zemlja kot prekletstvo, ki je očetu rodov-ne skupnosti nalagala odgovornost, da s svojo zemljo preživi ro-dove svojih vnukov. Po drugi strani je pomlad čas odhoda, čas priložnosti, ko se sprejemajo velike odločitve odhodov v svet, na drugo stran močvirja. To je čas, ko se na Muri zlomi led, ko dre-vesa oživijo in dobijo svojo barvo. Drevo komunicira prek de-bla, korenin in vej. Je spomenik človeškim generacijam, so sim-boli človeške družbe, ki govorijo o socialni sliki.⁵⁴ Hrast je drevo življenja in tudi kraj počitka, pod čigar bogato krošnjo ljudje ob Muri hodijo počivat. »Nenadoma boš sredi najlepše poletne noči za-slišal dotlej ti neznan klic, zaslišal boš prijeten šepet, morda te bo potu-jočega tod mimo presenetil polglasen pogovor pod košatim hrastom, oblil te bo smrtni znoj, toda ko prideš mimo in ako si dovolj drzen, da se ozreš pod hrast, ne boš videl nikogar.«⁵⁵ Hrast je simbol družine, hrasti so spoštovani, častitljivi, patriarhalni, so čuvaji države. Je simbol moči, varnosti in plodnosti, pa tudi revolucije. Navadno jih naj-demo na obrobju gozda, ki s svojimi mogočnimi krošnjami stra-žijo vhode v močvirnati svet jelš, macesnov in borov.

⁵² Miško Kranjec: *Zemlja se z nami premika*, str. 156.

⁵³ Miško Kranjec: *Strici so mi povedali*, str. 396.

⁵⁴ Douglas Davies: *The evocative symbolism of trees*, str. 34.

⁵⁵ Miško Kranjec: *Povest o dobrih ljudeh*, str. 5.

Jesen je tako kot pomlad čas selitve. »Jesen gre čez ravenske travnike in njive, čez gozdove in vrtove, čez jarke in poti, čez vse. Utihnile so ptice po gozdovih in grmovju, še divji golob in grlica se redko oglašata; le fazani redneje pojo, ko zvečer odhajajo spat na drevje, in sinice čez dan nenehno drobnicijo s svojim cincanjem. Na večer se po poljih kličejo jerebice, a tudi prepelica se še oglašja, kakor da sprašuje sosede, če še niso odšle na jug. Čez večerno nebo, dan za dnem letijo divje race. Ko pa dan zatone, se iz gozdov oglasi uharica. Lastovke se zbirajo okrog cerkvenega stolpa in okrog šole, ter v latah letijo prosti jugu, za njimi pa se zbirajo nove. Na brajdah pred hiši in po starih jablanah je zadišalo po izabeli. Ose in sršeni glodajo zrele hruške, čebele iščejo za poslednjo cvetočo ajdo. Muhe silijo v hleve in kuhinje. Komarji se vsiljujejo v sobe in kleti. Otave so zrele.«⁵⁶

V času jeseni se vedno vračamo, to je čas, ko se vrnejo sezonski delavci, ko race odletijo in se na območje Ravnega spusti ne navadna tišina. »Narava nudi človeku dovolj dokazov, da ga ljubi, da ne pozabi nanj in da mu na ta ali oni način naznani tudi smrt«,⁵⁷ ki pride s prvo jesensko sapico. Prvi jesenski veter in oblaki so znailci sprememb, za njimi izginja sonce, življenje.⁵⁸ Oblakov in vetra se ne moremo dotakniti, lahko jih samo občutimo, tako kot občutimo tudi smrt, bolečino, nelagodje. Smrti se na Ravnem ljudje bojijo.

Poletje je čas blagostanja, to je čas žetve in novih skrbi za jesensko in zimsko obdobje, to je čas pomiritve in pričakovanja, ki ob prvi sapici naznanja smrt. S tuzemsko smrtjo se Kranjčevo pojmovanje *Ravnega* tudi konča, s čimer ostaja zvest svojemu trdemu življenju in verovanju v zemljo, kot temeljno vrednoto, za katero je vredno tudi prebivati na Ravnem.

VI. SKLEPNE MISLI

Kulturno krajino omogoča odnos med človekom in krajino. Med vzpostavljanjem krajine kot kraja bivanja, življenja je človeku predstavljala osnovno eksistenco, bit, prek katere je s tesnobo

⁵⁶ Miško Kranjec: *Zemlja se z nami premika*, str. 377.

⁵⁷ Prav tam: str. 13.

⁵⁸ Anne Whiston Spirn: *The Language of Landscape*, str. 142.

vzpostavljaj in zapolnjeval tisto, kar je v krajini tudi pogrešal. Prav pomanjkanje bivajočega je pripeljalo do oblikovanja kulturne krajine, v nadaljevanju tudi do ideje svobode in človeka kot bivajočega. Razkrivanje, odkrivanje kulturne krajine je povezano že s samim pojmom krajina oziroma *landscape*, ki ponazarja to, kar vidimo, in se razprostira v svoji ne-skritosti pred nami, s čimer nam tisto ne-znano postaja znano, nam omogoča preživetje, postane to, kar imamo radi, na kar se navežemo in si ustvarimo dom.

Pesniška govorica, motivika *Ravnega*, krajine Ludvika Vrečiča ali motivi prekmurskega fotografa Jožeta Kološe - Kološa nam svobodo, dom šele omogočajo, so pred kulturno krajino kot tako, ki se prav prek različnih stopenj idej, kot bi to poimenoval že Schopenhauer, tudi vzpostavlja kot kulturna krajina, kot paradigma, kot *arche*, torej kot osnovno počelo, ki omogoča in predpostavlja in zapolnjuje kulturno krajino, prek katere se posameznik, človek šele omogoča oziroma se določa glede na kraj(ino) bivanja. Realizem prekmurske motivike krajine ponazarja odnos med objektom in subjektom. Schopenhauerjev svet objektov je in ostaja predstava ravno zaradi njene pogojenosti s subjektom. Kaže se kot to, kar je, torej kot niz predstav, ki je tako zelo razumljen prekmurskemu človeku.

Zaokroženo ozemlje med porečjem dveh rek – na severu in severovzhodu Rabe ter na jugu in jugovzhodu porečje Mure – je panonskemu človeku dajalo skupno kulturno naravnost. Panonska motivika, kjer krajina nastopa že kot povsem samostojna enota, ki se izraža v delih Miška Kranjca, ki življenja na *Ravnem* ne olepšuje; nasprotno, daje mu ton in barvo, kot ju je doživljal in ju doživlja panonski človek še danes.

LITERATURA

- Aristotel: Metafizika, ZRC, Ljubljana, 1999.
- Aristotel: Poetika, Študentska založba, 2005.
- Benevolo, Leonardo: Mesto v zgodovini Evrope, cf, Ljubljana, 2004.
- Benevolo, Leonardo: The Architecture of the Renaissance, Routledge, 2002.
- Bezljaj, France: Etimološki slovar slovenskega jezika K–O, Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik, 1982.
- Casey, Edward S.: The Fate of Place, University of California Press, 1997.
- Coetzee, N. J. in Estelle, Maré A.: Altered Landscapes: A comparison between works by J. H. Pierneef and John Clarke, v: Filozofski vestnik, letnik XXII, št. 2, 2001.
- Cosgrove, E. Denis: Social Formation and Symbolic Landscape, The University of Wisconsin Press, 1998.
- Daniels, Stephen: Fields of vision: The Common Landscape of America, Princeton University Press, 1993.
- Daniels, Stephen in Cosgrove, Denis: The Iconography of Landscape: essays on the symbolic representation, design and use of past environments, Cambridge University Press, 2001.
- Darby, Joy Wendy: Landscape and Identity: Geographies of nation and class in England, Oxford, 2000.
- Darwill, Timothy: The historic environment, historic landscapes, and space, time, action models in landscape archeology, v: Ucko, J. Peter, Robert Layton: The Archeology and Anthropology of Landscape, Routledge, New York, 1999.
- Erjavec, Aleš: Mountain Photography and the Constitution of National Identity, v: Filozofski vestnik, XV (2/1994).
- Gadamer, Hans Georg: Pesnjenje in mimesis, v: Nova revija, letnik 18, št. 201 (jan. 1999).
- Gantar, Kajetan: Uvod, v: Aristotel: Poetika, Študentska založba, 2005.
- Heidegger, Martin: Bit in čas, Slovenska matica, Ljubljana, 2003.
- Heidegger, Martin: »... pesniško domuje človek ...«, v: Nova revija 5 (1986), št 50/51.
- Hirsch, Erich: Landscape: Between Place and Space, v: Hirsch, Erich, O'Hanlon: The Anthropology of Landscape, Oxford University Press, 1995.
- Hoffmann, C. Richard: Homo et Natura, Homo in Natura: Ecological Perspectives on the European Middle Ages, v: Hanawalt, A Barbara in Kiser, J. Lisa: Engaging with Nature: Essays on the Natural World in Medieval and early modern Europe, University of Notre Dame Press, 2008.
- Hribar, Tine: Fenomenologija II. Ljubljana: Slovenska matica, 1995.
- Hunt, John Dixon: Greater Perfections: The practise of Garden Theory, Thames&Hudson, 2000.
- Inhof, Robert: Prekmursko slikarstvo 20.st., v: Pokrajinski muzej Murska Sobota, Katalog stalne razstave, Pokrajinski muzej Murska Sobota, 1997.
- Jereb, Robert: Prostori mesta in identiteta, v: Poetika in simbolika prostora, Poligrafi, št. 38, letnik X, 2005.

- Jerman, Frane: Uvod, v: Eseji ali politični in moralni nasveti, Slovenska matica 1972.
- Just, Franci: Med verzuško in pesmijo: poezija Prekmurja v prvi polovici 20. st., Murska Sobota: Franc-Franc, 2000.
- Kalan, Valentin: Aristotelova teorija umetnostnega predstavljanja – mimesis, v: Primerjalna književnost, letnik XIV, št. 2, Ljubljana 1991.
- Kalan, Valentin: Predgovor, v: Fizika: Knjige 1, 2, 3, 4, Slovenska matica, Ljubljana, 2004.
- Kalan, Valentin: Spremna beseda, v: Platon: Država, Ljubljana: Mihelač, 1995.
- Kante, Božidar: Estetika narave, Sophia, Ljubljana, 2009.
- Kaufmann, Emil: Architecture in the Age of Reason: Baroque and Post - Baroque in England, Italy and France, Dover Publications, 1968.
- Kemal, Salim: Nature, fine arts, and aesthetics, v: Kemal, Samil in Gaskel, Ivan: Landscape, Natural beauty and the arts, Cambridge University Press, 1993.
- Kranjec, Miško: Strici so mi povedali, Pomurska založba, Murska Sobota, 1974.
- Kranjec, Miško: Zemlja se z nami premika, Slovenski knjižni zavod, 1956.
- Kranjec, Miško: Os življenja, Državna založba Slovenije, 1965.
- Kranjec, Miško: Povest o dobrih ljudeh, Prešernova družba, 1976.
- Kranjec, Miško: Na valovih Mure, v: Izbrano delo, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1973.
- Kreft, Lev: Sublimno pri Edmundu Burkeu, v: Filozofski vestnik, letnik XII, št. 2, 1991.
- Kučan, Ana: Krajina kot nacionalni simbol, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1998.
- McGlade, James: Archeology and the evolution of cultural landscapes: towards an interdisciplinary research agenda, v: Ucko, J. Peter, Robert Layton: The Archeology and Anthropology of Landscape, Routledge, New York, 1999.
- Mavrič, Darija: Fenomen zgodovinskega vrta v času in prostoru in izven njiju, v: Poetika in simbolika prostora, Poligrafi, št. 38, letnik X, 2005.
- Melberg, Arne: Theories of Mimesis, Cambridge University Press, 1998.
- Milani, Raffaele: Aesthetics of the Mediteranean Landscape, v: Sredozemski kongres za estetiko: Imaginacija, čutnost in umetnost, Portorož, 2006.
- Milani, Rafaele: The Aesthetic Exploration of Landscape, v: Filozofski vestnik, letnik 20, št. 2, 1999.
- Musabegović, Sadudin: Mimesis i konstrukcija, Sarajevo: Veselin Masleša, 1982.
- Mulk, Inga Maria, Smith, Tim Bayliss: The representation of Sámi cultural identity in the cultural landscapes of northern Sweden: the use and misuse of archeological knowledge, v: Ucko, J. Peter, Robert Layton: The Archeology and Anthropology of Landscape, Routledge, New York, 1999.
- Nancy, Jean Luc: The inoperative community, University of Minnesota Press, 2004.
- Obal, Franc: Izkušnja krajine v slikarstvu pomurskih likovnih umetnikov, Galerija Murska Sobota, 2004.

- Ogrin, Dušan: Vrtna umetnost sveta, Pudon, Ewo, Ljubljana, 1993.
- Ošlaj, Borut: Človek in Narava, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 2000.
- Ošlaj, Borut: *Ethica, quo vadis?*, Znanstvena založba filozofske fakultete, Ljubljana, 2010.
- Roskil, Mark: *The Languages of Landscapes*, The Pennsylvania State University, 1997.
- Rogers, Elizabeth Barlow: *Landscape design: A cultural and Architectural History*, Harry N. Abrams, Inc, 2001.
- Sassatelli, Monica: *Sociable Europe as Landscape: Insights from the European Landscape convention aesthetics of bodily senses*, v: *Sredozemski kongres za estetiko: Imaginacija, čutnost in umetnost*, Portorož, 2006.
- Schama, Simon: *Landscape and Memory*, HarperColins Publishers, 1995.
- Spirn, Anne Whiston: *The Language of Landscape*, Yale University Press, 1998.
- Tilley, Christopher: *A phenomenology of Landscape: places, paths and monuments*, Oxford, Providence, 1994.
- Tilley, Christopher: *Identity, Place, Landscape and Heritage*, v: *Journal of Material Culture*, 11, št. 1-2, July 2006.
- Tóth, Cvetka: *Metafizika čutnosti*, Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče, 1998.
- Tóth, Cvetka: *Spontanost in avtonomnost mišljenja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1994.
- Tóth, Cvetka: *Hermenevtika metafizike*. Društvo 2000, Ljubljana, 2008.
- Zadravec, Franc: *Miško Kranjec: 1908–1983*, Prešernova družba, Ljubljana, 2007.

MATEJA HUBER

REKONSTRUKCIJA DELOVNE OBLEKE V MOŠČANCIH IN OKOLICI V 20. IN 30. LETIH 20. STOLETJA

UVOD

Rekonstrukcija delovne obleke v Moščancih in okolici¹ je nastala zaradi potreb folklorne skupine Kulturno-turističnega društva Moščanci po izdelavi folklornih kostumov, ki bi prikazali delovni oblačilni videz v 20. in 30. letih 20. stoletja. Rekonstrukcija temelji na raziskavi, katere namen je bil ponuditi praktične napotke za izdelavo folklornih kostumov. Iz tega razloga me je zanimala obleka kot predmet (materiali, oblika, izdelava), vprašanja o obleki kot opredmetenju nečesa drugega (npr. obleka kot simbol položaja v družbi)² sem zaradi praktičnega namena raziskave pustila ob strani, raziskavo pa omejila na oblačila, ki so jih nosili v poletnem času. Ker je bilo celotno Prekmurje, s tem pa tudi Goričko, do konca druge svetovne vojne izrazito agrarna pokrajina (po drugi svetovni vojni se je s kmetijstvom ukvarjalo povprečno osemdeset odstotkov prebivalstva)³, se raziskovalni izsledki nanašajo na delovno obleko kmečkega prebivalstva. Rekonstrukcija delovne obleke je nastala na podlagi pisnih, fotografskih in ustnih virov: literature, starih fotografij ter terenskega dela. Ker sem pri raziskovanju naletela na skromen obseg pisnih virov o tej temi, dajejo raziskavi največjo težo ustni viri, tj. vodeni pogovori z informatorji, ki so kot otroci in mladostniki živeli v tem obdobju. V njihovih spominih so namreč ohranjeni

¹ Moščanci so vaško naselje na Goričkem, ki leži 12 kilometrov severno od Murske Sobotne. Vir: *Geslo Moščanci*, Krajevni leksikon Slovenije, IV. knjiga. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1980, str. 308.

² Janja Žagar, *Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno*. Ljubljana, Založba Mladika, 1997, str. 7.

³ Fanči Šarf, *Etnografska topografija slovenskega etničnega ozemlja: Murska Sobota, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete*, str. 44.

podatki⁴, ki pomagajo rekonstruirati delovno obleko. Čeprav se njihovi spomini nanašajo tudi na kasnejša obdobja, do okoli leta 1945 oz. prvih let po koncu druge svetovne vojne, sem na podlagi opravljenih pogovorov in ob pomoči starih fotografij ugotovila, da so podatki iz 40. let 20. stoletja relevantni tudi za 20. in 30. leta 20. stoletja, saj se je videz oblačil iz tega časa kontinuirano nadaljeval v 40. leta (in naprej). Mlajša generacija pa je v teh letih pri sebi že spreminjala obleko, ki se je razlikovala od obleke staršev. Tako je v istem časovnem obdobju v istem kraju med kmeti obstajalo več različic oblačil. *Ženske so nosile bolj širke džanke, grbatne. Ali mlade pa ne. Tiste so bolj ozke bile.*⁵ Večje spremembe so nastale predvsem pri ženski obleki. Primeri: v 30. letih, pa tudi že v 20. letih 20. stoletja, so se mlajše ženske oblačile drugače kot starejše; slednje so se oblačile v široka krila in bluže in si *robce* zavezovale pod brado, mlajše pa so se oblačile v enodelne obleke in si *robce* zavezovale na tilniku; mlajše so oblačile predpasnike po celem telesu in na naramnice, starejše ženske pa predpasnike od pasu navzdol. V 20. in 30. letih 20. stoletja torej pride do spremembe pri sestavnih delih delovne obleke, saj je mlajša generacija opuščala dolga široka krila in se oblačila sodobneje: v enodelne obleke.⁶ Tako se na primer ženska iz Pečarovcev, rojena leta 1933, za staro mater (1876–1951) spominja, da se je doma oblačila v široko dolgo krilo in bluzo, mati (1905–1995) pa se je doma že oblačila v enodelne obleke.

KRATKI PREGLED RAZVOJA OBLAČILNEGA VIDEZA V PREKMURJU IN NA GORIČKEM

Pred uveljavitvijo blaga industrijske izdelave in konfekcije so se oblačili v oblačila, narejena iz domačega lanenega platna. V Prekmurju so se tako oblačili še v zadnji četrtini 19. stoletja. Moški so nosili široke hlače, srajco, temen telovnik, predpasnike iz domačega platna, barvane rjavo, ki so jih v času med vojnama

⁴ Geslo *spomin*, Slovenski etnološki leksikon. Ljubljana, Mladinska knjiga, 2007, str. 572.

⁵ Terenski zapiski Mateje Huber, Marija Sukič, 10. 11. 2011, Dankovci, D(MH) 58, hrani PMMS.

⁶ Ta ugotovitev tudi velja za Beltince z okolico: sredi 20. let 20. stoletja so dekleta nosila scela narejeno obleko v svetlejših barvah, sprva le z dolgimi rokavi, v 30. letih pa že s kratkimi, starejše ženske pa so nosile široko krojena oblačila temnejših barv (Makarovič 1996: 34, 73).

zamenjali za kupljene v modri barvi, suknene kape in klobuke. Ženske so nosile bele rokavce, dolgo in široko belo krilo, v pasu zavezan predpasnik iz domačega ali kupljenega platna.⁷

Industrijsko izdelana oblačila se v Prekmurju opazijo v 50. in 60. letih 19. stoletja, saj so v tem času kmečki fantje že nosili v trgovini kupljeno srajco in lisasto ovratno ruto⁸, s tem, da je verjetno šlo za oblačila, ki so jih nosili ob nedeljah in praznikih.

Oblučila iz domačega lanenega platna so se v Prekmurju opuščala postopoma. Za Beltince z okolico imamo podatke, da so se nekateri starejši moški in ženske še po prvi svetovni vojni in redki še pred drugo svetovno vojno oblačili v oblačila iz domačega lanenega platna.⁹ Ugotovitev velja tudi za Goričko, saj so se posamezniki oblačili v oblačila iz domačega platna še v 20. letih 20. stoletja in tudi v letih pred 2. svetovno vojno.¹⁰ Posamezni kosi oblačil, narejeni iz domačega lanenega platna, so se zaradi trpežnosti zlasti uporabljali za delovno obleko.¹¹ Družina v Pečarovcih je izdelovala in nosila oblačila iz domačega lanenega platna še v 40. letih 20. stoletja: */.../ tukaj pri sosedu je bil tkalec, mi smo pripravili prejo, smo len sejali in tu pri sosedu nam je naredil platno. Moja mama in midve s sestro smo že večkrat kaj lenovega nosili, ker je takrat tudi siromaštvo bilo, si tudi nismo mogli kupiti.*¹² Krajanje Pečarovcev so krajanje iz sosednjih vasi imenovali z vzdevkom *pečorovski zgrêbaši*. Vzdevek je izpeljan iz *zgrebnoga platna*, kar je narečno ime za laneno platno.¹³ *Ja, Pečarovčanom so to govorili. Ker takrat so verjetno dosti tega zgrebanega gvantanja nosili /.../ Za druge jaz ne vem, ali za Pečarovce je to ime ostalo. To jaz vem, da so mojemu očetu (op. avt.: iz Pečarovcev priženjen v Mačkovce) zmeraj rekli 'ti zgrêbaš'.*¹⁴ Sicer pa je v 20. in 30. letih 20. stoletja že prevladovala obleka iz blaga industrijske izdelave.¹⁵ V periodični publika-

⁷ Fanči Šarf, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja: Murska Sobota, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1985, str. 95.

⁸ Angelos Baš, Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1987, str. 90.

⁹ Marija Makarovič, Eva Lenassi-Peterson, Jana Dolenc, Slovenska ljudska noša v besedi in podobi: Prekmurje, Beltinci z okolico, Ljubljana, Zveza kulturnih organizacij Slovenije, str. 5.

¹⁰ Fanči Šarf, Etnografska topografija slovenskega etničnega ozemlja: Murska Sobota, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, str. 96.

¹¹ Terenski zapiski Mateje Huber: Marija Sukič, 28. 10. 2011, Dankovci, D(MH) 58; Terezija Škerlak, 25. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 56; Helena Banfi, 28. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 57. Hrani PMMS.

¹² Terenski zapiski Mateje Huber, Ida Hašaj, 6. 12. 2011, Pečarovci, D(MH) 59, hrani PMMS.

¹³ Terenski zapiski Mateje Huber: Angela Kosednar, 6. 1. 2012, Mačkovci, D(MH) 60; Zoltan Godina, 25. 3. 2012, Moščanci (ročno zapisan pogovor). Hrani PMMS.

¹⁴ Terenski zapiski Mateje Huber, Angela Kosednar, 6. 1. 2012, Mačkovci, D(MH) 60, hrani PMMS.

¹⁵ Marija Makarovič, Eva Lenassi-Peterson, Jana Dolenc, Slovenska ljudska noša v besedi in podobi: Prekmurje, Beltinci z okolico, Ljubljana, Zveza kulturnih organizacij Slovenije, str. 9.

Delovna obleka kmečkega prebivalstva. Goričko (?), 30. leta (?) 20. stoletja. Skenirani negativ na steklu, original hrani PMMS. (Foto: Ernest Ferencek)

ciji iz leta 1931 je duhovnik v Dolencih z obžalovanjem zapisal, kako oblačila iz domačega platna izginjajo, saj se kmetje oblačijo v ozke *cajgatne* hlače.¹⁶

DELOVNA OBLEKA V MOŠČANCIH IN OKOLICI

Značilnost delovne obleke je njena preprostost, tako po kroju kot njihovih dodatkih. Z izjemo vrhnjega krila so kroji narejeni v ravnih linijah. Oblačilnega okrasja (čipke, šlinge, vezenine, okrasni naborki) z izjemo ženskega predpasnika (glej pod 'Förtój, predpasnik') na delovnih oblekah ni. Je pa pri sodobnejših enodelnih oblekah, ki so jih oblačile mlajše ženske, blago iz *druka*, torej potiskano z vzorci, ki imajo poleg zaščitne (umazanija je prišla manj do izraza) še krasilno funkcijo. Izrazita značilnost delovne obleke je njena ponošenost. Ljudje so delali v ponošenih in

¹⁶ Jožef Klekl ml., Nazaj k starim navadam!, Kalendar srca Jezušovoga, 1931.

zakrpanih oblačilih. Ženske so zakrpale vsak kos oblačila: robce, predpasnike, krila, hlače.

Delovna obleka v 20. in 30. letih 20. stoletja je bila zašita iz blaga (bombaža) industrijske izdelave, so pa ljudje za delo v tem času še oblekli kakšen kos oblačila iz domačega lanenega platna.

SESTAVNI DELI MOŠKE DELOVNE OBLEKE

LAČE, HLAČE

Moški so nosili hlače iz *cajga*¹⁷ v temnejših barvah. Na voljo so bile v trgovinah kot končni izdelek, pogostejše pa so si jih ljudje priskrbeli tako, da so jih zašili domači krojači. Pod pasom so na vsaki strani imele všit žep. Hlačnice so bile krojene v ravni liniji. Po kroju so bile preproste: *To nobene posebe ni imelo, to je enostavno bilo, cajg ali štof, to je vse gladko bilo, nobene posebe ni imelo*¹⁸. V pasu so se zapenjale na t. i. *konjiček*, kovinski kaveljček, ki se je zapel na všit kovinski nastavek na drugi oz. spodnji strani pasa. Pod *konjičkom* so bili v *prelu* bili všiti *drukarge*, kovinski pritiskači. Hlače so najprej postale ponošene pri kolenih, tam je bilo treba najprej krpiti. Pogosto so bile obrabljene in zakrpane tudi pri žepih in na zadnjici. V pasu so nosili usnjen pas, *remen* ali *hosen-trougare*. Pod hlačami so nosili spodnje hlače z dolgimi hlačnicami, tudi poleti.¹⁹

Okoli leta 1920 so moški še nosili hlače iz domačega lanenega platna, ki so si jih pogosto pobarvali v sivo barvo. Hlače iz domačega platna so bile bolj trpežne od *cajgatnih*.²⁰ Za Pečarovce je izpričan podatek, da so posamezni moški še v 30. in 40. letih 20. stoletja poleti nosili *zgrebne lače*, saj jih v teh ni bilo tako vroče. Bile so v naravni barvi. Hlačnice so bile ravnega kroja, dolge do pet in spodaj zarobljene. Na desni in levi strani so imele všita žepa. V pasu so se zapenjale na gumbe (ni znano, kakšni so bili ti gumbi).²¹

¹⁷ *Cajg* nižje pog. *groba* in *trpežna bombažna tkanina*. Vir: *Geslo cajg*, Slovar slovenskega knjižnega jezika, spletna izdaja.

¹⁸ Terenski zapiski Mateje Huber, Marija Sukič, 28. 10. 2011, Dankovci, D(MH) 58, hrani PMMS.

¹⁹ Terenski zapiski Mateje Huber: Angela Kosednar, 6. 1. 2012, Mačkovci, D(MH) 60; Jolanka Horvat, 19. 10. 2012, Moščanci, D(MH) 55; Marija Sukič, 28. 10. 2011, Dankovci, D(MH) 58; Terezija Škerlak, 25. 10. 2011, Moščanci; Helena Banfi, 28. 10. 2011, Moščanci. Hrani PMMS.

²⁰ Terenski zapiski Mateje Huber, Marija Sukič, 28. 10. 2011, Dankovci, D(MH) 58, hrani PMMS.

²¹ Terenski zapiski Mateje Huber, Ida Hašaj, 6. 12. 2011, Pečarovci, D(MH) 59, hrani PMMS.

ŠÖRC, PREDPASNIK

Oblečeni so bili čez hlače, bili so v črni, sivi ali temno modri barvi. Platno za *šörce* je bilo industrijske izdelave (bombažno blago) in so si ga kupovali, strojno so ga zarobile domače šivilje in na zgornji rob prišile približno tri centimetre široki *foraz* (trak), ki je bil v isti barvi kot platno za *šörc*. *Foraz* so na hrbtu prekrižali in ga spredaj zavezali. Predpasniki so segali so od pasu navzdol čez kolena. Žepov niso imeli. Moški so zmeraj nosili *šörce*, ko so delali.²² Ko so želi, so si *šörc* popravili tako, da so en spodnji vogal zatakneli za zgornji rob *šörca*, da je dobil obliko trikotnika. Tako jim pri žetvi ni bil v napoto. Okrog pasu so imeli še zavezan oz. obešen *voder* (oselnik) iz lesa s kamnom za brušenje kos.²³

SRAKICA, SRAJCA

Srajce so imele dolge rokave, na vratni izrez je bil prišit *guler* (ovratnik), krojen *na špic* (oglati ovratnik), spredaj po sredini je bila prerezana in se je zapenjala na gumbe. Večina srajc je bila z dolgimi rokavi, kdor je želel, pa si jo je dal sešiti tudi s kratkimi, vendar je bilo to redko. Tako je večina moških tudi poleti delala v srajcah z dolgimi rokavi in takrat so si jih zavihali čez komolce. *Srakice* so kupovali v trgovinah, pogosteje pa so jih zašile domače šivilje. Za srajce so kupovali trpežnejše blago, to je bila najpomembnejša lastnost, in v taki barvi, da je umazanija manj prišla do izraza, temnejše in večbarvne. Srajco so imeli zataknjeno za hlače. Pod njo niso imeli ničesar.²⁴

V 20. letih 20. stoletja so posamezni fantje nosili srajce iz domačega, *kustoga*, *zgrebnoga* platna, saj je to bilo zelo trpežno.²⁵

PRUSLEK, TELOVNIK

Moški so jih nosili ob delu, vendar ne vsi. Nekateri so jih kot del delovne obleke nosili le v zimskem času. Bili so v temnejših odtenkih sive, rjave ali modre barve. Segali so do bokov, na sprednji

²² Terenski zapiski Mateje Huber: Jolanka Horvat, 19. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 55; Marija Sukič, 28. 10. 2011, Dankovci, D(MH) 58. Hrani PMMS.

²³ Terenski zapiski Mateje Huber, Jolanka Horvat, 19. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 55, hrani PMMS.

²⁴ Terenski zapiski Mateje Huber: Marija Bunderla, 8. 3. 2011, Gornji Petrovci, D(MH) 74; Ida Hašaj, 6. 12. 2011, Pečarovci, D(MH) 59; Angela Kosednar, 6. 1. 2012, Mačkovci, D(MH) 60; Jolanka Horvat, 19. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 55; Marija Sukič, 28. 10. 2011, Dankovci, D(MH) 58; Terezija Škerlak, 25. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 56. Hrani PMMS.

²⁵ Terenski zapiski Mateje Huber, Marija Sukič, 28. 10. 2011, Dankovci, D(MH) 58, hrani PMMS.

strani so bili krojeni tako, da sta se obe polovici spodnjih delov končali *na špic*, sicer pa so bili ravnega kroja. Prednja stran je bil iz *cajga*, hrbtna pa iz platna temne barve, podloga na hrbtni strani je bila iz blaga svetle barve. Tudi prednja stran je bila podložena. Zapenjali so se na kovinske gumbе. *Prusleki* so imeli na obeh sprednjih polovicah spodaj našit žep, v njem so imeli cigarete ali tobak, žep je lahko bil tudi na levi strani na predelu prsi. Nekateri *prusleki* pa žepov niso imeli. Šivali so jih domači krojači.²⁶

NAGLAVNA POKRIVALA: KRŠČAK, KLOBUK in AUBE, KAPE

Moški so nosili *aube* ali *krščake*, »kot je kateri hotel«, tako starejši kot mlajši. Poleti so predvsem nosili *krščake*, ki so dali več sence kot *auba*. *Krščaki* so bili narejeni iz trpežnejšega blaga v temnejših barvah (temnorjavi in sivi). Skoraj v isti barvi kot je bila barva klobuka je bil okrog oglavja prišit trak. Kot je razvidno s starih fotografij, krajci klobuka niso bili upognjeni navzgor, ampak so bili iztegnjeni, tako da krajci niti niso bili izraziti in so bili podaljšek oglavja. Kupovali so jih v trgovini trgovca Hana v Moščancih in pri trgovcu Sukiču v Murski Soboti, ki je imel trgovino s klobuki. V zvezi s klobuki je iz Moščancev znan rek, povezan z *žetvo*. Ko je zapihal veter, so rekli: »*Doj si zemi krščak, ka se casar pela*«²⁷. *Aube* so bile enobarvne, šivali so jih krojači. Šiltu so rekli *nojejt* (noht).²⁸

SESTAVNI DELI ŽENSKÉ DELOVNE OBLEKE

ŠÜRKE DŽONKE, ŠIROKA KRILA

Starejše ženske so se oblačile dvodelno: v krila in bluže ali *rokafce*. *Šürke džonke* so bile iz bombažnega blaga; zgoraj je bil prišit pas, širok *dva do tri prste* (približno tri do pet centimetrov), krilo pod pasom je bilo okrog *nafodrano* oz. nabrano v drobne gube.

²⁶ Terenski zapiski Mateje Huber: Marija Bunderla, 8. 3. 2012, Gornji Petrovci, D(MH) 74; Ida Hašaj, 6. 12. 2011, Pečarovci, D(MH) 59; Angela Kosednar, 6. 1. 2012, Mačkovci, D(MH) 60; Jolanka Horvat, 19. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 55; Terezija Škerlak, 25. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 56. Hrani PMMS.

²⁷ Terenski zapiski Mateje Huber, Jolanka Horvat, 19. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 55, hrani PMMS.

²⁸ Terenski zapiski Mateje Huber: Marija Bunderla, 8. 3. 2012, Gornji Petrovci, D(MH) 74; Ida Hašaj, 6. 12. 2011, Pečarovci, D(MH) 59; Angela Kosednar, 6. 1. 2012, Mačkovci, D(MH) 60; Jolanka Horvat, 19. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 55; Marija Sukič, 28. 10. 2011, Dankovci, D(MH) 58. Hrani PMMS.

Dolgo je bilo skoraj do gležnjev. Bila so temnejših barv, večinoma so bila enobarvna, lahko so bila tudi karirasta. Krilo se je zapejalo v pasu na levi strani *na konja in kobilico*: kovinski kaveljček je bil *kobilica*, všita kovinska sponka, kjer se je *kobilica* zapela, je bil *konj*. Pod tem je bil še razporek v velikosti enega *pedena*²⁹ (deset do dvanajst centimetrov), da se je krilo lahko obleklo. Krila so šivale domače šivilje, v Moščancih je to bila Španova Tilika. Pod krilom so ženske nosile spodnja krila. V krilu je bil na desni strani vшит žep (dolžina razporka en *peden*).³⁰ V 20. in 30. letih 20. stoletja so ženske nosile tudi krila iz domačega platna.³¹

OBLAČILO NA TRUPU: BLUZA in ROKAFCI

Starejše ženske so doma nosile bombažne bluže. V Otovcih so bluzam rekli *frak*. Šivale so jih domače šivilje. Spodnji rob bluže je bil opasan za krilo. Imele so dolge rokave, tudi poleti so nosile bluže z dolgimi rokavi, ki so si jih zavihale čez komolce. Ženske so nosile bluže do vratu zapete. Ovratnik, *guler*, je bil majhen, za dva prsta *guler*, bluza je lahko bila tudi brez *gulera*. Zapenjale so se na *drukare*, kovinske pritiskače. Krojene so bile po osnovnem kroju za bluže, tako da so bile preprostega kroja in brez naborkov. Zašite so bile iz *drukanega*, tj. potiskanega platna; *pod* oz. barvna podlaga je bila siva ali zelena, ta je pa bila potiskana z vzorci (rože, pike). Prednost *drukanega* blaga je bila, da se je umazanija manj videla in se je bluza lahko nosila dlje časa. Pod blužo so nosile *rokafce*, nosile so jih tudi poleti.³²

Rokafci so bili preproste majice, oblačili so se čez glavo. Vratni izrez je bil polkrožne oblike in tolikšnega premera, da so se dali obleči čez glavo. Rokavi so segali do komolcev. Zašiti so bili iz črtastega bombažnega blaga. Dolgi so bili do bokov in so se opasali za krilo. Nosili so se kot vrhnje in kot spodnje oblačilo.³³

²⁹ *Peden* je razdalja med iztegnjenim palcem in kazalcem.

³⁰ Terenski zapiski Mateje Huber: Ida Hašaj, 6. 12. 2011, Pečarovci, D(MH) 59; Angela Kosednar, 6. 1. 2012, Mačkovci, D(MH) 60; Jolanka Horvat, 19. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 55; Marija Sukič, 28. 10. 2011, Dankovci, D(MH) 58; Terezija Škerlak, 25. 10. 2011, Moščanci; Helena Banfi, 28. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 57. Hrani PMMS.

³¹ Terenski zapiski Mateje Huber: Terezija Škerlak, 25. 10. 2011, Moščanci; Helena Banfi, 28. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 57. Hrani PMMS.

³² Terenski zapiski Mateje Huber: Ida Hašaj, 6. 12. 2011, Pečarovci, D(MH) 59; Angela Kosednar, 6. 1. 2012, Mačkovci, D(MH) 60; Marija Sukič, 28. 10. 2011, Dankovci, D(MH) 58; Terezija Škerlak, 25. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 56; Helena Banfi, 28. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 57. Hrani PMMS.

³³ Terenski zapiski Mateje Huber, Jolanka Horvat, 19. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 55, hrani PMMS.

ENODELNA OBLEKA

Mlajša generacija žensk se je oblačila v enodelne obleke. Segale so en *peden* pod kolena oz. do polovice meč. Prišite so imele dolge rokave, kasneje, v poznih 30. letih 20. stoletja, pa tudi kratke. Oblačile so se čez glavo skozi polkrožni vratni izrez, pod katerim so bile navpično prerezane v dolžini približno petnajstih centimetrov. Tu so se zapenjale na dva, tri ali štiri *drukare*, kovinske pritiskače. *Guler* je bil prepognjen navzdol, izrezan je bil na večji ali manjši *špic* ali pa je bil *okrogel* oz. ovalne oblike. Krojena je bila v ravni liniji oz. tako, da se je spodaj malo razširila, da ni ovirala gibanja. Zašite so bile iz *druka*, potiskanega blaga v temnejših odtenkih. Šivale so jih domače šivilje.³⁴

FÖRTOJ, PREDPASNIK

Starejše ženske, ki so se oblačile dvodelno, v krila in bluze, so čez krila nosile enobarvne *förtoje* v temnejših barvah (črni, sivi, modri). Pokrivali so boke in stegna, saj so segali od pasu in čez kolena. Pod pasom so bili malo nabrani. Na desni strani so imeli prišiti en žep, v katerem so ženske imele robček, da so si brisale pot in umazanijo. Zavezovali so se na hrbtu – na pentljo. Predpasnike so zašile domače šivilje. Na spodnjem robu je bil včasih prišit okrasni rob v drugačni barvi kot je bila barva predpasnika, ponavadi je bila bela ali rdeča (odvisno, od tega, v kakšni barvi je bil predpasnik). Barvna obroba je bila tudi okrog našitega žepa. Posamezni predpasniki v 20. in 30. letih 20. stoletja so bili tudi iz domačega lanenega platna.³⁵

Mlajše ženske, ki so se oblačile v enodelne obleke, so nosile dve vrsti predpasnikov, ki so pokrivali trup in del nog: predpasnik na *ame* (naramnice) in predpasnik, ki se je zapenjal na hrbtu.

Förtoji na ame (naramnice) so imeli zgornji del, ki je pokrival trup, ožji od spodnjega, sešitega iz treh pol: stranski poli sta bili malo krajši kot sredinska pola. Za Moščance imamo še podatek, da je spodnji rob predpasnika šel na *špic*. Zgornji rob predpasni-

³⁴ Terenski zapiski Mateje Huber, Marija Bunderla, 8. 3. 2012, Gornji Petrovci, D(MH) 74; Ida Hašaj, 6. 12. 2011, Pečarovci, D(MH) 59; Angela Kosednar, 6. 1. 2012, Mačkovci, D(MH) 60; Jolanka Horvat, 7. 12. 2011, Moščanci, D(MH) 55B; Marija Sukič, 14. 12. 2011, Dankovci, D(MH) 58C; Helena Banfi, 14. 12. 2011, D(MH) 57B. Hrani PMMS.

³⁵ Terenski zapiski Mateje Huber: Ida Hašaj, 6. 12. 2011, Pečarovci, D(MH) 59; Jolanka Horvat, 19. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 55; Marija Sukič, 28. 10. 2011, Dankovci, D(MH) 58; Terezija Škerlak, 25. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 56; Helena Banfi, 28. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 57. Hrani PMMS.

ka je bil vodoravno zarobljen. Nanj sta bili spredaj prišiti dve naravnici, široki *na dva ali tri prste* (od tri do pet centimetrov), ki sta se dali čez rami, se na plečih prekrizali ter bili prišiti ali zapeti z *drukari* ali gumbi na spodnji del predpasnika, ki je segal na hrbtni del in se na hrbtu zavezal s *forazon*. V predelu bokov so imeli prišita dva žepa pravokotne oblike, nekateri pa so proti koncu šli tudi malo na *špic*. Zašiti so bili iz *drukanega* blaga, *pod* je bil siv ali črn in potiskan z barvnimi rožami. *Förtoj* in obleka sta bila iz barvno različnega blaga. Posamezni predpasniki so bili prav tako okrašeni z rdečim ali belim trakom na zgornjem in spodnjem robu ter na zgornjem robu žepa.³⁶

Druga vrsta predpasnikov, ki so jih nosile mlajše ženske, nima posebnega narečnega imena. To so bili široki predpasniki, ki so pokrivali trup s sprednje in hrbtni strani, saj so se na hrbtni strani do pasu na tri ali štiri gumbe, od pasu navzdol pa je bil odprt in zavezan s *forazon*. Dolg je bil skoraj kot krilo, saj je bil izpod predpasnika viden le majhen del krila. Krojen je bil v ravni liniji. Vratni izrez je bil vodoraven ali izrezan na *špic*. Zašiti so bili iz bombažnega blaga.³⁷

ROBEC, NAGLAVNA RUTA

Ženske so zmeraj imele *robce* na glavi, ko so delale, saj so jim ščitili lase pred prahom in umazanijo, poleti pa tudi pred soncem. Sicer pa je bila nošnja *robcev* del takratnega oblačilnega videza: *To ni bilo, da bi razglavni hodili*.³⁸ Starejše ženske so si jih zavezovale pod brado, mlajše ženske pa na tilniku, še posebej poleti, vendar tudi ne vse. Tako so si posamezne ženske zavezovale *robce* pod brado, čeprav so se oblačile v sodobnejše enodelne obleke. Zavezovanje *robca* na tilniku jim ni ustrezalo.

Robci za delo so bili bolj svetlih barv, tudi potiskani z manjšimi vzorci rož ali s čim podobnim. V svetlih *robcih* je bilo manj vroče. Nekatero žensko pa so nosile *robce* temnejših barv, ker niso marale svetlih barv. Zašili so si jih tudi doma: kupili so kos platna in ga zarobili, tako izdelan *robec* je bil trpežnejši od kupljene-

³⁶ Terenski zapiski Mateje Huber: Marija Bunderla, 8. 3. 2012, Gornji Petrovci, D(MH) 74; Ida Hašaj, 6. 12. 2011, Pečarovci, D(MH) 59; Angela Kosednar, 6. 1. 2012, Mačkovci, D(MH) 60; Jolanka Horvat, 7. 12. 2011, Moščanci, D(MH) 55B; Marija Sukič, 14. 12. 2011, Dankovci, D(MH) 58C; Helena Banfi, 14. 12. 2011, Moščanci, D(MH) 57B. Hrani PMMS.

³⁷ Terenski zapiski Mateje Huber, Marija Sukič, 14. 12. 2011, Dankovci, D(MH) 58C, hrani PMMS.

³⁸ Terenski zapiski Mateje Huber, Marija Sukič, 28. 10. 2011, Dankovci, D(MH) 58, hrani PMMS.

ga *robca*. Poravnana lega *robca* na glavi je pripomogla k bolj urejenemu videzu. Tako je ženska iz Moščancev za trdno držo *robca* na glavi iz časopisnega papirja izrezala približno štiri centimetre širok trak in ga na eni strani nazobčano izrezala. Trak si je dala pod *robec* tako, da je bil nazobčani del v notranjosti, izrez v ravni liniji pa je bil pod *robcom* proti čelu. *Robec* je bil tako na glavi poravnan in se ni gubal. Časopisni trak je imela zmeraj pod *robcom*, tudi ko je delala.³⁹

TERENSKI ZAPISKI

Terenski zapiski Mateje Huber, Jolanka Horvat, rojena 1929. Moščanci, 17. 10. 2011, D(MH) 55, hrani PMMS.

Terenski zapiski Mateje Huber, Jolanka Horvat, rojena 1929. Moščanci, 7. 12. 2011, D(MH) 55B, hrani PMMS.

Terenski zapiski Mateje Huber, Terezija Škerlak, rojena 1920. Moščanci, 25. 10. 2011, D(MH) 56, hrani PMMS.

Terenski zapiski Mateje Huber, Helena Banfi, rojena 1922. Moščanci, 28. 10. 2011, D(MH) 57, hrani PMMS.

Terenski zapiski Mateje Huber, Helena Banfi, rojena 1922. Moščanci, 14. 12. 2011, D(MH) 57B, hrani PMMS.

Terenski zapiski Mateje Huber, Marija Sukič, rojena 1910. Dankovci, 10. 11. 2011, D(MH) 58, hrani PMMS.

Terenski zapiski Mateje Huber, Marija Sukič, rojena 1910. Dankovci, 14. 12. 2011, D(MH) 58C, hrani PMMS.

Terenski zapiski Mateje Huber, Ida Hašaj, rojena 1933. Pečarovci, 6. 12. 2011, D(MH) 59, hrani PMMS.

Terenski zapiski Mateje Huber, Marija Bunderla, rojena 1927. Gornji Petrovci, 8. 3. 2012, D(MH) 74, hrani PMMS.

Terenski zapiski Mateje Huber, Zoltan Godina, rojen 1940. Moščanci, 25. 3. 2012, ročno zapisan pogovor, hrani PMMS.

³⁹ Terenski zapiski Mateje Huber: Marija Bunderla, 8. 3. 2012, Gornji Petrovci, D(MH) 74; Ida Hašaj, 6. 12. 2011, Pečarovci, D(MH) 59; Jolanka Horvat, 19. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 55; Marija Sukič, 28. 10. 2011, Dankovci, D(MH) 58; Terezija Škerlak, 25. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 56; Helena Banfi, 28. 10. 2011, Moščanci, D(MH) 57. Hrani PMMS.

LITERATURA

Angelos Baš: Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1987.

Marija Makarovič, Eva Lenassi-Peterson, Jana Dolenc: Slovenska ljudska noša v besedi in podobi: Prekmurje: Beltinci z okolico. Ljubljana, Zveza kulturnih organizacij Slovenije, 1996.

Fanči Šarf, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja: Murska Sobota. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1985.

Jožef Klekl ml., Nazaj k starim navadam!, Kalendar srca Jezušovoga, 1931.

Janja Žagar: Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno. Ljubljana, Založba Mladika, 1997.

Geslo *cajg*: Slovar slovenskega knjižnega jezika. Spletna izdaja:

http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=cajg&hs=1

Geslo *Moščanci*: Krajevni leksikon Slovenije, IV. knjiga, Podravje in Pomurje. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1980.

Geslo *spomin*: Slovenski etnološki leksikon. Ljubljana, Mladinska knjiga, 2007.

JELKA PŠAJD

»... DA KAKA BABNICA NE VTIHOTAPI 3 ALI 4 JAJCA V RADGONO«¹

Tihotapstvo – preganjana dejavnost v Pomurju v prvi polovici 20. stoletja

UVOD

Tihotapstvo je skrivno in kaznivo prenašanje dobrin prek državnih mej in carinskih postaj, da bi se izognili prepovedim in dajativam. Nastaja zlasti zaradi teritorialnih razlik v vrsti, ceni in dostopnosti blaga oziroma zaradi monopolskih trgovskih pravic in omogoča dober zaslužek. S stališča oblasti je to prekršek ali zločin, ljudje pa ga marsikdaj odobravajo ali štejejo za junaštvo. Vrste tihotapskega blaga so številne, po obdobjih različne. Tihotapstvo je bilo marsikdaj stranska dejavnost tovornikov, furmanov ...²

Po letu 1918 avstro-ogrška država razpade, Prekmurje in Štajerska postaneta del Kraljevine SHS, meje z Madžarsko in Avstrijo pa se zaprejo in postanejo kontrolirane.

Življenje takoj po priključitvi Prekmurja je bilo težko, zato je bilo razvito tihotapstvo. *»Vse se je prodajalo na črno, soli in tobaka pa niti tihotapci niso imeli. Nikamor se ni smelo iti, ker je vse kontrolirala vojska ...«* Tudi v Murski Soboti so delovali tihotapci, ki so tobak, cigaretni papir, vžigalice, oglje, petrolej, karbid in časopise kupovali v avstrijski Radgoni in jih nato ponoči tihotapili čez mejni potok Kučnica. Pomanjkanje je bilo povezano še s povojno z dražnjo, proti koncu leta 1921 ni bilo dela in hrane.³

Časopisje (npr. Novine, Murska Straža, Jutro, Štajerc) po koncu prve svetovne vojne redno in pogosto opozarja na tihotapstvo. Iz različnih člankov je tako mogoče brati o strahu pred tihotapci, tihotapskih poteh in krajih, vrstah blaga, ki so ga tiho-

¹ Tihotapstvo, v: Murska straža, 24. 1. 1920.

² Ur. Angelos Baš, Slovenski etnološki leksikon, Mladinska knjiga, Ljubljana 2004, str. 630.

³ Borut Brumen, Na robu zgodovine in spomina. Urbana kultura Murske Sobotne med letoma 1919 in 1941, Pomurska založba, Murska Sobota 1995, str. 64.

»... da kaka babnica ne vtihotapi 3 ali 4 jajca v Radgono«

tapili, vzrokih za preganjanje tihotapcev, žrtvah tihotapstva ter nadzoru države nad blagom.

ZAKAJ JE DRŽAVA PREGANJALA TIHOTAPCE

Tihotapstvo in verižništvo je država v časopisju označila kot *demolrznost, lenobo, postopaštvo in nesrečo za vsak narod*.⁴ »Veliko pomanjkanje živil v večjih mestih naših sosednjih držav, kakor Budimpešti, Gradcu, Celovcu, Trstu itn, katerih njihove pokrajine ne morejo prehraniti, je rodilo tihotapce. Te nezdrave razmere so namreč pričeli izrabljati ljudje, ki so se v vojni oziroma med vojno odvadili poštenega dela in sedaj izkoriščajo veliko razliko med cenami živil v naši državi na eni, in v omenjenih mestih na drugi strani, ter hočejo z malim trudom veliko zaslužiti. ... Naloga države je, da zasigura v prvi vrsti prehrano svojih lastnih državljanov, da prepreči dviganje cen in da nadzoruje izvoz onih potrebščin, ki jih lahko pogreša ter da pobira od njih izvozni davek (carino), ki daje lepe dohodka, katere država krvavo rabi za svoje gospodarstvo. Tihotapci pa, katerih je nastalo kot listja in trave, se ne zmenijo za to, kar morajo hoteti država in poštene državljani. Zle posledice njihovega delovanja se občutijo najbolj v obmejnih krajih. Namesto, da bi se živila stekala v domače trge in mesta, kakor je od nekdaj navada, jih pokupijo tihotapci in njih pomagači ter spravijo čez mejo, vsled česar domačini trpe pomanjkanje. Ker računajo s tem, da onstran meje plačajo za živila vsako ceno, jih tihotapci sami lahko dosti dražje nakupijo, kakor domačini za svojo lastno potrebščino oziroma trgovci po poklicu, kojih delovanje in zaslužek oblasti nadzorujejo. S tem toraj povzročajo dvigovanje cen in domačin mora živila plačati po ceni, ki jo narekuje tihotapec ali pa – stradati. Ker tihotapec ve, da se njegovo početje strogo kaznuje, se seveda izogiba carinaren in s tem državo goljufa za dohodek v obliki carine.«⁵

Potreba države (op.: in posledično piscev časopisja) po straženju meja in zaustavitvi tihotapstva je bila ves čas živa. Sodelovanje tihotapcev z obmejno stražo so želeli preprečiti; pozivali so k močnejši straži, zapiranju tihotapcev, zanesljivosti orožnikov. »... Meje zastražite, dobičkarje zaprite! Orožniki naj bodo zanesljivi! Naši tihotapci znajo fino podkupivati! Naložite najostrejšo kazen za

⁴ Domače vesti, v: Murska Straža, 24. 4. 1920.

⁵ Murska Straža, 24. 4. 1920.

orožnika, šteri se da podküipiti!«⁶ Prijavljanje tihotapcev je bilo nagrajeno. »Tihotapce naznanite! Prekmurci, vzemite na znanje, da dobi vsak, ki je naznano tihotapca za to svojo domovinsko delo polovico zaseženoga blaga kak dar. Kmetje na meji včinite svojo dužnost, pazite na tihotapce, dajte jih bližnji oроžniškoj postaji, in lahko si na te način zaslüžite veliko premoženje.«⁷

BLAGO, KI SO GA TIHOTAPILI

Tihotapili so čez mejno reko Muro, Kučnico, v obmejnih vaseh⁸ (npr. Nasova⁹) in notranjosti Slovenskih goric. »Središče tihotapstva ni tik demarkacijske črte, marveč globlje v ozemlju Slovenskih goric, kjer še živi mnogo 'opokojenih c. kr. patrijotov', ki se pečajo z tihotapstvom. Ti ljudje, zlasti se omenjata dva brata trgovca, zbirajo živila in druge predmete ter jih spravljajo spretno, da ne vzbude suma, proti demarkacijski črti, ki je itak začrtana tako nerodno, da se ne da zavarovati. Obmejna straža bi morala posvetiti vso skrb podnožju Slovenskih goric, ki se da uspešneje zastražiti. Politična oblast bi naj naročila orožništvu, da pazi na sumljive ljudi v notranjosti Slovenskih goric, ki so brez posla a vendar izhajajo ugodno.«¹⁰ Mejna straža je bila na Muri v Radgoni, na cestnem in železniškem mostu, broda na Meleh in v Radencih pa na primer nista bila zastražena in tu so tihotapili »cele vozove tihotapskih živil preko Mure in od tam čez Zenkovce in Sloven. Gorco (op.: nem. Zelting in Goritz) na nemško avstrijsko ozemlje, oziroma Radgono.«¹¹

Tihotapili so različne stvari: jajca, tobak, sol, moko, mast, saharin, kresilne kamenčke, naglavne rute, živino, zrnje, valuto ...

Po prvi svetovni vojni je primanjkovalo živil. Oktobra leta 1919 so v Prekmurju razdeljevali sladkor po pol kg na osebo.¹² Kmetje iz Slovenskih goric, ki so dobili sladkor, sol, moko in mast, so živila tihotapili v Avstrijo, kjer so kg moke prodali za 15

⁶ Novine, september 1919, št. 37. Novine, oktober 1919, št. 39.

⁷ Glasi, v: Novine, oktober 1919, št. 39.

⁸ Murska Straža, 4. 10. 1919.

⁹ »Pri Nasovi so se v torek, dne 30. marca spopadli tihotapci in obmejna straža. Prišlo je 20 neoboroženih in 8 oboroženih tihotapcev. Ker sta bila na straži samo 2 vojaka, so ju razorožili. ...«(glej: Murska Straža, 10. 4. 1920.)

¹⁰ Murska Straža, 25. 7. 1919.

¹¹ Murska Straža, 24. 1. 1920.

¹² Glasi, v: Novine, oktober 1919, št. 39.

»... da kaka babnica ne vtihotapi 3 ali 4 jajca v Radgono«

K, zanjo pa plačali 5 K.¹³

Najpogostejši so opisi, spomini ali časopisni zapisi o tihotapljenju saharina, tobaka in kresilnih kamenčkov za prižiganje vžigalnikov. V Prekmurju so stale leta 1919 vžigalice 60 fol., na drugi strani Mure pa 30 fol.¹⁴ »Šmuglali so kamenčke, tobak, caharin, ki je bil sladek in cenejši od sladkorja. Nad vsem tem, tudi nad vžigalicami, je država imela monopol – pobirala je davke, zato so s tem prekupčevali. Državniški financarji so nadzorovali tihotapljenje. Imeli so pravico pregledovati v žepe posameznikov in če so jim našli vžigalnik, so ga kaznovali. Ljudje niso smeli nositi vžigalnikov, morali so imeti vžigalice, ker so z nakupom vžigalic plačali tudi davek. Finančne straže so imele svojo postojanko pri Svetem Juriju ob Ščavnici. Bile so znane tihotapske poti.«¹⁵ »Saharin je bija v takšnih okroglih škaticah. To je zelo drago bilo. Žandari so bili, se mi vidi, v rjavo oblečeni, financari pa so bli v zelene. Tudi k nam so prišli. Ka so negi pač zvedeli, pa so prišli iskat pa premetavat. Za saharin, pa za kamenčke za farecajge, za vžigalnike. To so tak kak kamenčki so tak, se tudi, tudi švercalo. In to, mama je mela toti saharin grozno skrit. Niti smo mi deca ne znali za jega. Pa atek tote kamenčke tudi za farecajg je tudi meja skrite, pa farecajg tudi. Te so negda so delali v Jugoslaviji vžigalice, Drava vžigalice ali kak. Ka je mogo vžigalice kupovati, ne ka to je pač bila trgovina. Država pa je pobirala davek na to, zato je to bilo.«¹⁶ »Iz Avstrije so švercali kamenčke za fajercajge. Fajercajgi so bili prepovedani. To je bilo treba plačati takrat, okoli, meni se zdi, sedemdeset dinarov. To so bile štiri dobre srajce. In te so dali žig notri, takši majčken, trioglati je bil in s tistin ste lejko pred financari opletali, pa našigali. Saharin pa iz Avstrije. Pa sladkor. Takši je bil, kak topovska krogla. V črnen papiri je bil in te so tisto tolkli.«¹⁷ Leta 1919 je bilo prepovedano saditi tobak, o čemer pišejo časopisi.¹⁸ »Tobak so z Madžarske švercali, ker je bil dosti cenejši, kak v Jugoslaviji. To so razno razni švercarji nosili iz Madžarske. Pa tobaka niso smeli gojiti doma, nikak nej. Moj, moj oča v vrtnariji nej vüpo tobaka posaditi. Ker je tobak bil državni monopol.«¹⁹

¹³ Murska Straža, 1. 8. 1919.

¹⁴ Glasi, v: Novine, september 1919, št. 34.

¹⁵ Jože Cuš, rojen leta 1943 v Sovjaku, terenski zapiski Jelke Pšajd, Ženik, 16. 2. 2005.

¹⁶ Lujzek Potočnik, rojen leta 1927 v Krapju, terenski zapiski Jelke Pšajd, AV 72–75, 80–81, 96, Krapje, 12., 19. 7. 2004, 4. 10. 2004, hrani PMMS.

¹⁷ Vili Gerlec, rojen leta 1922 v Murski Soboti, terenski zapiski Jelke Pšajd, AV 116–127, 131, Murska Sobota, 9., 17., 23. 2. 2005, 2., 9. 3. 2005, hrani PMMS.

¹⁸ Murska Straža, 1. 8. 1919. Glasi, v: Novine, oktober 1919, št. 39.

¹⁹ Vili Gerlec, rojen leta 1922 v Murski Soboti, terenski zapiski Jelke Pšajd, AV 116–127, 131, Murska Sobota, 9., 17., 23. 2. 2005, 2., 9. 3. 2005, hrani PMMS.

Ženske so tihotapile *židane robce*.²⁰

V Avstrijo so tihotapili živino. V Žetincih je finančna straža odkrila tihotapce z živino in mesom.²¹ V Avstrijo je iz Prekmurja posestnik iz Sebeborcev hotel pretihotapiti tri svinje, trgovec z živino iz Beznovcev 11 svinj, mesar iz Beznovcev enega bika. Vse so ujeli.²² Na Madžarsko pa je posestnik iz Ivanjševcev peljal svinjsko, telečje in goveje meso; na poti so ga ujeli.²³ S čolnom čez Muro so v Cmurek pretihotapili v Avstrijo vole, ukradene posestniku v Lokavcih. Tihotapci so se izognili jugoslovanskim stražam.²⁴

Prepovedano je bilo tihotapiti zrnje. *»Občno se razglasi, da je skrivno trštvo, tak zvano »švercanje« s zrnjom najostreše prepovedano.»*²⁵

Vodjo tihotapcev – bankirjev Žitka iz Zenkovcev so ujeli, ker je iz Avstrije v Jugoslavijo vtihotapljal denarne ponaredke.²⁶

V glavnem so tihotapili dobrine, da bi se izognili prepovedim in dajatvam, zaradi zaslužka ali pa težkega gospodarskega življenja. V Prekmurje pa so tihotapili zaradi političnih razmer s štajerske strani Mohorjeve knjige. V času močne madžarizacije v Prekmurju (op.: okoli 1867 do 1918) so imele Mohorjeve knjige pomembno vlogo pri dvigovanju slovenske zavesti in so bile zato od madžarske cerkvene in civilne oblasti preganjane oziroma prepovedane. Po redni poti so prihajale iz štajerske strani (npr. Gornje Radgone, Veržēja, Križevcev pri Ljutomeru) v Prekmurje, kjer so jih dobivali in širili nekateri župniki (npr. Žižek, Borovnjak, Ivanocy, Baša, Klekl st.) in učitelji. Mohorjeva družba sama ter narodno slovensko zavedni štajerski župniki/posamezniki pa so jih Prekmurcem pošiljali tudi po *»izredni poti«* (op.: oznaka je avtorčina), torej ilegalno. Junija 1910 je Anton Korošec na Dunaju v državnem zboru zahteval, da se dunajska vlada briga tudi za Slovence na Madžarskem in dokazoval slab narodnostni položaj prekmurskih Slovencev, v katerem omenja tudi tihotapljenje knjig: *»Bili so časi, ko so naši očetje tihotapili iz Madžarske tobak preko Mure. In kar smo takrat mi štajerski Slovenci pridobili, to vračamo danes*

²⁰ Jože Čuš, rojen leta 1943 v Sovjaku, terenski zapiski Jelke Pšajd, Ženik, 16. 2. 2005.

²¹ Murska Straža, 7. 2. 1920.

²² Glasi, v: Novine, oktober 1919, št. 39.

²³ Glasi, v: Novine, oktober 1919, št. 39.

²⁴ Murska Straža, 3. 12. 1920.

²⁵ Na znanje, v: Novine, oktober 1919, št. 39.

²⁶ Murska Straža, 10. 12. 1920.

»... da kaka babnica ne vtihotapi 3 ali 4 jajca v Radgono«

v obliki drugih kultur z izobrazbo in duševno kulturo. Vse to pa moramo vršiti skrito, zaprto in v temnih nočeh. Ljudje iz naših posvetnih organizacij tihotapijo v vrečah knjige v temnih nočeh med prekmurske sonarodnjake, da se le-ti morejo izobraževati in gojiti lastno kulturo, katere jim ne dovoljuje madžarska notranja politika. ...»²⁷ Leta 1912 je bil Ivan Jerič, prekmurski duhovnik in zavedni Slovenec, aretiran, ker je v kovčkih nosil knjige: »V razgovoru smo se domenili, da bomo po Štajerskem zbirali knjige za Prekmurje, jih pošiljali križevskemu kaplanu, od koder si jih bomo Prekmurci nosili. Ko sem jeseni istega leta šel s kovčki po knjige, so me pri brodu madžarski orožniki aretirali in vlekli k dokležovskemu županu, ki je vso zadevo spretno izgladil.«²⁸

KDO SO BILI TIHOTAPCI

V Prekmurju so tihotapili tudi kupinarji in trgovci. Burni dogodki v času samoodločbe narodov oziroma političnega in narodnega nezadovoljstva pod madžarsko oblastjo v prvih desetletjih 20. stoletja opiše Ivan Jerič: »Ko se bližava beltinskemu grofičinemu marofu, slišiva velik krik. Že zgodaj zjutraj je prišel iz Renkovec Režonja, velik kopinar in tihotapec z živili z vozom na marof, zaklal nekaj prašičev in jih odpeljal v Avstrijo za sol, tobak in žveplenke.«²⁹ Kmalu na začetku druge svetovne vojne so kupinarji iz Renkovec od madžarskih oblasti dobili potrdila, da so se lahko gibal v Zalski županiji. Zaradi vojne so blago morali tihotapiti. Blago so kupovali po Goričkem in v Medmurju in ga vozili v Zalaszentivan. Družba Zalaexport je kupinarjem priskrbel potrdila s svojim pečatom, ki so jih kazali žandarjem. Oktobra 1944 je nastopila splošna mobilizacija moških, zato se je kupinarstvo končalo. Nadaljevalo pa se je tihotapstvo, čeprav je bilo blaga zaradi pomanjkanja hrane v Prekmurju vse manj. Konec vojne je bila uvedena obvezna oddaja različnih kmetijskih pridelkov. Oživele je tihotapstvo; preprodajali so moko, mast, kašo, jajca, perutnino. Preprodajali niso samo kupinarji, ampak tudi ostali ljudje.³⁰

²⁷ Franjo Baš, Narodopisni položaj Slovenske krajine, v: ur. Vilko Novak, Slovenska krajina, Beltinci 1935, str. 115.

²⁸ Ivan Jerič, Zgodovina madžarizacije v Prekmurju, Založba Stopinje, Murska Sobota 2011, str. 49.

²⁹ Ivan Jerič, Zgodovina madžarizacije v Prekmurju, Založba Stopinje, Murska Sobota 2011, str. 63.

³⁰ Štefan Skledar, Ljudsko trgovanje na primeru kupinarjev iz Renkovec, v: Katalog. Stalna razstava, Pokrajinski muzej Murska Sobota, Murska Sobota 1997, str. 266, 267, 275.

Takoj po drugi svetovni vojni so iz Jugoslavije v Porabje švercali jajca kopinari: »Od téjstec so prejk nosili dajca. ... Dja vejn, ka so mi prnesli do tri djezaro dajec. Dja sa pa po vesi ttipöjvala dajca. Eden je prėjšo s kauli, pa téjsto pelo. Kopinari z Dolenec pa z Büdinec, té so nosili. ... Zaslöjžo sa, sakše strejto dajce je moje bëjlo.«³¹ Leta 1923 so na meji pri Sv. Jürji (op.: Rogašovci) ujeli tihotapsko družbo s poglavarjem trgovcem Rafflom iz Sv. Jürja; zasegli so blago, trgovca poslali v zapor, ga denarno kaznovali in: »... dobo je na glavo pečat, tihotapec, ki v Jugoslaviji nima več prostora za trgovino.«³² Mesarjem in trgovcem bi bilo odvzeto obrtno dovoljenje za prodajo, če bi jih oblast dobila pri tihotapstvu. »Civilni komisar za Prekmurje naznanja, da se bode vsakomi obrtniki, bodisi mesari, trgovci itd v Prekmurji, ki je zapleten v kakšno tihotapsko (švercersko) zadevo, odvzela obrtna pravica (za odajo).«³³

Prekmurci so tihotapili na prleško stran saharin in kresilne kamenčke. »To se pravi, s tistim caharinom, ka so ga negda šmuglari se prnesli prek k nam. Švercari so s Prekmurja prišli. Prekmurci so nosili prodajat po hišah ajdovo kašo, po naših krajih. To je bilo za Kraljevino Jugoslavijo. In toti, ki so nosili kašo, so obenem tudi nosili okoli tote kamenčke in caharin, to je bilo združeno vkuper. K nam so prnesli, ja, pa je mama kupila kašo, pa je kupila caharin, pa kupila kamenčke. Prekmurci pa so gvišno dobili prek z Madžarske. Jaz si vsaj tak mislim, no. Ovači pa smo Prekmurce bole meli, najbolje meli za švercare. Za handlare pa za takšne. Ker so bili znajdlivi so bili grozno, razmete. To pa je seveda srmaštvo jih do tega napelalo. Vse so znali spraviti v peneze, vse so znali v koristno stvar obrnoti. No, ajdovo kašo so prodajali vsi, kaj to je legalno bilo. V glavnem so prišli večer al pa za cajta zarono, v glavnem podnevi.«³⁴

Po tihotapstvu so bili znani Lipljani. »Glavni švercari so bili Liplenčari. Od Lipe. Meni se zdi, da so jih ustrelili na granici graničarji, štiri ali pet. Zato, ker so švercali tobak.«³⁵

Tihotapile so tudi ženske: »Te ljudi, med katerimi je tudi lepo število zastopnic ženskega spola, ...«³⁶

³¹ Ana Krajcar, Že več nejga tašo staro lüstvo, ka bi tašo staro delalo, v: ur. Jelka Pšajd, Če klonkaš, sa ti opre. Živiljenjske zgodbe iz Porabja, Pokrajinski muzej Murska Sobota, Murska Sobota, str. 20.

³² Glasi, v: Novine, oktober 1919, št. 39.

³³ Glasi, v: Novine, oktober 1919, št. 39.

³⁴ Lujzek Potočnik, rojen leta 1927 v Krapju, terenski zapiski Jelke Pšajd, AV 72–75, 80–81, 96, Krapje, 12., 19. 7. 2004, 4. 10. 2004, hrani PMMS.

³⁵ Vili Gerlec, rojen leta 1922 v Murski Soboti, terenski zapiski Jelke Pšajd, AV 116–127, 131, Murska Sobota, 9., 17., 23. 2. 2005, 2., 9. 3. 2005, hrani PMMS.

³⁶ Murska Straža, 4. 10. 1919.

»... da kaka babnica ne vtihotapi 3 ali 4 jajca v Radgono«

Tihotapci oziroma preprodajalci so imeli zbirna mesta, kjer so predajali ali prejemale blago. *»To je samo zna naš atek, pa še te stric, ki še je bija te duma, ker je on včasih hodija na tisto zbirno mesto, oziroma na tisto mesto dogovorjeno, po saharin.«³⁷ »Švercari so bili. To so pa, te švercari so te meli svoje postojanke. V Rakičani je bil eden, ka so ta nosili, on je verjetno njin to plačal, ali pa, najbrž jim je to plačal, pa te je on razpečaval po Rakičani. Ampak on tudi nej mel to notri, ka sem včasih šou jaz po tobak k njemi za oča, pa sem notri v kuhinji moral počakati, pa je vō odišo. Pa je prneso, tak ka san jes nej vido, odkod je prneso. Pa avstrijske fajercajge. Pa nigdar, ka bi jes vido, ka kama je šou. Eden Novak je bil.«³⁸*

ŽRTVE TIHOTAPSTVA

Ob streljanju vojaka na *edno švercarsko bando* je bil leta 1920 ustrelen v *Füksolincih* (op.: Fikšincih) Anton Vogrinčič, 26-letni čevljar.³⁹ Iz Lipe je bilo konec tridesetih let 20. stoletja sedem fantov ustreljenih zaradi tihotapljenja. Na kolesih so se iz Lipe pripeljali do Cankove in bosu prebredli mejni potok med Korovci in Gerlinci. Tihotapili so predvsem saharin, kresilne kamenčke in igralne karte.⁴⁰ Istega leta je zaradi tihotapljenja bika pri Cmureku utonil moški; truplo je našla obmejna straža.⁴¹

PRIPOVED TIHOTAPCA

»Ko sem prišel iz vojske, sem imel na riti samo zakrpane hlače in nič drugega. Mati je imela dve kravi, nič drugega in sem začel švercati na Madžarsko. Nič nisem imel, samo tiste hlače na sebi, ne obleke, ne nič. Pa smo se dogovorili, poznal sem enega, ki je švercal, in sem se odločil in začel. Tako sem imel denar, pa tudi moja mati, nikoli mi ni nič rekla zaradi tihotapljenja. Ljudje so mogli znati, da tihotapim. Jaz sem to skrival, vendar me je vsak prosil, naj mu kaj prinesem, pa sem vsakemu

³⁷ Lujzek Potočnik, rojen leta 1927 v Krapju, terenski zapiski Jelke Pšajd, AV 72–75, 80–81, 96, Krapje, 12., 19. 7. 2004, 4. 10. 2004, hrani PMMS.

³⁸ Vili Gerlec, rojen leta 1922 v Murski Soboti, terenski zapiski Jelke Pšajd, AV 116–127, 131, Murska Sobota, 9., 17., 23. 2. 2005, 2., 9. 3. 2005, hrani PMMS.

³⁹ Smrt pri tihotapstvu, v: Novine, julij 1920, št. 27.

⁴⁰ Milan Trobič, Po Krpanovih sledeh, Amata, d. o. o., Logatec 2005, str. 356–357. (Povzeto po: Jutro, 1931, št. 113.)

⁴¹ Murska Straža, 17. 12. 1920.

prinesel. Izdali me niso, razen moja soseda. Tu so vozili surovo kavo v zrnju. To je bilo zlato za Madžare. V Szombathely sem se spoznal z Židom in vsak teden smo nosili k njemu kavo štirje. Jaz sem imel tri trogarje, 200 kil kave smo nosili preko, v Óriszenpéter. Žid je prišel iskat s konjem vreče kave, plačeval nam je z denarje. To smo si razdelili, lahko smo se oblekli, pa kolesa smo si kupili od tistega denarja. To je bilo 1946. leta. Švercali smo kavo in konje. Tu je bilo veliko starih konj, na Madžarskem pa so konje odpeljali, ko smo jih pripeljali na mejo, smo jim dali na glavo avbo, da ne bi frko, da ni delal hrupa. Tako smo preko spravili več konjev. Dve leti sem švercal. Zatožili so nas potem. Na granici nas niso nikoli dobili. Enkrat so mi avbo z glave ustrelili, streljali pa smo se večkrat. Jugoslovanski graničarji os streljali na nas, madžarski nikoli. Naši so imeli nenehno stražo in so stražili. Preko smo hodili v Domanjševcih. Imel sem pa enega psa, Nero po imenu. Takšen pes kak duša. Tisti je šel vedno z nami. Sto metrov pred mejo smo sedli na tla in Nero je šel do meje. Če je bila zaseda, je mrnjavo, pa smo sedeli, pa poslali čez čas zopet do meje pogledat; ko je začel migati z repom, smo šli lahko preko meje, ker ni bilo straže. On mi je življenje rešil, lahko desetkrat. Jaz nisem kadil, pa se nisem ukvarjal s tihotapljenjem tobaka, pa sladkorja tudi ne. Če me je kdo prosil, sem mu prinesel cigarete, zastonj sem mu jih dal. Mi smo stare konje tu kupili poceni, še enkrat toliko pa smo zanje dobili na Madžarskem. Enkrat so streljali na nas, pa so mi streljali v avbo. Soseda je umrla, pa je udbaš na pogrebu prišel do mene, mi prinesel avbo in trdil, da je moja. Jaz sem zanikal. Surovo kavo smo dobili v vsaki trgovini, na Madžarskem pa je bila zlato. Tihotapska pot je bila preko Domanjševcih, med Šalovci in ... skozi gozd. Moja sosedova dekla me je zatožila zastavniku. Jaz nisem bil doma, bil sem v cerkvi, meni je cerkev vse bila. Sem Gospodnoga Boga stokrat prosil, pa mi je vse uslišal, pa sem se vedno vsakič zahvali, še sedaj se vsak večer zahvalim Bogu, da sem preživel vojno in dobro skozi prišel. K cerkvi je prišel zastavnik, so naredili preiskavo, pa nič ni našel. Našel je samo štof, blago, ki je bilo preluknjano od strelcev. Namesto denarja, smo vzeli blago za kavo. Vžigalnike so švercali iz Avstrije, tu ni bilo tega. Jaz sem plačeval, trogarji so pa nosili, jaz sem jih pa izplačal. Nosil jaz nisem, šel sem do meje naprej s psom in jim govoril, kdaj je varno iti preko. Z njimi sem šel preko, jaz sem bil vodja. Dvakrat na teden smo hodili, kakor je prišlo, nismo imeli istih dnevo. Vedno smo hodili ponoči, po deseti zvečer, ob dveh zjutraj smo pa bili že doma. Blago smo za nas prinašali

»... da kaka babnica ne vtihotapi 3 ali 4 jajca v Radgono«

čez, ne za prodaja, dali smo si zašiti obleke. Nismo se bali, da bi nas kdo napadel, nas je bilo pet skupaj. Pa to vam tudi povem, da smo bili oboženi. Nikoli me ni bilo strah. Takšen človek, ki ima strah, tisti ne sme tega delati. To mora biti brez ... to mora biti taka volja, na vse mora misliti. Šverc je bil to, idemo, ka neka zaslužimo. Trogarji so bili naši domači fantje. Sami so se ponujali za delo. Brat moje žene je bil moj prvi trogar. Ženil sem se 1946. Potem nisem več švercal, ko sem se oženil.»⁴²

SKLEP

Po drugi svetovni vojni so Veržejci smodnik kupovali tudi v Avstriji, ga skrili pod sedež v avtomobilu ter ga na skrivaj pripeljali čez mejo.⁴³ Vendar pa čas po drugi svetovni vojni, življenje ob meji in z njim povezano *švercanje* zahteva posebno in samostojno raziskavo ter objavo.

VIRI

- Murska Straža, 1919, 1920.
- Ur. Angelos Baš, Slovenski etnološki leksikon, Mladinska knjiga, Ljubljana 2004.
- Borut Brumen, Na robu zgodovine in spomina. Urbana kultura Murske Sobotne med letoma 1919 in 1941, Pomurska založba, Murska Sobota 1995.
- Novine, 1919, 1920.
- Jože Čuš, rojen leta 1943 v Sovjaku, Terenski zapiski Jelke Pšajd, Ženik, 16. 2. 2005.
- Lujzek Potočnik, rojen leta 1927 v Krapju, terenski zapiski Jelke Pšajd, AV 72–75, 80–81, 96, Krapje, 12., 19. 7. 2004, 4. 10. 2004, hrani PMMS.
- Vili Gerlec, rojen leta 1922 v Murski Soboti, terenski zapiski Jelke Pšajd, AV 116–127, 131, Murska Sobota, 9., 17., 23. 2. 2005, 2., 9. 3. 2005, hrani PMMS.
- Franjo Baš, Narodopisni položaj Slovenske krajine, v: ur. Vilko Novak, Slovenska krajina, Beltinci 1935.
- Ivan Jerič, Zgodovina madžarizacije v Prekmurju, Založba Stopinje, Murska Sobota 2011, str. 49.
- Milan Trobič, Po Krpanovih sledih, Amata, d. o. o., Logatec 2005.
- Neimenovani, rojen leta 1918, Goričko, Terenski zapiski Jelke Pšajd, 15. 5. 2006, AV št. 153.
- Mateja Huber, »To smo mi že našli ta običaj«. Pokanje ob veliki noči v Pomurju, v: 4. Razstava pirhov in možnarjev slovenskih pokrajin 2012. Zbornik ob razstavi, Zavod Marianum, Veržej 2012.

⁴² Neimenovani, rojen leta 1918, Goričko, Terenski zapiski Jelke Pšajd, 15. 5. 2006, AV št. 153.

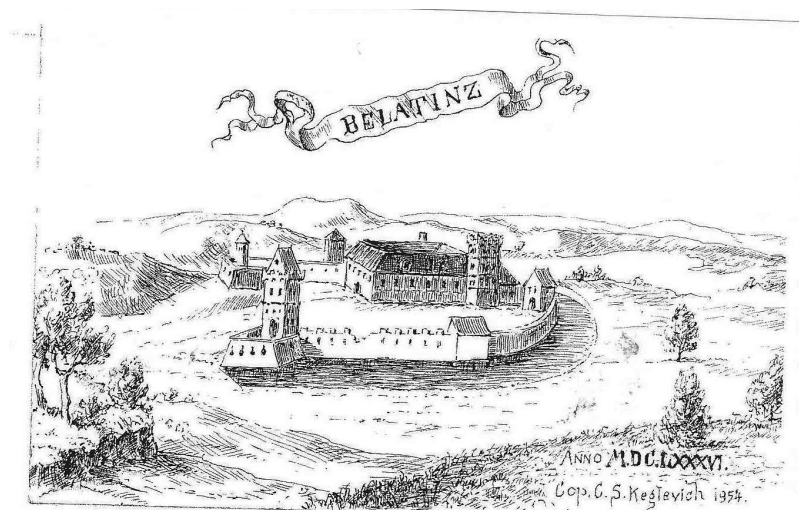
⁴³ Mateja Huber, »To smo mi že našli ta običaj«. Pokanje ob veliki noči v Pomurju, v: 4. Razstava pirhov in možnarjev slovenskih pokrajin 2012. Zbornik ob razstavi, Zavod Marianum, Veržej, 2012, str. 34.

PETER ŠRAJ

BELTINSKI PODZEMNI GRAJSKI ROVI

Rodbina Banffy je med leti 1522–1617 vodila družinsko kroniko, ki pa se žal ni ohranila. V njej zasledimo tudi prvo omembo beltinskega gradu. To je bilo leta 1532, kjer je v zapisu opisana beltinska graščina. Stavba je zasnovana pravokotno, obdana z obzidjem ter s štirimi nepovezanimi stolpi in z obrambnim jarkom, ki je napolnjen z vodo iz potoka Črnca.

Takšna podoba beltinske graščine je leta 1954 navdušila grofa Keglevicha, da je po spominu iz stare vojaške knjige upodobil grad »Belatinz«. Keglevicheva žena Clara Zichy je bila sestrična beltinske grofice Marije Zichy.

Videz beltinskega gradu. Avtor Keglevich

S smrtjo zadnjega moškega potomca Krištofa Banffyja (1644) je kralj Ferdinand III. veliko posest leta 1648 razdelil med rodovini Eszterhazy in Nadasdy. Kljub sorazmerno kratki lastniški dobi beltinskega posestva (1648–1671) je Franc Nadasdy poskrbel za gradbeno in varnostno utrditev beltinske graščine.

Leta 1690 so po končani turški nevarnosti obzidje okrog gradu odstranili ter zgradili baročni grad, ki je bil precej podoben gradu, kot ga poznamo iz časov 2. svetovne vojne. Zemljiška gospodarja v obdobju temeljite prenove beltinskega gradu sta bila nadškof Jurij Szechenyi (1592–1695) in husarski general Ladislav Ebergényi (1656–1724).

Nadstropna grajska stavba je bila štirioglasta, s štirimi okroglimi stolpi na vogalih graščine. Streha nad bivalnimi prostori je bila kar nekaj metrov višja od strehe gospodarskega dela stavbe. Dvorišče je bilo zaprtega tipa, obdano z arkadami grajske stavbe. Glavni vhod v grad in na dvorišče je bil na vzhodni strani, manjša vhodna vrata pa so bila na zahodni strani – med steno gradu in nižjim gospodarskim poslopjem.

V pritličju na severni strani gradu so bili prostori za služinčad. Levi vogalni južni del gradu je bil namenjen grajski kuhinji.

Iz nižjega gospodarskega dela stavbe so bila ozka vrata za izhod na vrt in v ledenico.

V nadstropju so bila arkadna okna, na velikem hodniku so še danes vidna kurišča za peči, ki so bile v grajskih sobanah. Prostori v nadstropju so bili izključno namenjeni grofom in njihovim gostom.

Zaradi osebne varnosti grajske gospode je imela večina gradov podzemne rove ali votline različnih velikosti in tehničnih izvedb. Pri tem so graditelji morali upoštevati višino podtalnice (Beltinci), svetlobo v rovih, kakovost zraka, tudi stranišča, gradnjo slepih rogov, širino in višino rova, tajnost mesta vhoda in izhoda (umik, pobeg), zagotovitev zadostne količine hrane ...

Značilnost podzemnih rogov je tudi v tem, da so obokani. Ponekod so rovi tako prepleteni, da predstavljajo pravi labirint. Njihova dolžina se meri v številu korakov. Navadni podzemni rovi so široki 2 ali 3 korake ter glede na višino podtalnice visoki do 2,25 m. Gradbeni material je v glavnem opeka, zato so lahko predvidevali, da se bodo rovi v stoletjih obstoja in zaradi vremenskih nevšečnosti na določenih mestih pogreznili.

Vhod in izhod iz podzemnega rova sta različno oddaljena. Grajski rov se lahko povezuje s cerkvijo (Beltinci), skladiščem (granarjem) ... Veliko tajnost je mesto izhoda! O tem se ni nikoli javno govorilo, predvsem ne pred otroki. O smereh podzemnih rogov v posameznih gradovih se je največ zvedelo takrat, ko je napadalec zavzel grad – in so se prebivalci gradu umaknili v rove. Uspešnejša so bila takšna odkritja tam, kjer rovi niso imeli slepih poti (Beltinci) in tudi ne globokih jam.

Tudi beltinski grad ima podzemni rov (rova).

Pred glavnim vhodom v grad poteka pod zemljo rov v smeri proti cerkvi sv. Ladislava. Rov je grajen z opeko in je obokan. Traša poteka po grajski poti, v smeri Teodorja. Preden se rov konča pred živo mejo in železnimi vrati, zavije proti glavnemu vhodu v cerkev. Po sredini cerkvene ladje, v višini kapele Ave Maria, zavije proti severu – v talne prostore cerkvenega stolpa. Rov iz stolpa se nadaljuje v kletne prostore nekdanje »stare šole« pri cerkvi, kjer se konča. Danes (2012) omenjene šolske zgradbe ni več, imela je močno, obokano klet, ki se je kasneje (1777) kot stavba s slamo krito streho uporabila za potrebe prve šolske zgradbe v Beltincih. (Grafični prikaz smeri (z rdečo barvo ga je označil avtor zapisa) obeh rogov:

- grad-cerkev-stolp-kletni prostori v »stari šoli«,
- grad (zahodni del)-ribnik-granar (1754).

Vir skice: Občina Beltinci

Tudi po mnenju grofa Avgusta Szechenyija, Zichyjevega vnuka, bi lahko bili omenjeni obokani kletni prostori v »stari šoli« kot »mali granar«. V tej kleti so imeli beltinski grofje shranjena živila ter ostale pridelke za lastno preživetje v nevarnih obdobjih, ko so se morali umakniti na varno pred napadalcem.

Z leti je postajal – predvsem zaradi izdatnejšega in raznovrstnega prihodka, ki ga je dajala ravninska zemlja – prostor v »kleti« premajhen. Obilnost pomembnih poljščin je prav gotovo zahtevala gradnjo večjega, novega skladišča – granarja (1754). V tem obdobju je bila beltinska posest v lasti rodbine Csaky.

Lokacijsko je granar nekoliko bolj od gradu, vendar za ohranitev lastnega življenja ni ovire za podzemno povezavo. Možnost umika, obilnejša izbira prehrane in varnost so bili prav gotovo dovolj močni argumenti za podzemno povezavo beltinske graščine z granarjem.

Za podzemni rov med gradom, cerkvijo in »staro šolo« je precej podatkov o verodostojnosti napisanega, medtem ko je potrditve podzemne povezave med gradom in granarjem še odvisna od rezultatov nadaljnjega raziskovanja.

Res pa je, da so v beltinskem parku okoli leta 1960. z bagerjem kopali gramoz, ki so ga uporabili za podlago cestišča. Pri enem od teh izkopavanj je stroj poškodoval trdnejši predmet v vodi, posledica te poškodbe pa je bil nenaden padec vodne gladine na ribniku. Voda je odtekla v novonastalo kotanjo, v rov, ki se je napolnil z vodo iz ribnika.

Iz tega resničnega dogodka lahko sklepamo, da je bila tudi iz zahodne grajske strani podzemna povezava z granarjem. Pri izkopavanju temeljev grajskega gospodarskega poslopja so nekateri menili, da je iz četrtega (porušenega) stolpa vhod v podzemni rov, ki vodi v granar. Izkopavanja so to možnost zanikala. To pomeni, da moramo iskati izhod na zahodni strani gradu med stolpom in grajsko steno, v smeri ledenice.

Videz porušenega stolpa ob ledenici, leta 2002. Foto: avtorjev arhiv

Podroben opis poteka podzemnega rova v cerkvi in v gradu je v priobčenem pismu grofa, ki mi ga je poslal 17. septembra 1996. Menim, da je z vsebino tega pisma odpravljeno vsako morebitno ugibanje, ali rovi so ali rovov ni. Rovi so! Žal je podoben opis rova iz gradu v granar izostal, bolezen je naredila svoje.

Za podkrepitev obstoja rova od gradu proti cerkvi in v »staro šolo« navajam še nekatere dogodke, povezane z rovi:

– Na 7. redni seji učiteljskega sveta 8. marca 1940. leta je bila zelo zanimiva razprava o zakloniščih, ker se je vedno bolj čutila vojna nevarnost. Beltinski učitelj Edvard Zorko je govoril o potrebi zaklonišča za šolarje. Njegovo zanimivo razpravo navajam v celoti: »Po prečitaniu dopisa o šolskih zakloniščih je Zorko Edvard, učitelj, omenil, da šolsko dvorišče oziroma najbližja šolska okolica ni primerna za varno zaklonišče radi majhnega prostora, katero bi bilo ogroženo od visoke, nadstropne šolske stavbe in blizu stoječega zvonika. Mnenja pa je, da bi za zaklonišče prav tako dobro lahko služil podzemni hodnik v parku, ki je od šole oddaljen cca 50 m, ki gre od grada do cerkve. Občinska uprava naj bi izprosila dovoljenje od lastnice ge. Zichy Marije, grofice, da bi se hodnik odprl, pregledal in po potrebi popravil in uredil imenovanemu namenu. Ta podzemni hodnik je že tudi v starih časih služil domačim za skrivališče in zaščito v vojnem času«.

August Széchényi
Pflieglergasse 1
A-1130 WIEN

Sehr geehrter Herr Direktor !

Dank für Ihren Breif vom 15.IX.! Sie sind sehr fleissig !

Taeglich nach Maribor ist eine grosse Belastung !

Meine Antwort : Eine jede Burg hatte einen Fluchtweg,-womöglich in eine Befestigung,-und einen geheimen Nachschub-Weg,zur Versorgung im Belagerungsfall.-

Belginc war ein alter,Vierkanter,-mit Schiessscharten nach aussen,-Raemlichkeiten nach innen,-ohne den Wehrgang.-Sehr alt,- denn alles ist schon l m. unter der Oberflaeche versungen.-Da waren Bleibe für das Personal,Lager, Kriegsgeraet und Pferdestallungen.-Doch hatte auch diese ganz alte Burg eine Bastion.-Einen Wehrturm.- Der war auf der Seite des Freidhofes,hinter dem jetzigen Turm.-

Keller gab es keine,- da das Grundwasser zu nahe ist.-Ausser, unter dieser Bastion,-den wir als Küche beuntzt haben.-Ober dieser Küche,/Keller/ gibt es einen Mittelstock,oder Halbstock.- Teile der alten Bastion, die dann in das Stockwerk eingebaut wurden.- Das ist klar,baulich-sichtbar,vorhanden.-.-Das ist der aelteste Teil der Burg.- Der Burgfried gegenüber Meierhof muss erst,als Ersatz,mit dem Stockwerk und Arkaden errichtet worden sein !

Als Kinder gingen wir in das Oratorium,in den Turm, vis-a vis der Marienkapelle,in die Messe.-Da habe ich gehört,dass da unter uns etwas besonderes sit,-das uns nichts angeht.- Der Keller dieses Turmes,-des unteren teiles des Turmes,-muss das Fluchtziel und das Versorgungsziel gewesen sein !

Ausgehend vom Küchen-Keller ging dieser Fluchtweg,-immer ohne unter Tragemauern zu kommen,- zur Einfahrt,-die bis heute mit 2 Kanonenrohr-Öffnungen versehen ist,-unter der Einfahrt durch,gerade zur Kirche, muss dort durch den Haupteingang der Kirche durchgegangen sein,-ohne unter eine Tragemauer zu kommen,-und in und unter der Kirche in den Keller des Kirchturm-Bollwerkes hineingelaufen sein.- Dies war sicher nicht genug.- Die alte Schule,vis a vis,- war sicher nicht als Schule erbaut worden.- Der Herr Pfarrer hat es zurückerhelten.- Das war,den Bau mach,ein Granarium,-ein Getreide-Speicher und Materialspeicher für wirtschaftliche und militaerische Zwecke ! Diese "Schule" muss auch einen Keller gehabt haben,zur Versorgung des Kirchturmes und der Burg.- So dass sie im Keller des Kirchturmes 2 vermauerte Fluchtwege-Türen haben müssten ! Burg,-Kirchturm und Schule/Granarium/ bildeten so eine gemeinsame Wehrereinheit !- Und so haette man die Schüler leicht in den Keller,- als Versteck schicken können.-

Natürlich ist heute alles mit Vorsorge zugemauert.- Niemand hat es gern,wenn man plötzlich von unten her,-einen ungebetenen Gast erhseilt.- -Mit Klopfen an der Mauern müssen die Stellen aber zu finden sein,-weil es hinter ihnen hohl ist !

Ich sah unlängst,-neben der Küche,-ausser,ein grosses Loch.- Man soll dort 2 Tote gefunden haben.- Das könnte schon ein Teil des Fluchtweges sein !?..

Auf Punkt 2 habe ich keine Antwort !

Diese Burg war aber auch ein Schutzwall für die Bevölkerung ! Nach dem alten Bild des Grf.-en Keglevich ist da der gesamte Raum zwischen Burg und Kirche mit Mauern geschützt,-und Teil der Burg und Wehr! Da war Platz für Menschen und Vieher !

Ob ich Recht habe ???- Ich glaube schon ! In unserer Burg in Monok,-/ 12. Jahrhundert/ konnte man mit Pferdewagen in die Burg unter irdisch,-bis zur Wohnburg hineinfahren .-Es gibt dort einen Aufgang für Pferde,-und Ausweichstellen unterirdisch !

Sind Sie recht herzlich gegrüsst ! Wünsche Ihnen weiters viel Erfolg ! Wiem, den 17.September 1996.

Ihr dankbarer:

August Széchényi

- Okoli leta 1970 so se tla pred glavnim vhom v grad vgreznila, in to tako, da se je lahko beltinski veterinar Dušan Rešek splazil nekaj korakov v notranjost rova. Daleč ni prišel, raje se je vrnil na svetlo.

– Šola je omenjeno odprtino z opeko zazidala in poravnala z zemljo. (Foto: avtorjev arhiv)

– Ob novogradnji doma na nekdanjem prostoru stare šole je bilo potrebno skopati jarek za položitev toplovodnih cevi za ogrevanje. Jarek je potekal na zunanji severni strani »nove cerkve«, v njem so bili vidni obrisi rova, ki je potekal iz cerkve (stolpa) proti kletnim prostorom stare šole.

V današnjem času bi bilo iluzorno pričakovati, da bi se podzemni rovi usposobili za beltinsko turistično posebnost, lahko pa bi bili skromen pomnik, ki bi obiskovalce spominjal na rove, zgrajene na ravninskem ozemlju. Dodati pa je treba, da so beltinski grajski rovi preprosti in neprimerljivi s tistimi rovi, v katerih je možna vožnja z vozovi (kočijami). Osnovnemu namenu, preživetju in umiku, pa so graditelji zadostili. Prav v tem vidim namen in pomen rogov v našem kraju.

DUŠAN ŠČAP

EVIDENTIRANI DOGODKI V SLUŽBENIH LISTIH ZA APAŠKO KOTLINO V OBDOBJU 1930–1941

POJEM IN POMEN URADNEGA GLASILA

Pravna ureditev države je množica pravil, ki urejajo najpomembnejše odnose v družbi. Pravila so dolžni spoštovati vsi ljudje (državljeni in nekatere tudi tujci). Da pravilo začne veljati, ga mora država objaviti v uradnem glasilu. Tako imajo vsi ljudje možnost, da se pravočasno seznani z navedenimi pravili.

Prvo uradno glasilo so natisnili leta 1631 v Franciji. Za območje Slovenije je izhajalo uradno glasilo že v času Ilirskih provinc. Franc Jožef I. je izdal obči državljanski zakonik za avstrijsko cesarstvo, ki je izšel tudi v slovenskem jeziku. Novembra 1918 je v Ljubljani izšel Uradni list Narodne vlade SHS, ki se je kasneje preimenoval v Uradni list Narodne vlade Deželne vlade za Slovenijo.

Z vidovdansko ustavo smo dobili Službeni list, 12. aprila 1941 pa je izšlo zadnje glasilo z oznako Kraljevine Jugoslavije. Za Slovence je pomembno, da so hkrati z objavami v okupacijskih uradnih glasilih med drugo svetovno vojno izhajali tudi predpisi v Slovenskem poročevalcu. Prvo številko Uradnega lista Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta pa smo dobili 25. marca 1944. Podjetje Uradni list v LRS je bilo ustanovljeno z vladnim odlokom leta 1946¹.

V samostojni Sloveniji je tako t. i. Uradni list Republike Slovenije² (v nadaljnjem besedilu: uradni list) uradno glasilo, v katerem se objavljajo državni predpisi in drugi akti, kadar je z zakonom ali drugim predpisom tako določeno. V uradnem listu se

¹ Več: <http://www.uradni-list.si/7>.

² Zakon o Uradnem listu Republike Slovenije (ZUL), Ur.l. RS, št. 57/1996, 90/2005, 112/2005-UPB1, 102/2007, 109/2009, 38/2010-ZUKN.

objavljajo tudi predpisi in drugi akti lokalnih skupnosti, če tako določajo njihovi statuti.

V uradnem listu se tako objavljajo:

- ustava, zakoni in drugi akti državnega zbora;
- ratificirane mednarodne pogodbe in obvestila o začetku in prenehanju njihove veljavnosti;
- akti državnega sveta;
- akti predsednika republike;
- odločbe in sklepi ustavnega sodišča;
- predpisi in drugi akti vlade in ministrov ter, če zakon tako določa, akti predstojnikov organov v sestavi ministrstev;
- splošni akti, izdani za izvrševanje javnih pooblastil;
- predpisi in drugi akti lokalnih skupnosti, če tako določajo njihovi statuti;
- drugi akti, katerih objavo v uradnem listu določa zakon ali drug predpis.

V uradnem listu se objavljajo tudi javni razpisi, javni natečaji, vpisi v registre, preklici in druge objave, ki se morajo po zakonu ali drugem predpisu objaviti v uradnem listu.

POJEM DRAVSKE BANOVINE

Dravska banovina³ je bila od leta 1929 do leta 1941 upravna enota na delu ozemlja današnje Slovenije. Kot ena izmed devetih banovin, upravnih enot Kraljevine Jugoslavije, je bila ustanovljena 3. oktobra 1929 po uvedbi šestojanuarske diktature jugoslovanskega kralja Aleksandra. Pri tem niso povsod upoštevali narodnostnih in zgodovinskih meja (Dravska banovina nekaj časa denimo ni vključevala Bele krajine). Imela je sedež v Ljubljani in bila je razdeljena na ljubljansko in mariborsko oblast. Vodil jo je ban, ki ga je imenoval kralj ob pomoči banskega sveta.

³ Več: http://sl.wikipedia.org/wiki/Dravska_banovina.

Območje Apaške kotline⁴ je spadalo pod srez Ljutomer⁵. Leta 1929 je na osnovi zakona o notranji upravi nastalo sresko načelstvo Ljutomer. Srez Ljutomer je teritorialno obsegal 12 občin ter sodna okraja Gor. Radgona in Ljutomer. Oddelek finančne kontrole je bil npr. tudi v Apačah. Načelstvo Ljutomer je prenehalo delovati leta 1941, ko je nemška okupacijska uprava odpravila okraje in oblikovala okrožja.

VSEBINA SLUŽBENIH LISTOV ZA APAŠKO KOTLINO

V navedenem prispevku bodo tako obravnavani evidentirani dogodki, ki so bili objavljeni v uradnem glasilu tedaj imenovanemu Službeni list banske uprave Dravske banovine.

Za Apaško kotlino je tako zanimivo obdobje 1930–1941, ko se je začela razvijati tudi gospodarska dejavnost. Predvsem so zanimive evidentirane uradne objave sprememb posojilnic in hranilnic s sedeži v Apačah, Žepovcih in Stogovcih, ki so bile na našem območju registrirane na osnovi kot zadruga⁶. V službenem listu so tudi razni razglasi oz. objave (npr. delovnih uradniških mest, objave sodišč in dražb, objave za plačilo občinskih trošarin in drugo). Zanimivo je, da je že tedaj obstajal občinski davek na alkoholne pijače. Ker je bilo v tem obdobju že občutno premajhno dotekanje vode v mlinski jarek, je bil izdan razglas za postavitve naprave za skupni dovodnik, vendar se to žal ni bila zgodilo. Zanimive so tudi objave o prisotnosti stekline in svinjske kuge na območju Apaške kotline.

V skladu z navedenim sem vse evidentirane dogodke za Apaško kotlino, objavljene v Službenih listih, kronološko dobesedno zapisal, in sicer za obdobje 1930–1941.

⁴ Apaška kotlina (tudi kot Apaška dolina oz. Apaško polje) ima bogato zgodovino. Apaško polje je ravnina na Štajerskem (severovzhodni del), ki se razprostira na površini 36 km² in na nadmorski višini od 210 do 230 metrov, sega pa na severu do Mure, ki tu predstavlja državno mejo med Slovenijo in Avstrijo, na jugu pa do Slovenskih goric. Statistično spada v Pomursko regijo. Celotno območje je izrazito kmetijsko. V letu 2006 je nastala tudi samostojna Občina Apače (prej Gornja Radgona), ki obsega 21 naselij (približno 3.700 prebivalcev).

⁵ Pojem »banovina« pomeni banovino kot ozemlje upravne edinice, pa tudi banovino kot samoupravno telo in pravno osebo. Banov urad se imenuje Kraljevska banska uprava. Upravno območje sreskih načelnikov je okraj (srez), urad se pa imenuje okrajno (sresko) načelstvo. Sreski načelniki in predsedniki mestnih občin so občna upravna oblastva, v katerih je združena celokupna občna uprava.

Več: Krajevni Leksikon Dravske Banovine, Ljubljana, 1937.

⁶ Več o tem: Jože Rogan, Razvoj denarništva v občini Gornja Radgona (nadaljevanje), Glasilo, Zgodovinsko društvo Gornja Radgona, 1995, št. 1, stran 55 in nasl.

Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine⁷, s Prilogo, za leto 1930

Razglasitev preklicev.

S sklepoma podpisanega sodišča sta bila preklicana: zaradi slaboumnosti Ridl Alojzija, stanuje v Segovcih (sklep z dne 1. marca 1930, L 1/30—6), pomočnik: Pauš Rudolf, župan v Segovcih; popolnoma: zaradi slaboumnosti Ridl Anton, stanuje v Segovcih (sklep z dne 21. februarja 1930, L 1/30—5), skrbnik: Pauš Rudolf, župan v Segovcih.

Okrajno sodišče v Gornji Radgoni, oddelek L, dne 26. aprila 1930.

Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, s Prilogo, za leto 1931

Objava.

Občina Apače, srez ljutomersko - radgonski, bo pobirala v smislu odloka kraljevske banske uprave v letu 1931, naslednje občin-ske trošarine:

a) od 100 l vina Din 75; b) od 100 l vinskega mošta Din 75; c) od 100 l piva Din 50; č) od hl stopnje alkohola špirta, žganja, liker-ja, ruma in konjaka Din 5.

Kraljevska banska uprava Dravske banovine v Ljubljani, 23. ja-nuarja 1931.

Razglas.

Na osnovi § 15 Zakona o zdravstvenih občinah in po zasliša-nju banskega sanitetnega sveta se odreja glede potnih povpreč-nin banovinskih zdravnikov in sester pomočnic v področju Dra-vske banovine sledeče: Združene zdravstvene občine se razvr-ščajo po višini potne povprečnine v štiri skupine. V 2. skupino spada združena zdravstvena občina Apače, in sicer 5.400 DIN-letno ter 4.200 DIN letno. Potna povprečnina pripada banovin-skim zdravnikom, in sestram pomočnicam, od dne nastopa služ-be in se nakazuje v mesečnih vnaprejšnjih obrokih.

Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Ljubljana, dne 29. septembra 1931.

Zdravnik v Apačah.

Z odlokom kraljevske banske uprave v Ljubljani, z dne 10. sep-

⁷ Vsi Službeni listi so objavljeni v digitalizirani obliki na: <http://www.sistory.si/publikacije/?menu=187>.

tembra 1931 je bil preveden za banovinskega zdravnika, zdravstvene občine Apače, s sedežem v Apačah, dr. Matthey Julij, zdravnik bivšega zdravstvenega okrožja Apače, s prvega periodskega poviška sedmega položaja Din 970 in osebno draginjsko doklado Din 900 mesečno.

Volilna komisija.

Na podstavi §§ 5. in 6. in v zvezi s §§ 34. in 37. zakona o volitvah narodnih poslancev za narodno skupščino je državni odbor določil število volišč za posamezne občine in odredil osebe za predsednike volilnih Odborov za volitev narodnih poslancev za narodno skupščino dne 8. novembra 1931 leta, o čemer izdaje naslednjo objavo za predsednike volilnih komisij:

šolski upravitelj Žel Janko, Apače (za Apače Črnci, Lutverci, Nasova, Segovci, Žepovci),

šolski upravitelj Resman Rado, Stogovci (za Stogovci, Drobtinci, Grabe, Konjšče, Podgorje, Vratja vas, Vratji Vrh, Žiberici).

Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, s Prilogo, za leto 1932

Amortizacija vrednostnih papirjev.

Na prošnjo Paidascha Otona, upravitelja veleposestva Meintl v Freudenau v Črncih, pošta Apače, se uvede postopek za amortizacijo sledečih vrednostnih papirjev, ki jih je prosilec baje izgubil ter se njih imetnik poziva, da tekom 6 (šestih) mesecev, pogasi od 10. aprila 1932, svoje pravice, po poteku tega roka se proglasi jo vrednostni papirji, brez moči. Vrednostni papirji so glaseči se na Uprava Meinlovih posestev, s stanjem Dm 3608.

Okrajno sodišče v Gornji Radgoni, odd. L, dne 10. aprila 1932.

Vpisane spremembe pri zadrugah.

Sedež: Apače.

Dan vpisa: 28. aprila 1932.

Besedilo: Posojilnica in hranilnica za Apačko kotlino v Apačah, registrovana zadruga z neomejeno zavezo.

Izbriše se dosedanji član načelstva Fürst Karol, vpiše pa novoi-zvoljeni član načelstva g. Franc Kolleritsch, posestnik in veletrgovec v Apačah št. 22.

Okrožno kot trgovinsko sodišče v Mariboru, odd. III., dne 28. aprila 1932.

Sedež: Apače.

Dan vpisa: 9. junija 1932.

Besedilo: Posojilnica in hranilnica za Apaško kotlino v Apačah, registrovana zadruga z neomejeno zavezo.

Zadružna pravila so se izpremenila v 8§ 16., 36. in 44.

Okrožno kot trgovinsko sodišče v Mariboru, dne 9. junija 1932.

Steklina.

Ljutomer: (po stanju na dan 25.6.1932) Apače (Apače 1 primer).

Poravnalni oklic.

Uvedba poravnalnega postopanja o imovini Kosi Antona, posestnika in trgovca v Apačah pri Gor. Radgoni. Poravnalni sodnik: dr. Kalan Franc, starešina okrajnega sodišča v Gornji Radgoni. Poravnalni upravitelj: dr. Boezio Lenart, odvetnik v Gornji Radgoni.

Narok za sklepanje poravnave pri imenovanem sodišču dne 1. junija 1932 ob desetih. Rok za oglasitev do 25. maja 1932 pri okrajnem sodišču v Gornji Radgoni. Poravnalna kvota: 40%.

Okrožno sodišče v Mariboru, odd. III., dne 21. aprila 1932.

Potrditev poravnave.

Med dolžnikom, Kosijem Antonom (posestnikom in trgovcem v Apačah pri Gor. Radgoni) in njegovimi upniki priporavnalnem naroku, dne 1. junija 1932, izpred okrajnim sodiščem v Gor. Radgoni sklenjena prisilna poravnava se potrdi.

Okrožno sodišče v Mariboru, odd. lit., dne 17. junija 1932.

Objava.

Občina Apače, v srezu Ljutomersko-radgonskem, bo pobirala od dneva razglasitve Službenem listu, v letu 1932, naslednje občin-ske trošarine:

a) od 100 l vina Din 50; b) od 100 l vinskega mošta Din 50; c) od 100 l piva Din 50; č) od 1 l stopnje alkohola špirita, žganja, liker-ja, ruma in konjaka Din 5.

Kraljevska banska uprava Dravske banovine v Ljubljani, dne 10. februarja 1932.

Uradni razpust društev.

3.-II. No. 17.198/2 z dne 20. avgusta 1932: Društvo motociklistov in kolesarjev v Apačah.

Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, s Prilogo, za leto 1933

Telefonski promet.

Vzpostavljen je telefonski promet: za Saarsko ozemlje in Venezuelo: za področje Apače.

Objava.

Občina Apače, v srezu ljutomersko-radgonskem, pobirala od dneva razglasitve v Službenem listu, v letu 1933, naslednje občinske trošarine:

a) od 100 l vina Din 75; b) od 100 l vinskega mošta Din 50; c) od 100 l piva Din 50; č) od hl stopnje alkohola špirta, žganja, likerja, ruma in konjaka Din 5.

Kraljevska banska uprava Dravske banovine v Ljubljani, dne 31. marca 1933.

Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, s Prilogo, za leto 1934

Steklina.

Ljutomer: Apače (Žepovci 2 dv.), po stanju na dan 25.12.1934.

Svinjska rdečica.

Ljutomer: Apače (Segovci 1 dv.), po stanju na dan 25.08.1934.

Razglas sodbe.

S sodbo sreskega sodišča, v Gornji Radgoni, z dne 18. Januarja 1934 je bilo Rolerju Jožefu, roj. 22. aprila 1903 v Mahovcih, samskemu, bivajočemu v Mahovcih št. 23, prepovedano zahajati v krčme za dobo devetih mesecev, to je od 1. januarja 1934. do 30. septembra 1934. Vsakdo, ki bi imenovanemu vede postregel z opojno pijačo, bo kaznovan po §268 k. z.

Sresko načelstvo v Ljutomeru, dne 24. januarja 1934.

Razglas javne dražbe.

Ker poteče z 31.03.1934 zakupna doba spodaj navedenim občinskim loviščem, bo sresko načelstvo oddalo, v smislu § 15. štaj. lov. zak., v zakup na javni dražbi za prihodnjo zakupno dobo, določeno s tukajšnjim razglasom, za dobo od 1. IV. 1934. do 31. III. 1940. Lovišča se bodo dražila kakor sledi: V četrtek, 29. marca 1933 ob 9. uri pri sreskem načelstvu v Ljutomeru, soba št. 3: kat. obč. Lutverci (občina Apače), izmera 436, 94 ha, izklicna cena di-

narjev 150 din; kat. obč. Nasova s Plitvico (obč. Apače), izmera 392, 54 ha, izklicna cena din 350; kat. obč. Stogovci (občina Apače), izmera 483 ha, izklicna cena Din 200; kat. obč. Apače (občina Apače), izmera 471 ha, izklicna cena Din 200; kat. obč. Žepovci (občina Apače) izmera 493,47 ha, izklicna cena dinarjev 200.

V četrtek, 29. marca 1934, ob 15. uri pri sreskem načelstvu v Ljutomeru, soba št. 3: kat. obč. Vratji vrh (obč. Apače), izmera 77 ha izklicna cena Din 150; kat. obč. Vratja vas (obč. Apače), izmera 249,13 ha, izklicna cena dinarjev 200 kat. obč. Žiberi (občina Apače), izmera 276 ha, izklicna cena Din 200; kat. obč. Grabe (občina Apače), izmera 216,79 ha izklicna cena dinarjev 250.

Vpisane spremembe pri zadrugah.

Sedež: Apače.

Dan vpisa: 29. marca 1934.

Besedilo: Posojilnica in hranilnica za Apaško kotlino v Apačah, registrovana zadruga z neomejeno zavezo.

Izbriše se dosedanji član načelstva Tschiggerl Karol, vpiše pa novoizvoljeni član načelstva Taschner Jožef, posestnik na Plitvici št. 24. Okrožno kot trg. sodišče v Mariboru, dne 29. marca 1934.

Sedež: Apače.

Dan vpisa: 29. marca 1934.

Besedilo: Posojilno društvo v Apačah registrovana zadruga z neomejeno zavezo.

Izbriše se dosedanji član načelstva Fürst Karl, vpiše pa novoizvoljeni nadomestni član načelstva Kreiner Ivan, posestnik v Apačah. Dosedanji član načelstva Kranzlinder Alojz je načelnik in Črnčič Matija namestnik načelnika, dosedanji namestnik član načelstva Sommer Anton pa je sedaj član načelstva.

Okrožno kot trg. sodišče v Mariboru, dne 29. marca 1934.

Sedež: Apače.

Dan vpisa: 29. novembra 1934.

Besedilo: Posojilno društvo v Apačah, registrovana zadruga z neomejeno zavezo.

Po sklepu občnega zbora z dne 26. marca 1931 so se spremenila zadružna pravila v §§.11., 26., 27., 52., 60. in 62.

Okrožno kot trg. sodišče v Mariboru, z dne 29. novembra 1934.

Izbris firme.

Sedež: Drobotinci.

Dan izbrisa: 27. septembra 1934.

Besedilo: Franc Sommer.

Obratni predmet: proizvodjanje žganja.

Zaradi prestanka obrata.

Okrožno kot trg. sodišče v Mariboru, odd. III., dne 27. septembra 1934.

Razpis delovnega mesta.

V smislu banove uredbe: Službeni list, št. 184/22 iz 1. 1934, se razpisuje mesto občinskega delovodje. Prosilci morajo izpolnjevati vse pogoje iz čl. 7. in 8. navedene uredbe in imeti vsaj polno srednjo ali tej enako strokovno šolo z zaključnim izpitom. Služba je pripravljalna, začasna. Lastnoročno pisane prošnje za sprejem v službo, podprte z vsemi potrebami listinami je potrebo vložiti pri podpisani občini najpozneje do 20. maja 1934. Občina Apače. Srez ljutomerski-radgonski, dne 12. aprila 1934.

Učiteljstvo.

Z ukazom Njegovega Veličanstva kralja, z dne 27. februarja 1934, je napredovala v VII. položajno skupino: Rus Alojzija, učiteljica v Stogovcih, srez ljutomerski, dosedaj uradnica VIII. položajne skupine.

Poravnalni oklic.

Uvedba poravnalnega postopanja o imovini Holzapfel Katerine, trgovke v Žepovcih, p. Apače. Poravnalni sodnik: dr. Kalan Franc, starešina sreskega sodišča v Gor. Radgoni. Poravnalni upravnik: dr. Šabec Kari, odvetnik v Gor. Radgoni. Narok za sklepanje poravnave pri imenovanem sreskem sodišču dne 7. julija 1934 ob 10. uri. Rok za oglasitev do 2. julija 1934. Poravnalna kvota 50%. Okrožno sodišče v Mariboru, odd. III., dne 26. maja 1934.

Dražbeni oklic.

Dne 5. avgusta 1934 dopoldne ob 9. uri bo pri podpisanem sodišču v sobi št. 1 dražba polovice nepremičnin: zemljiška knjiga Drobotinci, vi. št. 145. Cenilna vrednost: Din 5.866. Vrednost pri tikline: Din 180 ki so last samo zavezanca. Najmanjši ponudek: Din 4.032.

Pravice, ki bi ne pripuščale dražbe, je prigrasiti sodišču najpозnejše pri dražbenem naroku pred začetkom dražbe, sicer bi se ne mogle več uveljavljati glede nepremičnine v škodo, zdražitelja, ki je ravnal v dobri veri. V ostalem se opozarja na dražbeni oklic, ki je nabit na uradni deski tega sodišča.

Sresko sodišče Gornja Radgona, dne 30. julija 1934.

Objave.

Občina Apače v srezu ljutomersko-radgonskem bo pobirala, od dneva razglasitve dalje, naslednje občinske trošarine, v letu 1934: a) od 100 l vina Din 100; b) od 100 l vinskega mošta Din 100; c) od 100 l piva Din 50; č) od hI stopnje alkohola špirta, žganja, likerja, ruma in konjaka Din 5.

Kraljevska banska uprava Dravske banovine v Ljubljani, dne. 9. junija 1934.

Volilni imenik.

Za volitev senatorjev v območju Dravske banovine: Srez Ljutomer, Predsednik občine:

Kolerič Franc, trg in pos., Apače 22.

Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, s Prilogo, za leto 1935

Razpis delovnega mesta.

Občina Apače, srez ljutomersko-radgonski, razpisuje pragmatično mesto občinskega delovodje-pripravnika. Šolska izobrazba: najmanj popolna srednja ali tej enaka strokovna šola z zaključnim izpitom. Pravilno kolkovane prošnje, opremljene z listinami po čl. 7. in 8. Uredbe o občinskih uslužbencih, je vložiti tekom 30 dni po objavi tega razpisa. v Službenem listu pri tej občini Občina Apače, dne 11. februarja 1935.

Občina Apače, srez ljutomersko-radgonski, razpisuje pogodbeno mesto pisarniške moči. Šolska izobrazba z najmanj 4 razredi srednje ali njej enake šole. Pravilno kolkovane prošnje, opremljene z listinami po čl. 7. in 8. Uredbe občinskih uslužbencih, je vložiti tekom 30 dni po objavi tega razpisa v »Službeni listu« pri tej občini. Občinska uprava Apače, dne 15. julija 1935.

Vpis v imenik zdravniške zbornice.

Dr. Hötzl Rudolf, zdravnik v Apačah, je bil vpisan v imenik zdravniške zbornice za Dravsko banovino.

Kraljevska banska uprava Dravske banovine, v Ljubljani, dne 22. januarja 1935.

Objava.

Občina Apače v srezu ljutomersko-radgonskem, pobira v proračunskem letu 1935/36, nastopne občinske davščine:

1. 70% (sedemdeset) doklado na vse državne, neposredne davke.
2. Trošarine: a) od 100 l vina Din 100; b) od 100 l vinskega mošta Din 100; c) od 100 l piva Din 50; č) od hl stopnje alkohola špirta in žganja Din 5; 3. Davek na pse, od vsakega psa Din 15; 4. Takse po odobrenih tarifah, odnosno odobrenem proračunu.

Kraljevska banska uprava Dravske banovine v Ljubljani, dne 23. februarja 1935.

Svinjska kuga.

Ljutomer: Apače (Drobtinci, Lešane, Nasova in Stogovci po 1 dv.), po stanju na dan 25.7.1935. Ljutomer: Apače (Drobtinci, Lešane, Nasova in Stogovci po 1 dv.), po stanju na dan 10.8.1935 in na dan 25.8.1935.

Objava odloga plačila.

Na osnovi čl. 1. in 2. uredbe o zaščiti kmetijskih zadrug je dovolilo ministrstvo za kmetijstvo podpisano zadrugo z odlokom z dne 24. oktobra: 1. odlog plačil za 3 leta od 24. oktobra dalje; 2. obrestna mera za stare vloge je določena s 3% bruto od 24. oktobra 1935, odnosno od 16. julija t. 1., ko je bila prošnja vložena.

Žepovci, dne 26. novembra 1935. Hranilnica in posojilnica v Žepovcih, r. z. z n. z., Apače.

Kmetijsko ministrstvo jo odlokom z dne 2. novembra 1935, na osnovi uredbe o zaščiti kmetijskih kreditnih zadrug in njihovih zvez z dne 23. novembra 1935 dovolilo zadrugi Posojilnica in hranilnica za Apačko kotlino v Apačah, registrirana zadruga z neomejeno zavezo: 1. odlog plačil za dobo 5 let, računajoč od 9. januarja 1934, odlog velja za dolgove, nastale do 20. decembra 1933; 2. obrestna mera za stare vloge se odreja na 3% bruto, računajoč od 1. januarja 1935.

Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, s Prilogo, za leto 1936

Svinjska kuga.

Ljutomer: Apače (Lutverci 1 dv.), po stanju na dan 31.03.1936.

Steklina.

Ljutomer: Apače (Lutverci 1 primer), po stanju na dan 04.02.1936. Razpis delovnega mesta.

Občina Apače, srez ljutomerski, razpisuje pogodbeno mesto občinskega sluge z mesečno plačo din 450. Pogoji: uspešno dovršena osnovna šola, odsluženi kadrski rok, popolno znanje državnega, jezika ter nemščine za službeno uporabo. Pravilno kolkovane prošnje s potrebnimi dokazili je vložiti v teku 15 dni po objavi tega razpisa- v Službenem listu, pri tej občini.

Občina Apače, dne 23. marca 1936.

Vpisane spremembe v združni register.

Sedež: Apače.

Dan vpisa: 9. aprila 1936.

Besedilo: Posojilnica in hranilnica za Apacko kotlino v Apačah, registrovana zadruga z neomejeno zavezo.

Izbriše se: dosedanji član načelstva Simenčič Tomaž, vpiše pa se novoizvoljeni član načelstva Rumplet Jožef, posestnik v Konjišću št. 5.

Okrožno kot trg. sodišče v Mariboru, dne 9. aprila 1936.

Sedež: Apače.

Dan vpisa: 9. aprila 1936.

Besedilo: Posojilno društvo v Apačah, registrovana zadruga z, neomejeno zavezo.

Izbriše se: dosedanji član načelstva Sommer Anton, vpiše pa novoizvoljeni, nadomestni član načelstva Lubetz Martin posestnik v Lešanah št. 11. Dosedanji nadomestni član načelstva Kreiner Ivan je sedaj član načelstva.

Okrožno kot trg. sodišče v Mariboru, dne 9. aprila 1936.

Sedež: Gornja Radgona.

Dan vpisa: 16. julija 1936.

Besedilo: Posojilnica v. Gornji Radgoni, registrovana zadruga z neomejeno zavezo.

K § 2. združnih pravil se dostavi nova točka, ki se glasi: d) posredovati prodajo tujih plačilnih sredstev. Izbriše se dosedanji član načelstva Martin Roškar, vpiše pa novoizvoljeni član načelstva g. Štefan Režonja, pos. v Lutvercih.

Okrožno kot trg. sodišče v Mariboru, z dne 16. julija 1936.

Sedež: Stogovci.

Dan vpisa: 24. decembra 1936.

Besedilo: Hranilnica in posojilnica v Stogovcih, registrirana za druga z neomejeno zavezo.

Po sklepu občnega zbora z dne 05.06.1933 so se izpremenila zadružna pravila v §§ 4., 11., 25. A a, B a, 27., 32., 52. b, i, k, 60. in 62. Okrožno kot trg. sodišče v Mariboru, dne 24. decembra 1936.

Odločba.

Na podstavi § 444. obrtnega zakona se ugotavlja, da so pravoveljavno pridobljene nastopne sejemske in tržne pravice: občine Apače za živinski in kramarski sejem četrty ponedeljek po veliki noči, 9. septembra in tretji ponedeljek v oktobru.

Kraljevska banska uprava Dravske banovine v Ljubljani, dne 7. aprila 1936.

Objava.

Občina Apače v srezu ljutomerskem, pobira v proračunskem letu 1936/37 nastopne občinske davščine:

1. 70 (sedemdeset) % na doklado na vse državne neposredne davke; 2. Trošarine: a) od 100 vina din 100; b) od 100 l vinskega mošta din 100; c) od 100 l piva din 50; č) od hl stopnje alkohola špirta in žganja 6 din; d) od litra likerja, ruma, konjaka, šumečih vin in drugih luksuznih pijač din 5; 3. Takse po odobrenih tarifah ali po odobrenem proračunu.

Kraljevska banska uprava Dravske banovine v Ljubljani, dne 10. maja 1936.

Odredba za volitve.

Odrejam redne volitve občinskih odborov na nedeljo, dne 25. oktobra 1936, za zastopnike občine, katerih odborom poteče: po § 26. zakona o občinah s 15. oktobrom 1936, poslovna doba: v srezu Ljutomer: Apače. Za izvedbo volitev veljajo predpisi zakona o občinah in uredbe banskega sveta o sestavi kandidatnih list, o sestavi in o poslovanju, volilnih odborov in o glasovalnem postopku pri volitvah občinskih odborov v Dravsko banovino.

Razglasitev preklica.

Preklicani so bili s sklepom: z dne 11. marca 1935, Os 13/34, Triller Franc, stanujoč v Nasovi – popolnoma – zaradi slaboumnosti

ter z dne 28. decembra 1935, Os 10/35, Stütz Marija iz Žepovc – popolnoma – zaradi slaboumnosti.

Telefonski promet.

Apače – Halbenrain, dne 15. septembra 1936; taksna enota za progo 50 zl. fr. in Apače–Badgastein 3-45 zl. fr.

Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, s Prilogo, za leto 1937

Objava.

Občina Apače v srezu ljutomerskem, pobira v proračunskem letu 1937/38, nastopne občinske davščine:

1. 50 (petdeset) % doklado na vse državne neposredne davke. 2. Trošarine: a) od 100 l vina din 100; b) od 100 l vinskega mošta din 100; c) od 100 l piva din 50; č) od hl stopnje alkohola špirita in žganja din 5; d) od litra likerja, ruma, konjaka, šumečih vin in drugih luksuznih pijač din 5; 3. Takse po odobrenih tarifah ali po odobrenem proračunu.

Kraljevska banska uprava dravske banovine v Ljubljani, dne 20. aprila 1937.

Napredovanje zdravnika.

Z odlokom kraljevske banske uprave dravske banovine z dne 20. novembra 1937 je bil postavljen dr. Matthey Julij, zdravnik združene zdravstvene občine Apače, na dosedanjem službenem mestu v VI. položajno skupino.

Razglas o ribarskih okrajih.

Razglas o razdelitvi porečja Drave od Ptuja navzdol in porečja Mure na ribarske okraje: Vode, ki sestavljajo ribarski okraj: Mura - Konjišče CCCII (802) in Mura – Apače CCCIII (303). Desni breg Mure (do državne meje sredi reke) od sredine cestnega mostu pri Gornjem Cmureku do broda pri Črncih, z vsemi desnobrežnimi pritoki, rokavi in mrtvicami.

Svinjska kuga.

Ljutomer: Apače (Konjišče 1 dv.), po stanju z dne 10. februarja 1937.

Steklina.

Ljutomer: Apače (Črnci, 1 primer), po stanju na dan 25.03.1937.

Kuga čebelne zalege.

Ljutomer: Apače (Lutverci 2 dv.), po stanju na dan 25.08.1937.

Svinjska rdečica.

Ljutomer: Apače (Drobtinci 2 dv. in Stogovci 1 dv.), po stanju na dan 10.09.1937.

Preklic spričevala.

Izgubil sem učno pismo in pomočniško spričevalo, izdano od g. Kolariča v Apačah, ter ju proglašam za neveljavni Kocbek Peter s. r. (Lešane-Apače); dne 25.08.1937.

Oklic sodišča.

V pravni stvari tožeče stranke Lenarta Boezia, odvetnika Gornji Radgoni, zoper toženo stranko Pihlerja Antona in Marijo, posestnika na Plitvici 18, p. Apače, zaradi plačila zneska din 2.835–s prip., z istočasnim predlogom na zaznambo vložitve tožbe. se odsotnemu prvotožencu Pihlerju Antonu, ki je neznanega bivališča, postavlja za skrbnika Mijo Potočnik, višji sodni oficial pri okrajnem sodišču v Gornji Radgoni. Postavljeni skrbnik bo zastopal prvotoženca Pihlerja Antona na njegovo nevarnost in ob njegovih stroških, dokler le-ta ne nastopi sam pred sodiščem ali ne prijavi svojega pooblaščenca.

Okrajno sodišče v Gornji Radgoni, dne 4.7.1937.

Vpis spremembe zadruge.

Posojilno društvo v Apačah registrirana zadruga z neomejeno zavezo.

Izbriše se dosedanji član načelstva Simentschitsch Tomaž, vpiše pa se novi član načelstva Lubec Martin, posestnik, dosedanji nadomestni član kot član načelstva ter Seidl Ignac, posestnik v Apačah 52, kot nadomestni član.

Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, s Prilogo, za leto 1938

Vpisane spremembe zadrug.

Sedež: Apače.

Dan vpisa: 28. julija 1938.

Besedilo: Posojilnica in hranilnica za Apaško kotlino v Apačah, registrovana zadruga z neomejeno zavezo.

Zaznamuje se rešitev ministrstva za kmetijstvo z dne 8. marca 1938, s katero se zadrugi dovoljuje odlog plačil za dobo šestih let. Okrožno kot trg. sodišče v Mariboru, odd. III., dne 28. julija 1938.

Ustanovitev trgovine.

Trgovina s sadjem na drobno in debelo in izvoz sadja. Sedež: Žiber-
berci 45, občina Apače. Imetnik: Semlitsch Anton, trgovec, Žiber-
ci št. 45. Dan vpisa: 15.12.1938.

Okrožno kot trg. sodišče v Murski Soboti.

Slinavka in parkljevka.

Ljutomer: Apače (Žepovci 1 dv.), po stanju na dan 10.11.1938.

Ljutomer: Apače (Žepovci 6 dv.), po stanju na dan 25.11.1938.

Ljutomer: Apače (Črnci 1 dv., Žepovci 9 dv.), po stanju na dan
10.12.1938.

Volilni imenik.

Za volitev senatorjev v območju Dravske banovine: Srez Ljuto-
mer Predsednik občine Apače: Režonja Franc, Vratja vas.

Razglas glede volitev.

Državnega odbora o voliščih in predsednikih volilnih odborov
v dravski banovini.

Na podstavi § 6. v zvezi s §§34., 36. in 37. zakona o volitvah na-
rodnih poslancev za narodno skupščino je državni odbor do-
ločil število volišč za posamezne občine, oziroma za dve ali
več občin skupno volišče ter odredil osebe, ki jim je poverje-
no predsedstvo vplivnih odborov za volitev narodnih poslan-
cev za narodno skupščino, dne 11. decembra 1938, o čemer izdaje
naslednji razglas: srez Ljutomer : Apače, Kos Alfred, rav. mešč.
šole, Gornja Radgona; Kocuvan Milan, šolski uprav., Stogovci.

Telefonski promet.

Nove zveze z Italijo: z dne. 5. avgusta 1938, skupaj s takso v zla-
tih frankih: Apače–Trieste 2,25.

Razglas o povečanem dotoku vode v mlinski jarek.

Wisiak Francu in Mariji iz Konjišča ter zadrugi enajstih mlinar-
jev v Apačah je kraljevska banska uprava z dne 05.11.1930 zato,
da se odpravijo po njih vodnih napravah povzročene škodljive
posledice poglobljanja reke Mure, dovolila napravo posebnega

skupnega dovodnika tik ob desnem bregu Mure z nalogom, da imajo predložiti detaljne načrte. Zaradi pomanjkanja sredstev pa se omenjeni dovodnik ni zgradil.

Ker je zaradi v cit. odločbi omenjenega poglobljanja Mure po izjavah interesiranih mlinarjev nastopilo že občuteno nezadostno dotekanje vode v mlinska jarka zakoncev Wisiak in omenjene zadruga, je zadruga enajstih mlinarjev v Apačah po svojem načelniku Faschingu Antonu z vlogo z dne 25. januarja 1938 zaprosila za novo vodopravno razpravo v isti zadevi, ob predložitvi popolnjenih in delno spremenjenih načrtov.

Projekt zadruga je tako povezan s projektom državne vodogradbene uprave (za regulacijo Mure), da predstavljata en projekt, ki se more le skupno izvršiti. Po tem skupnem projektu se napravi od cmureškega mostu navzdol ob desnem bregu Mure 490,00 m dolga betonska vodilna zgradba, ki bo obenem leva stena novega skupnega dovodnika za mlinske naprave vseh interesentov.

Struga Mure bi bila na tem mestu v primeri s sedanjim zoženjem profila zaradi škodljivih naprav za lovljenje vode v strugi sami, razširjena za ca. 26 m. Pri km 18700 Mure bo ob bano-vinski cesti Gornja Radgona–Maribor zgrajen oporni zid v dolžini 65 m. Zato odreja kraljevska banska uprava krajevni ogled in razpravo na mestu samem za torek dne 8. marca 1938, s sestankom komisije pri cmureškem mostu na desnem bregu ob 9. uri. Istočasno se bo vršila po § 7. in event, po § 11. cit. zakona razprava zaradi odstopitve, obremenitve in razlastitve za izvedbo naprav potrebnega sveta in pravic, kakor tudi razprava o prispevni dolžnosti prizadetih interesentov. Predmetni načrti so na vpogled med uradnimi urami pri tehničnem razdelku sreskega načelstva v Mariboru levi breg od dne prvega razglasa v Službenem listu kraljevske banske uprave dravske banovine« do vštetega 4. marca 1938.

K tej razpravi se vabijo vsi mejaši in interesenti s pristavkom, da morajo svoja opozorila, prošnje in pritožbe glede vprašanj, ki se obravnavajo na razpravi, uveljaviti ustno na razpravi, ker bi se sicer smatralo, da soglašajo z izvršitvijo nameravanih zgradb ter se bo dovolitev izdala, če ne bo pomislekov iz javnih ozirov oziroma se bo odredilo po obstoječih zakonitih predpisih, kar zahtevajo javne in ogrožene zasebne koristi. Prav tako se bodo vzele

v pretres pismene pripombe predložene kraljevski banski upravi, oddelek II., v Ljubljani do 4. marca 1938 ali vodi komisije do pričetka razprave.

Kralj, banska uprava dravske banovine v Ljubljani, dne 17. februarja 1938. Po pooblastilu bana, načelnik upravnega oddelka: Dr. Hubad s. r.

Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, s Prilogo, za leto 1939

Dražbeni oklic.

Dne 2. marca 1939 dopoldne ob devetih bo na podpisnem sodišču v sobi št. 7, dražba nepremičnin zemljiška knjiga Segovci vl. št. 23, 190 213 in zemljiška knjiga Apače vl. št. 279. Cenilna vrednost: din 125 133, vrednost priteklina: din 78.790.

Okrajno sodišče v Gornji Radgoni, odd. II., dne 22. decembra 1938.

Razglasitev preklica.

S sklepom, Okrožnega sodišča v Murski Soboti, z dne 06.07.1939, sta bili Brus Apolonija, roj. 1908, posestnica v Grabah 5 in Brus Ani, rojena 1914, posestnikova hči, Grabe 5, obe pristojni v Apače, zaradi slaboumnosti preklicani. Pomočnik je Grün Ivan, posestnik v Janhovi.

Objava premestitev.

Z dne 21. oktobra je bil premeščen, po službeni potrebi, Žel Jan-ko učitelja VI. položajne skupine, 2. periode v Apačah, na ljudsko šolo v Braslovče.

Z ukazom kraljevskih namestnikov z dne 8. julija 1939 je bila premeščena na prošnjo: Šetina Helena, učiteljica VI. položajne skupine s 1. periodnim poviškom ljudske šole v Apačah, na ljudsko šolo v St. Juriju.

Izbris firme.

Trgovina s klavno živino in izvoz klavne in plemenske živine telet in svinj. Sedež: Plitvica 16, pošta Apače, okraj Ljutomerski. Imetnik: Thomas Simentschitsch. Dan izbrisa: 15.06.1939.

Okrožno kot trg. sodišče v Murski Soboti.

Slinavka in parkljevka.

Ljutomer: Apače (Črnci 1 dv, Žepovci 10 dv.), po stanju na dan 25.12.1939.

Volilni imenik.

Za volitev senatorjev v območju Dravske banovine: Srez Ljutomer, Predsednik občine Apače: Režonja Franc, Vratja vas 21.

Oglas lovskih dražb.

V zakup za dobo 12 let (01.04.1940 do 31.03.1952), dražba bo v torek 28.11.1939 ob 9.00 pri občini Gornja Radgona, v sobi za uradne dneve. Vzhodni del občinskega lovišča kat. Občine Apače. Črnci, Lutverci, Segovci, Žepovci, Lešane in Plitvica v izmeri (brez javnega lovišča Julija Meinla, ki je izločeno) 2576 ha, po izklicni ceni 460 Din. Zahodni del občinskega lovišča kat. Občine Nasova, Drobotinci, Konjišče, Podgorje, Vratja vas, Vratji Vrh, Žiberi in Grabe v izmeri 2584 ha, po izklicni ceni 460 Din.

Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, s Prilogo, za leto 1940

Vpisale so se spremembe in dodatki pri nastopnih zadrugah.

Sedež: Apače.

Dan vpisa: 1. februarja 1940.

Besedilo: Posojilnica in hranilnica za Apaško kotlino v Apačah, registrovana zadruga z neomejeno zavezo. Na redni skupščini dne 17. decembra 1939 so bila sprejeta nova pravila v smislu zakona o gospodarskih zadrugah, z dne 11. septembra 1937, na katerih zadruga odslej temelji.

Besedilo odslej: Posojilnica za Apaško kotlino v Apačah, zadruga z neomejenim jamstvom.

Predmet poslovanja: Zadruga ima namen pospeševati gospodarske koristi svojih zadružnikov, zato: 1. sprejema in obrestuje hranilne vloge na knjižice in na tekoči račun; 2. pridobiva nadaljnja potrebna denarna sredstva z najemanjem kredita; 3. daje svojim zadružnikom kredite; 4. po potrebi posreduje za svoje zadružnike nabavo gospodarskih potrebščin, komisijsko vnovčevanje njihovih proizvodov in zavarovanja.

Doba trajanja ni omejena.

Poslovni delež znaša 10- din in ga je plačati takoj ob pristopu. Vsak zadružnik mora vpisati en obvezen, pri posojilih pa za vsakih 1.000- din še po en delež.

Jamstvo zadruge je neomejeno in nerazdelno.

Vsak zadružnik jamči z vso svojo imovino.

Pravico zastopanja zadruga ima upravni odbor, ki se voli za dobo 3 let in sestoji

iz 6 članov. Vsako leto jih izstopi tretjina.

Člani upravnega odbora so: 1. Geisler Franc, posestnik v Mahovcih št. 11; 2. Rumpler Josip, posestnik v Konjišču št. 5; 3. Erkl Alojz, posestnik in mizarški mojster v Apačah št. 37; 4. Wresnig Franc, posestnik na Plitvinah št. 14; 5. Scheucher Andrej, posestnik v Nasovi št. 39;

6. Taschner Josip, posestnik na Plitvicah št. 24.

Podpis zadruga: Besedilo zadruga podpisujeta po dva člana upravnega odbora ali pa en član upravnega odbora in pooblaščen nameščeneec.

Objave: Oznaniila objavlja zadruga s priobčitvijo na razglasni deski v svoji poslovalnici. Vabila na skupščine se morajo razglasiti tudi z oklicem pred cerkvijo v Apačah.

Izbrišejo se dosedanja pravila.

Okrožno kot trg. sodišče v Murski Soboti, dne 1. februarja 1940.

Sedež: Apače.

Dan vpisa: 1. februarja 1940.

Besedilo: Posojilno društvo v Apačah, registrovana zadruga z neomejeno zavezo.

Na redni skupščini dne 17. decembra 1939 so bila sprejeta nova pravila v smislu zakona o gospodarskih zadrukah z dne 11. septembra 1937, na katerih odslej zadruga temelji.

Besedilo odslej: Posojilno društvo v Apačah, zadruga, z neomejenim jamstvom.

Predmet poslovanja: Zadruga ima namen, pospeševati gospodarske koristi svojih članov s tem, da za dosego vnovčevanje vin, drugih alkoholnih, in brezalkoholnih pijač zadružnih članov ustanavlja in vodi gostinske obrate v dravski banovini in drugod.

Doba trajanja ni omejena.

Poslovni delež znaša din 10- in se plača ob pristopu.

Jamstvo zadruga je neomejeno. Vsak zadružnik jamči z vso svojo imovino.

Pravico zastopanja zadruga ima upravni odbor, ki se voli za tri leta in sestoji iz 3 članov. Vsako leto izstopi tretjina članov.

Člani upravnega odbora so: 1. Krancbinder Alojz, pos. v Apačah št. 36; 2. Wohner Alojz, pos. v Apačah št. 5; 3. Černčič Matija, pos. v Nasovi št. 31.

Podpis zadruga: Besedilo zadruga podpisujeta dva člana upravnega odbora ali en član upravnega odbora in po en pooblaščen nameščenec.

Oznanila objavlja zadruga s priobčitvijo na razglasni deski v svoji poslovalnici. Vabila na skupščino se morajo raglasiti z oklicem pred cerkvijo v Apačah.

Izbrišejo se dosedanja pravila.

Okrožno kot trg. sodišče v Murski Soboti, dne 1. februarja 1940.

Sedež: Apače.

Dan vpisa: 29. februarja 1940.

Besedilo: Zadruga elektrarna v Apačah, zadruga z omejenim jamstvom.

Na redni skupščini dne 17. Decembra 1939 so bila sprejeta nova pravila v smislu zakona o gospodarskih zadrugah z dne 11. septembra 1937, na katerih temelji odslej zadruga:

Besedilo odslej: Zadruga elektrarna v Apačah z. z o.j.

Predmet poslovanja: Zadruga ima namen, pospeševati gospodarske koristi svojih zadružnikov, zato zgradi svojo elektrarno ali od druge elektrarne nabavlja električni tok in ga dobavlja svojim zadružnikom.

Doba trajanja zadruga ni omejena.

Poslovni delež znaša din 10 in ga je potrebno vplačati ob pristopu. Vsak zadružnik jamči z vpisanimi deleži in z njihovim enkratnim zneskom.

Pravico zastopati zadrugo ima upravni odbor, ki sestoji iz 3 članov in se voli za dobo 3 let. Vsako leto izstopi tretjina članov.

Člani upravnega odbora so: Ertl Alojzij, mizar v Apačah št. 37, Hötzl Josip, pos. in pek v Apačah 19, Markovič Ivan, ključavničar v Apačah št. 2.

Podpis zadruga: Za zadrugo se podpisuje tako, da se pod njeno firmo svojeručno podpišeta po dva člana upravnega odbora ali po en član upravnega odbora in po en nameščenec, ki ga po predhodni načelni odločbi skupščine pooblasti upravni odbor in ga prijavi za vpis v zadružni register.

Razglašanje: Zadruga razglaša svoje priobčitve na razglasni deski, nameščeni na vidnem mestu v svoji poslovalnici. Javne razglase, zlasti vabila na skupščine, mora razglašati tudi s pismenimi vabili.

Okrožno kot trg, sodišče v Murski »Soboti, dne 29. februarja 1940.

Sedež: Lokavec

Dan vpisa: 8. februarja 1940.

Besedilo: Posojilno društvo občin Lokavec, Rožengrunt, Trato, Vratji vrh in Vratja vas, registrovana zadruga z nerojenim poroštvom.

Na skupščini dne 29. maja 1939 je zadruga sprejela nova pravila po zakonu o gospodarskih zadrugah s septembra 1937.

Besedilo firme odslej: Posojilnica v Lokavcu p. Marija Snežna, zadruga z neomejenim jamstvom.

Predmet poslovanja: Zadruga ima namen, izboljševati gospodarske razmere svojih zadružnikov s tem, da jim priskrbuje kredit po kar najbolj povoljnih pogojih.

Za doseg tega namena opravlja zadruga sledeče posle: 1. daje svojim zadružnikom posojila; 2. budi in širi smisel za varčnost in sprejema od vsakogar hranilne, vloge 1, 3 vložne knjižice in na tekoči račun; 3. si pridobiva nadaljnja potrebna denarna sredstva z izposojili; 4. dobavlja na račun svojih zadružnikov potrebna sredstva za kmetijsko proizvodnjo in sprejema od svojih zadružnikov njihove proizvode v komisijsko Prodajo; 5. posreduje za svoje zadružnike v zavarovalnih poslih.

Zadruga je ustanovljena za nedoločen čas.

Jamstvo zadružnikov je neomejeno in nerazdelno.

Zadruga objavlja skupščinske sklepe in druge svoje objave na razglasni deski v svoji poslovalnici, vabila na skupščine pa tudi v listu »Narodni gospodar« v Ljubljani.

Upravni odbor sestoji iz 5 zadružnikov in se voli za dobo 3 let. Vsako leto izstopi tretjina odbornikov.

Zadrugo zastopa upravni odbor. Za zadrugo se podpisuje tako, da se pod napisano ali natisnjeno ali s pečatilom odtisnjeno firmo podpišeta najmanj po dva člana upravnega odbora, od katerih sme enega nadomeščati tudi en v to pooblaščen uslužbenec zadruge.

Izbrišejo se dosedanji člani načelstva Grafoner Janez, Senekovič Alojz, Golob Ignac in Ornik Anton, vpišejo se pa na novo izvoljeni člani upravnega odbora: Eberhardt Jožef, posestnik, Trate 37, Staus Franc, pos., Lokavec 4, Rajšp Ludvik, pos. sin, Lokavec 47. Okrožno kot trg. sodišče v Mariboru, odd. IV., dne 8. februarja 1940.

Sedež: Stogovci

Dan vpisa: 3. oktobra 1940.

Besedilo: Hranilnica in posojilnica v Stogovcih, registrovana za druga z neomejeno zavezo.

Na redni skupščini, dne 13.05.1940 so bila sprejeta nova pravila v smislu zakona o gospodarskih zadrugah z dne 11.09.1937, na katerih odslej zadruga temelji.

Od slej naprej: Hranilna in posojilna zadruga v Stogovcih, zadruga z neomejenim jamstvom.

Zadruga ima namen, pospeševati gospodarske koristi svojih zadružnikov, zato: 1. Sprejema in obrestuje hranilne vloge na knjižice in tekoči račun; 2. Pridobiva nadaljnja potrebna denarna sredstva z najemanjem kredita; 3. Daje svojim zadružnikom kredite; 4. Po potrebi posreduje za svoje zadružnike nabavo gospodarskih potrebščin, komisijsko vnovčevanje njihovih proizvodov in zavarovanja.

Trajanje: Zadruga je ustanovljena za nedoločen čas.

Poslovni delež znaša 10 din in se plača takoj ob pristopu.

Vsak zadružnik jamči z vsem svojim premoženjem in nerazdelno.

Zadrugo zastopa upravni odbor, ki sestoji iz 6 članov zadružnikov. Ti so: 1. Krobath Franc, mlinar v Konjišču, št. 19; 2. Režonja Franc, posestnik v Vratji vasi; 3. Wisiak Feliks, mlinar v Konjišču 4; 4. Taschner Henrik, posestnik v Stogovcih; 5. Neubauer Leopold, posestnik v Žibercih; 6. Probst Ivan, posestnik v Drobtincih 10.

Za firmo se podpisuje tako, da se pod njeno firmo svojeročno podpišeta po dva člana upravnega odbora, od katerih sme enega nadomeščati pooblaščen uslužbenec.

Zadruga razglašča svoje priobčitve na razglasni deski v svoji poslovalnici ali na drug krajevno običajni način. Vabila na skupščine mora razglašati tudi z nabitjem vabila na razglasni deski in z razglasom pri cerkvi v Apačah.

Okrožno kot trg. sodišče v Murski Soboti, dne 03.10.1940

Vpisi v trgovski register.

Sedež: Lutverci št. 48, občina Apače.

Dan vpisa: 11. aprila 1940.

Besedilo: Probst in Schigert.

Obratni predmet: Trgovina z jajci in perutnino ter deželnimi pridelki na veliko.

Družbena oblika: Javna trgovska družba od 11. aprila 1940.

Družbeniki: Probst Ana in Schigert Terezija, trgovki v Lutvercih 48.

Za namestovanje: obe družbeni, vsaka zase samostojno.

Podpis firme: Besedilo firme podpisujeta družbenici vsaka zase samostojno na ta način, da pristavi ena izmed njih pisanemu, tiskanemu ali s pečatilom odtisnjenemu besedilu trdke svoj lastnoročni podpis.

Okrožno kot trg. sodišče v Murski Soboti, dne 11. aprila 1940.

Uradni izbrisi firm.

Stefan Režonja, Lutverci. Izvozna trgovina s poljskimi pridelki, jajci in perutnino

(Rg A I 74/6); Anton Prisnig, Vratji vrh, izvozna trgovina mešanega blaga, poljskih pridelkov, perutnine, jajc in sadja (Rg A I 76/13).

Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, s Prilogo, za leto 1941

Sedež: Žepovci.

Dan vpisa: 30. januarja 1941.

Besedilo: Hranilnica in posojilnica Žepovcih, r. z. z n. z.

Zadruga temelji na novih pravilih, sprejetih na skupščini dne 10. marca 1940 in prilagodenih zakonu o gospodarskih zadrugah z dne 11. septembra 1937.

Naziv odslej: Hranilnica in posojilnica v Žepovcih, zadruga z neomejenim jamstvom.

Zadruga je ustanovljena za nedoločen čas.

Namen: Zadruga ima namen, izboljševati gospodarske razmere svojih zadružnikov s tem, da jim priskrbuje kredit po kar najbolj povoljnih pogojih.

Za doseg tega namena opravlja zadruga sledeče posle: 1. daje svojim zadružnikom posojila; 2. budi in širi smisel za varčnost

in sprejema od vsakogar hranilne vloge na vložne knjižice in na tekoči račun, 3. si pridobiva nadaljnja potrebna denarna sredstva z izposojili; 4. nabavlja na račun svojih zadruženikov potrebna sredstva za kmetijsko proizvodnjo in sprejema od svojih zadruženikov njihove proizvode v komisijsko prodajo; 5. posreduje za svoje zadruženike v zavarovalnih poslih.

Zadrugo zastopa upravni odbor, ki sestoji iz 5 članov. Sedanji člani upravnega odbora so: 1. Schober Jožef, posestnik v Žepovcih (predsednik), 2. Lorber Anton, posestnik v Žepovcih, 3. Platzter Franc, posestnik v Žepovcih, 4. Semlitsch Jožef, posestnik v Žepovcih, 5. Bauman Franc, posestnik v Žepovcih.

Podpis firme: Za zadrugo se podpisuje tako, da se pod njeno firmo svojeročno podpišeta po dva člana upravnega odbora ali en član upravnega odbora s pooblaščenim nameščencem.

Delež: Poslovni delež znaša din 5 in ga je vplačati takoj ob pristopu ali v obrokih najkasneje v enem letu.

Jamstvo: Zadrugi jamčijo za obveznosti zadruge neomejeno z vsem svojim premoženjem in nerazdelno.

Oznanila: Zadruga objavlja svoje razglase na razglasni deski v svoji poslovalnici, po potrebi še na drug način. Vabila na skupščino mora poleg vsega objavljati v listu Narodni gospodar« v Ljubljani.

Okrožno kot trg. sodišče v Murski Soboti, dne 30. januarja 1941.

LITERATURA IN VIRI

1. Jože Rogan, Razvoj denarništva v občini Gornja Radgona (nadaljevanje), Glasilo, Zgodovinsko društvo Gornja Radgona, 1995, št. 1.
2. Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana, 1937.
3. Službeni listi kraljevske banske uprave Dravske banovine s prilogami, za obdobje 1930–1941.
4. <http://www.sistory.si/publikacije/?menu=187>, 5. 2. 2012.
5. <http://www.uradni-list.si/7,05.2.2012>.
6. http://sl.wikipedia.org/wiki/Dravska_banovina, 5. 2. 2012.
7. Zakon o Uradnem listu Republike Slovenije (ZUL), Ur.l. RS, št. 57/1996, 90/2005, 112/2005-UPB1, 102/2007, 109/2009, 38/2010-ZUKN.

MARJAN MAKOVEC

FRIDERIK MAKOVEC – ZADNJI »VOŽAR« NA GORIČKEM

Zadni »vožar« (vrvar) na zahodnem delu Goriškega je bil Fridrih Makovec z Gornjih Slaveč 13. Rojen je bil 15. julija 1908 v Gradcu očetu Leopoldu Makovcu in Mariji Magdaleni Makovec, roj. Ring. Kot je razvidno, je bila mati Avstrijka, oče pa Slovenec z Dolnjih Slaveč.

Friderik s triletnim sinom Marjanom, 1958.

Pri starših je živel do leta 1913, ko je mati zaradi poporodne depresije (po rojstvu sina Karla) naredila samomor. Po materini smrti so otroke dali v vrtec. Leta 1914, ko se je začela 1. svetovna vojna, je bil oče vpoklican, otroke pa so dali na njegov dom,

kar pomeni, da je prišel Friderik na Dolnje Slaveče, kjer pa je bil samo en dan. Petletnega dečka so dali v sosednjo vas Sv. Jurij k Šomanovim (družina Jožefa Kočarja), kjer je preživel štiri zelo težka leta. Bil je pod strogo kontrolo, večkrat lačen kot sit, nikamor ni smel, kar pomeni, da se ni smel z nikomer družiti. Tudi čas, odmerjen za pot v šolo in domov, je bil kratek, tako da je moral večji del poti preteči, če je hotel priti pravočasno. Ker se ni smel družiti z vrstniki, je tudi slabo govoril slovensko, sošolci pa so se iz njega norčevali: »Nemec klepec, konjski repec«.

Leta 1920 je prišel za pastirja na župnišče pri Sv. Juriju k župniku Jožetu Čariču. Tu se mu je po njegovem pripovedovanju godilo veliko bolje kot prej. Kuharici se je zelo smilil in mu je vedno govorila, da je ona njegova mamica, da naj bo priden in da mu pri njih ne bo hudega. Na župnišču je preživel pet let, nakar se je šel učiti za vrvarja.

Kolo, pripravljeno za odhod na sejem.

Pri vrvarškem mojstru Štefanu Nemcu v Rogašovcih je bil vajenec od 28. oktobra 1925 do 28. oktobra 1928 in si pridobil naziv vrvarškega pomočnika. »Izpričevalo pomagalske preizkušnje«, ki ga je izdala Pomagalska preizkusna komisija Skupne obrtne zadruga za okraj Murska Sobota, je datirano na 7. november 1928. Preskus je opravil z dobrim uspehom. Ker ni imel nikogar, ki bi zanj

plačal, je moral odslužiti še eno leto, opravljal je vsa dela v hlevu, podobno kot takrat, ko je bi vajenec. Z vmesnimi sezonskimi deli v gradbeništvu (leta 1931 sedem mesecev na Jesenicah) je pri tem mojstru ostal do leta 1936.

Leta 1933 je šest mesecev delal kot pomočnik pri vrvarju v Ljutomeru. Tega se ni rad spominjal, predvsem zaradi hrane. Ves čas dela pri tem mojstru je vsak dan za zajtrk dobil le krožnik prežganke, za kosilo košček klobase in kos kruha. Dnevno je zaslužil 10 dinarjev. Ob prihodu v Ljutomer je imel s seboj 500 dinarjev, ko se je vračal, pa le toliko denarja, da si je lahko plačal vozovnico za vlak do Murske Sobote. Na avtobusni postaji ga je voznik avtobusa vprašal, če ne gre z njimi, pa mu je odgovoril, da nima denarja. Voznik ga je še vprašal, če je delal za gumbe, potem pa nadaljeval: »Moj oče živi, pa nič nima, jaz živim, pa nič nimam, in ti živiš, pa tudi nič nimaš! Stopi gor, pa se peljemo.« In tako se je vrnil v Rogašovce, kjer je v gostilni Rafl vozniku in sebi naročil večerjo in pijačo, čeprav je bil brez denarja. Ker so ga poznali od prej, so vedeli, da bo plačal, ko bo zaslužil.

Leta 1934 je bil sedem mesecev pomočnik pri vrvarju na Ptuj – za 12 dinarjev dnevne plačila. Delati so začeli ob štirih, kosilo so imeli opoldne, delali pa do devetih zvečer, ko je bila večerja. Tudi tam je bil bolj lačen kot sit. Vrnil se je k mojstru, pri katerem se je učil, saj ni imel kam iti. Tu mu ni bilo najslabše, vendar je moral tudi za njega delati, ker je bil velik alkoholik. Zaradi tega sta se večkrat skregala. Do leta 1936 je kar 20 let prespal v hlevu. Ker je mojster veliko pil, sam pa je pridno delal in izdelke raznašal peš tudi k Nedeli (Gornje Petrovce), v Šalovce in celo do Gorenjega Senika, mu je začel očitati, da mu jemlje »kšeft« in ga goljufa. Hudo sta se sprla jeseni 1936 in bil se je prisiljen odseliti. A težava je bila v tem, ker ni imel svojega doma in tudi ne sorodnikov, ki bi ga priznali in spoštovali. Od hiše do hiše pa tudi ni želel hoditi kot kakšen »hausgeger« – brezdomec, ki ga je morala vzdrževati vas, vsaka hiša en dan in eno noč. Več gospodarjev ga je sicer vabilo, vendar za hlapca ni hotel biti. Pri neki hiši je bil samo 3 dni.

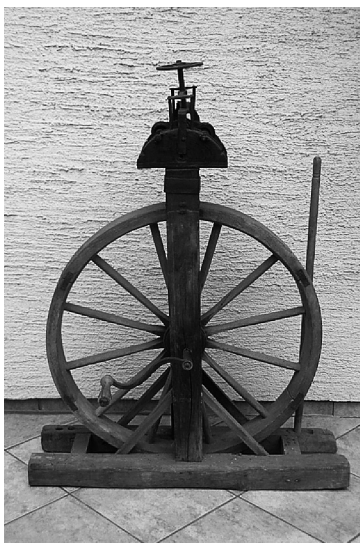
10. decembra 1936 ga je poklical k sebi župnik Jožef Varga in mu rekel: »Fric, vidim, da nimaš staršev, rodbine, lahko prideš k meni na župnišče, samo da imaš stanovanje in hrano pri meni tako dolgo, dokler si ne pridobiš obrtnega dovoljenja.« Tako je bil

pri župniku Vargi od 10. decembra 1936 do 24. aprila 1937, ko je dobil obrtno dovoljenje. Župnik Varga mu je posodil tudi denar za nakup **kovinskega kolovrata** – za predenje in »žnoranje«, ter **»mašina za vküp pūščanje«** – izdelavo debelejših vrvi.

23. marca 1937 mu je **Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani** izdala **Mojstrsko spričevalo** kot dokaz, da je pred »izpraševalno komisijo podpisane zbornice opravil **mojstrski izpit iz obrta vrvarskega**«. To mu je omogočilo, da je 20. aprila 1937 pristopil k **Združenju obrtnikov za srez Murska Sobota** kot vrvarski mojster, Sv. Jurij, hišna št. 110.

Del delavnice z »mašini« za izdelavo vrvi.

Kolovrat, star okoli 200 let.

25. aprila 1937 se je vrnil k hiši, pri kateri je bil nekoč samo tri dni, in tam ostal 14 mesecev, do 21. junija 1938. Tu so ga tudi izkoriščali, predvsem pri hrani. Ob nedeljah, ko se je vrnil s kašnih sejmov ali pa je kam dostavljal izdelke, je vedno dobival ostanke hrane, mesa pa nikoli, ker so ga prej pojedli, čeprav ga je večinoma kupoval on. Tega leta si je kupil tudi moško kolo znamke Puch touring, s katerim je potem desetletja prevažal blago po sejmihi na Goričkem.

21. junija 1938 pa se je preselil k družini Franca Madyarja pri Sv. Juriju 17, kjer je ostal vse do poroke. Na čas, preživet pri

tej družini, je imel lepe spomine. Kot mlad fant je sodeloval pri sokolih – društvu, ki je gojilo predvsem telovadbo in petje, s politiko se ni ukvarjalo. Kljub temu pa je moral po napadu na Jugoslavijo in prihodu nemške vojske v Prekmurje na zaslišanje v Nuskovo v gostilno Nemec, kjer je imel wehrmacht po njegovem pripovedovanju svoj sedež. Ko je razložil, kaj so počeli, ga je izpraševalec brcnil v zadnjico in mu povedal, da mu že pokaže sokole in da naj se z njimi ne druži več, ker bo dobil »Kopfschuss«. Takrat je sklenil, da ne gre več v nobeno organizacijo. Po odhodu Nemcev in prihodu Madžarov je bil nekaj časa mir, leta 1944 pa so prihajali aktivisti za vključitev v kulturbund ali Magyar Élet Párt. Ker ni hotel v nobeno organizacijo, so mu povedali, da bo kmalu vpoklican. Če 14 dni je dobil poziv za odhod v madžarsko vojsko. To je služil v Budimpešti, delal je v skladišču vojaških rezerv, kjer so prekladali hrano, predvsem slanine v hladilnicah. Po koncu vojne se je srečno vrnil in bil 19. novembra 1947 vpisan v vojaško evidenco jugoslovanske vojske. V drugi polovici novembra in prvi polovici decembra je bil na orožnih vajah na otoku Korčula. Tam je dobil udarniško potrdilo.

5. oktobra 1951 mu je Okrajni ljudski odbor Murska Sobota izdal Obrtno dovoljenje za opravljanje zasebne obrti **vrvarstvo**.

Na razstavi ob *Prekmurskem tednu* od 24. avgusta do 7. septembra 1952 mu je Okrajna obrtna zbornica za razstavljene izdelke podelila priznanje za vestno, požrtvovalno in kakovostno delo.

21. novembra 1953 se je poročil z Gizelo Horvat z Gornjih Slaveč 48, s katero je živel do smrti 17. februarja 1990.

Življenje se mu je končno uredilo, dobil je skrbno in pridno ženo, kar se je posebej pokazalo med boleznijo leta 1962, ko so mu odstranili tumor, na srečo benignega, na možganih.

26. januarja 1961 mu je Obrtna zbornica za okraj Murska Sobota izdala potrdilo, ki mu je omogočalo prodajo vrvarskih izdelkov na sejnih in trgih.

Na jurjevo leta 1966, ko se je z družino peš vračal s sejma v Rogašovcih, mu je prišla nasproti soseda Terezija Lenaršič in mu povedala, naj pohiti, ker ga v gostilni Bertalanič čakata brata, ki živita v Avstriji. Prepričan je bil, da ima samo enega brata, ki živi v avstrijski Radgoni, najmlajši brat Karel pa je kot voznik

nemškega tovarnjaka padel v drugi svetovni vojni; o polbratu Ferdinandu, ki je ostal v Avstriji, pa ni nič vedel. Srečanje po več kot petdesetih letih je bilo zelo ganljivo.

Septembra 1971 se je upokojil. Obrt je opravljal 34 let. Če pa računamo leta od konca vajeniške dobe do upokojitve, je delal vrvarske izdelke 43 let. Tudi po upokojitvi ni miroval in je bil aktiven vse do leta 1988. Po tem mu zdravje ni več dopuščalo, da bi še kaj naredil. Tako lahko trdim, da je opravljal »vožarsko« celih 60 let.

Na začetku je delal predvsem iz lanenega prediva, ki so mu ga prinašali naročniki, ali pa je le-to zbiral, ko je izdelke dostavljal domov. Na zahodnem in severnem delu Goričkega je le redko kateri kraj, kjer ne bi imel, kot je večkrat sam dejal, svojih »kuntštoftov« – strank in odjemalcev. Pozneje pa je konoplino predivo dobival iz Bačke (Ruski Krstur) po železnici do Murske Sobote, od tam so mu jo vozili tisti, ki so odvažali mleko iz vaških zbiralnic.

Vasi, iz katerih so prihajali kupci in naročniki vrvarskih izdelkov so: Adrijanci, Apače, Beznovci, Bodonci, Boreča, Budinci, Cankova, Čepinci, Dolenci, Dolič, Dolnji Slaveči, Domajinci, Fikšinci, Fokovci, Gerlinci, Gornji Petrovci, Gornji Slaveči, Grad, Korovci, Kovačevci, Kramarovci, Krašči, Krplivnik, Kuzma, Markovci, Stanjevc, Martinje, Matjaševci, Motovilci, Neradnovci, Nuskova, Ocinje, Otovci, Pertoča, Peskovci, Polana, Poznanovci, Prosečka vas, Radovci, Rogašovci, Ropoča, Serdica, Sotina, Stanjevc, Strukovci, Sv. Jurij, Šalamenci, Šalovci, Šulinci, Topolovci, Trdkova, Vadarci, Večeslavci, Vidonci, Zenkovci, Ženavlje. Skupno 56.

In še nekaj besed o sejmi, na katerih je prodajal svoje izdelke, ki jih je tja na začetku nosil na hrbtu, pozneje pa prevažal s kolesom, konjsko vprego in nazadnje z avtomobilom.

Sejmi, na katerih je prodajal svoje izdelke:*

1. Cankova 2x (jožefovo, 19. marec, cvetna nedelja)
2. Rogašovci 2x (jurjevo, 24. april, 15. september – posvetitev cerkve)
3. Kuzma 2x (»križni četrtek« – vnebohod, Kozma in Domijan, 26. september)

4. Pertoča /pri »Geleni«/ 2x (prvo nedeljo po vnebohodu, 18. avgust, na god sv. Helene)
5. Gornji Petrovci /pri »Nedeli«/ 4x (1. nedelja v juniju in juliju, 8. september – »mala meša«, zadnja nedelja v oktobru)
6. Šalovci 3x (1. nedelja v maju, avgustu in oktobru)
7. Grad 3x (»velka meša«, 15. avgusta, mihalovo septembra in andrejevo konec novembra)**

Začetek sejmarjenja je bil 19. marca (jožefovo na Cankovi), konec pa 30. novembra (andrejevo pri Gradu).

Izdelovanje »gobčenc«, 1969.

Izdelki, ki jih je izdeloval, in njihova uporaba:

1. Glavečnice – za privez živine v hlevu, ali tudi pri paši.
2. Vajati različnih dolžin (2–8 m, dolžine 6 m in več so se imenovalc cügli).
3. Vüzde – za pašo.
4. Gobčance – nagobčniki, da se živina med delom ni mogla pasti.
5. Štrange – kojnske, ki so bile močnejše, za vprego živine pri oranju, vožnji.
6. Vouža – debelejšc vrvi dolžine od 6 do 30 m, za vezanje krme na vozovih, za zvonjenje, pa tudi za vodnjake.

* podatki o sejmi: čevljarski mojster Geza Kisilak iz Rogašovcev

** sejmov v debelem tisku se je redno udeleževal vse do leta 1985

7. Veš štrik – za obešanje in sušenje perila.
8. Cimermanska žnjora – zidarska in tesarska vrvica.
9. Gurte – za rolete, širše pa za izdelavo »ham« za kravje vprege pri vožnji, oranju, vlačanju.
10. Krtofeki – za privez konjev.
11. Locne – za prenašanje trave, listja.

Pripomočki, s katerimi je izdeloval vrvarske izdelke:

1. Kolovrat – »mašin« za predenje in »žniranje«.
2. »Mašin za vkup pūščanje« – izdelovanje debelejših vrvi.
3. Različne »špule«.
4. »Jabolka« za »žniranje« in izdelavo tanjših izdelkov (tesarskih in zidarskih vrvic, vrvic za obešanje perila).
5. »Hancni« za izdelovanje debelejših vrvi.
6. Različni »hengerji« za »žniranje in vkup pūščanje«.
7. »Henger štanga za žniranje«.
8. »Koula« za izdelavo debelejših in daljših vrvi.
9. Statve za izdelavo »gurt«.
10. »Grebni« za česanje in čiščenje prediva.
11. Rogovi kot pripomoček za izdelavo zank na »vajatih, voužah«.

Zanj je značilno, da je vseh 60 let izdeloval na enak način, kot se je učil, to pa je pomenilo, da mu je bila, razen pri predenju, potrebna pomoč tako pri »žniranju« kot pri izdelavi debelejših vrvi. Tudi pri izdelavi vrvi za zvonove ali studence, ki so bile daljše od 12 metrov, je pri predenju potreboval pomoč. Ti »mašini« so bili vsi na ročni pogon.

Po njegovih zapisih o svojem življenju do leta 1938 in po spominu njegovih pripovedovanj zapisal sin Marjan.

Beltinci, 20. decembra 2011

ANTUN NOVAK

POZABLJENO IN DANES NEZNANO ODLIKOVANJE

Dolgo je že pozabljena zgodovina brez arhiva, ki se ji reče Gasilska župa Križevci – in je bila nekoč v Prekmurju. Župa je res zgodovinska, saj je četrta ustanovljena v Prekmurju in med prvimi 34. v Sloveniji, ko je leta 1919 Fran Barle odprl okno delovanja združenj prostovoljnih gasilskih društev (PGD) po občinah. Spomnimo se, da je tega leta ustanovljena edinstvena slovenska gasilska zveza – Jugoslovanska gasilska zveza v Ljubljani, v katere Pravilih je prvič v naši zgodovini predpisano oziroma omogočeno ustanavljanje in delovanje nižjih gasilskih združenj od narodove, ki so se imenovalе župe.

Tako je bila leta 1925 ustanovljena Gasilska župa Križevci, ki je imela že na začetku 8 članov, delovanje pa je končala z 19 člani. Leta 1933 je šla v zgodovino, takrat je stopil v veljavo Zakon o organizaciji gasilstva Kraljevine Jugoslavije, saj je ustanovljena Gasilska zajednica Dravske banovine, ki je urejala način in novo organizacijo gasilskih žup. Pobudnik, ustanovitelj in ves čas predsednik Gasilske župe Križevci je bil šolski upravitelj iz Križevcev Jožef (Josip) Džuban, zelo delaven in požrtvovalen prekmurski gasilec; tako pri strokovnem izobraževanju (župske vaje, tečaji ...) in opremljanju kot pri prenašanju in širjenju plemenite gasilske misli. Med drugim je zaslužen za ustanavljanje več PGD. O pomenu dela Džubana nam dokazuje najvišje odlikovanje Gasilske zajednice Dravske banovine – zlati križec za posebne zasluge, ki ga je prejel skupaj s 40 Slovenci.

Ostaja zgodovinsko dejstvo, da je Gasilska župa Križevci izdala gasilsko odlikovanje, spominsko medaljo župe, ki je po za-

pisu na hrbtni strani nastala leta 1933. Ni znano, komu vse je bila podeljena, koliko in kje so jih izdelali, ker o župi ni nikakršnih arhivov. Odlikovanje je zelo pomembno, zagotovo zgodovinsko, ker je, razen do danes neznanih, med prvimi slovenskimi gasilskimi odlikovanji v Prekmurju po priključitvi pokrajine Sloveniji. Dodajmo, da ga v knjigi Odlikovanja in znaki na Slovenskem ne omenja Janez Švajncer (Pokrajinski muzej Maribor, 1978), ki navaja: »... Sploh pa so razna društvena odlikovanja in gasilske medalje na Slovenskem še razmeroma neobdelano poudroče proučevanja.«

Opis odlikovanja, prva stran: premer 33 mm, v sredini je zaščitni gasilski znak (grb) – v ospredju čelada, 16x12 mm, v globini (ozadju) čelade v navzkrižnih sekiricah, dolžine 20 mm, ki se naslanjata na vejico ob robu – na levi strani lipova in na desni strani lovorjeva lista, široka 6 mm. Po celi hrbtni strani je napis: ZA REVNO SLUŽBOVANJE GASILSKA ŽUPA KRIŽEVSKA 1925–1933. V sredini zgornjega dela je obroč premera 1 mm, na katerem je pripet rdeč trak enakostraničnega trikotnika (a, b, in c = 45 mm).

FRANC KUZMIČ

TRI NOVE KNJIGE O ŽIDIH V PREKMURJU

MARJAN TOŠ: ZGODOVINSKI SPOMIN NA PREKMURSKE JUDE. LJUBLJANA: ZALOŽBA ZRC, ZRC SAZU, 2012. 295 STR.

Gre za knjigo, ki je za javnost predelana doktorska disertacija Marjana Toša. Naj že na začetku pojasnim, da lahko uporabljamo besedo Jud in Žid. Ker so Judje v Prekmurju sami sebe imenovali Židje, so jih tako imenovali tudi Prekmurci ter sosedje Hrvati in Madžari.

Kot ugotavlja avtor knjige že v uvodnem delu, je bilo organizirano raziskovanje in proučevanje preteklosti Židov v Sloveniji dokaj pomanjkljivo in premalo celostno. Posebno velja to za obdobje po drugi svetovni vojni. Slabo je raziskana povojna usoda redkih preživelih Judov, njihove poti v novonastalo državo Izrael ali k sorodnikom in prijateljem po svetu, največ v Severno Ameriko in Kanado. Prav tako niso raziskane posledice radikalnih ukrepov povojnih revolucionarnih oblasti, ki so peščico preživelih dodatno prizadele.

Nekaj teh, le nakazanih, slabo obdelanih ali sploh ne, poskuša dr. Toš s svojimi raziskovanji in ugotovitvami, predvsem na terenu, nekako dopolniti, kolikor je bilo seveda še mogoče.

Knjiga, ki je razdeljena v dva dela, po uvodu v prvem najprej poda zgodovinski pregled najstarejše navzočnosti Židov na območju današnje Slovenije in Prekmurja. Nato se osredotoči na prekmurske Žide v obdobju med obema svetovnjima vojnama in med drugo svetovno vojno. Dotakne se deportacij in posledic holokavsta, kajti prav prekmurski Židje so bili največje žrtve tragičnega holokavsta.

V drugem delu knjige začne s stanjem in dogajanjem po drugi svetovni vojni. Obdelal je preživele prekmurske Žide po prihodu

iz taborišč, odnos nove oblasti do zdesetkane skupnosti, odhode oziroma izselitve v Izrael in ZDA. Taborišča smrti jih je od praktično vseh nekaj sto (kajti točnega števila še vedno nimamo) interniranih preživel le 65. Nato sledi prikaz o Židih v Prekmurju v socialistični Sloveniji in zgodovinski spomin na prekmurske Žide. Toš poskuša obdelati dogodke v zvezi z aktualnim družbenopolitičnim dogajanjem v obravnavanem prostoru. Seveda so to sociološki, antropološki in socialni vidiki ter sinteza kulturološko-etnografskih vidikov ohranjanja zgodovinskega spomina na Žide v Prekmurju.

Posebno poglavje namenja Židom v Prekmurju v luči nove, samostojne slovenske države po letu 1945. Pričakovati bi bilo streznitev, toda še vedno je v glavah lokalnih oblasti hotenje po uničevanju že tako skromne dediščine.

Delo končuje s poglavjem Antisemitizem na Slovenskem, kjer prikaže genezo in okoliščine po letu 1945, aktualne vidike antisemitizma v slovenski državi po letu 1991 ter nacionalne in lokalne vidike antisemitizma.

Avtor je želel s to knjigo svoj historiografski obseg, čas med letoma 1945 in 2005, kakor to pojasnjuje v uvodnem delu, antropologizirati v smislu rekonstrukcije vseh dosegljivih akterskih kontekstov in njihove prav gotovo retrospektivne osmislitve, katere teoretsko izhodišče je v postavkah študijev etničnosti in nacionalizma oziroma vzpostavljanja in vzdrževanja trajnih ideološko zavarovanih mejnosti med etnično definiranimi skupinami.

Poskus obuditve spomina na Žide mu je, kakor sam priznava, uspel le delno, saj je ta bolj ali manj usahnil. Posebno še na podeželju, kar je glede na starost neposrednih udeležencev in polstoletno odmaknjenost tako fizično kot spominsko povsem razumljivo.

Njegova ugotovitev, kot tudi drugih je, da so Židje v dveh prekmurskim mestih, Murski Soboti in Lendavi, pustili mnogo trajnejše sledi kot se jim je do sedaj priznavalo, tako lokalno kot širše.

Toš na koncu ugotavlja, da je vsakršnega spomina ohranjenega malo in da se v bistvu izgublja. Židje v Prekmurju so bili namreč po letu 1945 odrinjeni in pozabljeni, odvzete so jim bile tudi nepremičnine.

Nedvomno pa je Toševa knjiga *Zgodovinski spomin na prekmurske Jude* zelo dragocen prispevek v zakladnico poznavanja Židov pri nas, posebno še v Prekmurju, saj gre za prvo knjigo, ki zbere, poveže in obdela vse dosedanje bolj fragmentarne analitične raziskave in poskuse; in tako je to navsezadnje že nekakšna sinteza, čeprav so zaznavne sive lise, kar bi bilo dobro in potrebno v prihodnosti dopolniti, bodisi da to opravi sam ali kdo drug.

ANDREJ PANČUR: JUDOVSKA SKUPNOST V SLOVENIJI
NA PREDVEČER HOLOKAVSTA. CELJE: ZGODOVINSKO
DRUŠTVO, 2011. 160 STR.

Zgodovinar dr. Andrej Pančur v tej knjigi ugotavlja, da je modernizacija ključni pojem za razumevanje zgodovine Židov v 19. in 20. stoletju. To lahko po njegovem označimo za resnično zgodbo o uspehu. Pod vplivom razsvetljenstva in liberalizma so se začeli Židje vključevati v porajajočo se moderno družbo. In to ponujeno priložnost so dobro izkoristili. Postali so pomemben dejavnik tako po premoženju kot po izobrazbi. Ugotovitve kažejo, da je bila za Žide kot celoto kljub tej uspešni integraciji v moderno družbo še vedno značilna specifična demografska, gospodarska in socialna struktura. (R. Rürup)

Pančur je poskušal podati sliko Židov v Sloveniji tik pred drugo svetovno vojno. Avtor ugotavlja, da se statistični podatki o židovski skupnosti v Sloveniji pred drugo svetovno vojno razlikujejo, in sicer med statistični uradi in posamezni raziskovalci. Seveda se moramo zavedati, da gre za razlikovanje med vero in narodnostjo. Nekdo je lahko Žid, pa je ateist, ali pa se je preusmeril v katero drugo vero (v Prekmurju npr. predvsem med evangeličane), lahko gre za mešani zakon. V zadnjem uradnem popisu Kraljevine Jugoslavije je bilo na ozemlju Slovenije (Dravske banovine) leta 1931 popisanih 820 prebivalcev z židovsko vero. Židovska skupnost je leta 1938 našela 760 članov, podatki za leto 1940 izpričujejo 845 članov. Tudi avstro-ogrska monarhija je vodila statistiko po verski pripadnosti. Zavedati se moramo tudi velike mobilnosti Židov iz kraja v kraj ali celo v druge države ali republike nekdanje Jugoslavije.

Zveza judovskih verskih občin v Beogradu kot krovna organizacija vseh židovskih verskih občin v Jugoslaviji je 7. aprila 1937 zaprosila Kraljevo bansko upravo Dravske banovine v Ljubljani, če ji lahko dostavi spisek Židov in njihovih bivališč na ozemlju Dravske banovine. Banska uprava je to naročila vsem pristojnim po banovini. Popis je vseboval tiste, ki so židovske vere, ki so izstopili in/ali so brez vere. Popis je bil zelo podroben. Tako je bilo okoli 1. maja 1937 v Dravski banovini popisanih natančno 778 Židov. To je obenem tudi stanje v Sloveniji na predvečer holokavsta. Sledi vprašanje, koliko je bilo v tem času v Sloveniji beguncev, ki so bežali pred nacizmom. Seveda se je vsega tega dobro zavedal uradnik, ki je napisal poročilo o dobljenih rezultatih. Pripomnil je namreč, da podatki »očitno niso popolni in povsem točni«.

In Pančur si je prizadeval te podatke čim bolj dopolniti še z različnimi drugimi arhivskimi in tiskanimi podatki. V tabelah je zbral podatke približno tisoč oseb.

Pred kratkim (leta 2009) je Pančur objavil prispevek, v katerem je predstavil demografski in socialni razvoj judovskega prebivalstva na celotnem ozemlju jugoslovanske Slovenije v desetletjih pred drugo svetovno vojno. In ta prispevek mu je bil osnova pri pisanju te monografije.

Razdelil jo je v več delov, po uvodnem oziroma pojasnjevalnem sledi prikaz izгона židovskega prebivalstva v času od 1496. do 1515. in prepoved naseljevanja, kjer potem prikaže Žide na Slovenskem v srednjem veku do izгона, prepoved naseljevanja in konča z Ilirskimi provincami.

V naslednjem delu prikaže razvoj židovskega prebivalstva v Prekmurju, spregovori o začetkih naseljevanja, emancipaciji Židov, naraščanju števila židovskega prebivalstva in potem še o upadanju števila židovskega prebivalstva.

V naslednjem delu se dotakne razvoja židovskega prebivalstva v Sloveniji brez Prekmurja, kjer prav tako predstavi emancipacijo Židov, naseljevanje Židov, razvoj židovskega prebivalstva na ozemlju Dravske banovine ter delež židovskega prebivalstva v Dravski banovini.

V petem delu spregovori o judovskih verskih občinah, in sicer o njihovi ustanovitvi in delovanju za časa Habsburške monarhije ter reorganizaciji po prvi svetovni vojni.

Šesti del prikaže židovsko skupnost v Prekmurju in v ostali Sloveniji, kjer obdela asimilacijo in akulturacijo, jezik, prirast prebivalstva, izstope iz judovske vere in mešane poroke, poklice, državljanstvo, kraj rojstva in čas prihoda priseljencev. V tem sklopu so nazorne tabele in grafi. Težko bi navedli vse, še manj pa obdelali. To bo seveda naloga bralca oziroma proučevalca.

V zadnjem, sedmem poglavju ali sklopu, ki ga je naslovil epilog, spregovori najprej o žrtvah holokavsta, židovskih beguncih, holokavstu na okupiranih ozemljih Slovenije in socialno-demografski strukturi smrtnih žrtev. Tudi tukaj ne manjka tabel in grafov.

In kot jih mora vsebovati vsako resno znanstveno in raziskovalno delo, so na koncu viri in literatura, imensko kazalo, ki pa ne zajema vseh oseb, kar pojasni avtor v opombi. Na koncu knjige je še pet prilog, in sicer poimenski seznam članov židovskih verskih občin iz jugoslovanske Slovenije brez Prekmurja konec dvajsetih let. V drugi prilogi so statistično prikazani materni jezik Židov v Dravski banovini leta 1931 glede na okraje in avtonomna mesta ter Židje s slovenskim maternim jezikom v ostalih delih Jugoslavije. V tretji prilogi so statistično prikazani poklici Židov v Jugoslaviji (po banovinah). Četrta tabela prikazuje stanje tujih državljanov v Dravski banovini konec leta 1936 leta 1938. Zadnja, peta tabela v prilogi pa prikazuje popis Židov leta 1937 v Dravski banovini po okrajih in avtonomnih mestih. Podatke za slovenske Žide je dr. Pančur nabral iz listin v arhivih, glavnino v Arhivu Slovenije.

Namen knjige je spoznati sliko, predvsem količinsko analizo židovskega prebivalstva pred drugo svetovno vojno. Iz tega sledi še analiza žrtev holokavsta. Knjiga je obenem dobro izhodišče za integralno zgodovino holokavsta v Sloveniji.

SLOVENSKI JUDJE: ZGODOVINA IN HOLOKAVST.
MARIBOR, CENTER JUDOVSKÉ KULTURNE DEDIŠČINE
SINAGOGA, 2012. 403 STR.

Splošni naslov tega dela podrobneje pojasni podnaslov: zgodovina in holokavst. Zadnje čase se pri nas vse več posvečamo holokavstu in tudi ta zbornik je bil pripravljen v okviru projekta Šoa – spominjajmo se 2011.

Prispevki v zborniku so razdeljeni v štiri dele ali sklope. V prvem so prispevki o Židih v slovenskem historičnem prostoru, in sicer o Židih na Štajerskem, še posebej v srednjeveškem Mariboru in na Ptuj.

Drugi sklop obravnava antisemitizem, tretji genocid, četrti žrtve in preživele po letu 1945.

Na prekmurske Žide se v zborniku nanašata dva prispevka. Prvi je z naslovom Holokavst kot osebna in skupinska izkušnja : pričevanja iz Prekmurja, katerega avtorja sta Irena Šumi in Oto Luthar (str. 241–280). Prispevek je dejansko predstavitev dveh raziskovalnih projektov, kjer so poskušali rekonstruirati uničenje židovske skupnosti Prekmurja. V prispevku avtorja prikazuje za Žide usodno leto 1944 v Prekmurju in nadaljevanje po letu 1945, »ki je utemeljilo sistematičen, učinkovit, tudi ideološko podprt izbris prekmurskih Judov iz javnega spomina. Preživeli Judje so bili tam prisiljeni v vlogo lastnega skupinskega eksekutorja.« (I. Šumi)

Drugi prispevek ima naslov Socialno- in kulturnoekonomski prostor pred holokavstom in po njem : zgodovina in projekcija za Prekmurje, avtorjev Damira Josipoviča in Irene Šumi (str. 344–374). Med drugim je zanimiva trditev, da bi ob povojnem nadaljevanju razvoja židovskega prebivalstva v Prekmurju smeli danes pričakovati od 5000 do 8000 ljudi, ki bi predstavljali od 6 do 10 odstotkov prebivalstva Prekmurja.

Prispevek pojasnjuje in testira retrospekcijsko raziskovalno metodo presoje kontekstualnih zgodovinskih virov, predvojnih zemljiškoknjižnih razmerij v Prekmurju, predvojnega in povojnega šolanja židovske populacije. Tudi ta sestavek je nastal v okviru projekta Slovenski Judje na Štajerskem in v Prekmurju: preživetje, spomin in revitalizacija (2009–2012, ESM).

Tri omenjene publikacije so prispevale še en delež za boljše poznavanje zgodovine Židov v deželi ob Muri, čeprav se zavedamo, da raziskave – kljub še tako skromnih razpoložljivim virom – še niso dokončne.

MARJAN TOŠ

DVE ODMEVNI RAZSTAVI OB DNEVU SPOMINA NA ŽRTVE HOLOKAVSTA

HOLOKAVST 1933–1945 (POGUM, DA SE SPOMINJAMO)
IN PO SLEDEH JUDOVSKÉ DEDIŠČINE – RAZSTAVI NA
OŠ PESNICA PRI MARIBORU IN NA OŠ DRAGA KOBALA
V MARIBORU

Mariborska Sinagoga je v sodelovanju s Centrom Simona Wiesenthala iz Jeruzalema že v letih 2004/2005 gostila sporočilno izjemno bogato dokumentarno razstavo z naslovom *Holokavst 1933–1945 (Pogum, da se spominjamo)* in z njo kasneje uspešno gostovala v Pokrajinskem muzeju Ptuj, na mariborski Srednji ekonomski šoli in na Prvi gimnaziji Maribor. Ob letošnjem dnevu spomina na žrtve holokavsta, 27. januarja, so jo odprli še na OŠ Pesnica pri Mariboru. Ta kulturni dogodek je bil hkrati vključen v obsežni projekt *Šoa – spominjamo se*, ki so ga skupaj zasnovali Prva gimnazija Maribor, Mariborska knjižnica in Sinagoga Maribor. Že lani je projekt prerasel lokalne okvire, saj so prireditve potekale v Šempetru pri Novi Gorici, Lendavi, Murski Soboti, Ljubljani in seveda v Mariboru. Častni pokrovitelj projekta *Šoa – Spominjamo se* je bil slovenski predsednik Danilo Türk.

Razstava *Holokavst 1933–1945 (Pogum, da se spominjamo)*, ki je na OŠ Pesnica pri Mariboru pritegnila veliko zanimanje mladih, prikazuje posledice neke ideologije, ki je hotela imeti sredi Evrope etnično, rasno in kulturno čisto družbo. Doslej je bila na ogled že v 19 državah in poskuša v sliki in besedi prikazati holokavst Judov med 2. svetovno vojno. Gradivo prikazuje trpljenje Judov po prihodu nacistov na oblast v Nemčiji leta 1933 in vse do propada nacistične Nemčije leta 1945. Gre za celovit prikaz holokavsta, seveda v okviru tehničnih in prostorskih možnosti razstavnih prostorov. Doslej si je to razstavo ogledalo izjemno ve-

liko obiskovalcev, ki so tudi v knjigi vtisov zapisali pretresljive vtise in izpovedi. Gre namreč za ganljivo pričevanje o zelo mračnem poglavju človeške zgodovine, za katero je komaj mogoče verjeti, da se je zgodilo v prvi polovici 20. stoletja. Nacisti so v nekaj letih množičnega kršenja človekovih pravic in strahovlade pomorili šest milijonov Judov in tudi na milijone drugih: Rome, Slovane, politično drugače misleče, vojne ujetnike, homoseksualce, telesno slabotne in duševno prizadete. V peklu koncentracijskih taborišč smrti je našlo smrt tudi veliko ljudi iz Slovenije. Holokavstu se seveda niso mogli izogniti slovenski Judje, ki jih je pred izbruhom 2. svetovne vojne največ živelo v Prekmurju (okoli 460). Le maloštevilni so imeli srečo, da so ta *pekel na zemlji* preživeli in se vrnili na domove kot neme, a žive priče nizkotnega zločina. Nacisti so uničili tudi Jude iz Trsta in Gorice, holokavst so preživeli redki. Trpljenje in mučenje je bilo strahotno in redki preživeli se ga dolgo niso želeli javno spominjati. Tudi omenjali so ga redko, čeprav je treba poudariti, da je spominjati se teh tragičnih dogodkov zeli pogumno. Z objektivno zgodovinsko sliko in dokumentarnim pričevanjem, pa tudi obujanjem spominov, lahko največ storimo, da se kaj takega ne bo nikoli več ponovilo. In prav to je bilo poglavitno sporočilo gostujoče razstave mariborske Sinagoge na omenjeni šoli. Tisti, ki so si razstavo že ogledali na evropskih gostovanjih, med katerimi je bilo mariborsko še posebno odmevno, so v spominske knjige zapisali pretresljive občutke. Od preprostih besed »pretresljivo«, »grozljivo«, »srhljivo« in »strašno« do pomenljivih stavkov: Kljub videnemu me vedno znova spreletava groza! Kar naprej je treba opominjati ljudi!; Da teh strahot nikoli ne bi pozabili ter nikoli več povzročali novih!; Spoznajmo kruto stran zgodovine, da se le-ta ne bi ponovila; Razstava naj bo v spomin in opomin sedanji generaciji in tudi prihodnjim – da bi bila zgodovina resnično učiteljica življenja. In še bi lahko naštevali misli in vtise obiskovalcev, ki so videli to razstavo z bogato sporočilnostjo in dopolnjeno s temeljnimi informacijami o holokavstu slovenskih, zlasti prekmurskih Judov, za kar je poskrbel **mag. Franc Kuzmič** iz Pomurskega muzeja v Murski Soboti. Večina jih je namreč končala v največjem taborišču smrti, zloglasnem Auschwitzu. Ta kraj nesrečnega imena je bil zadnja pot za Jude iz vsaj dvanajstih evropskih držav. Ker

niso bili vsi, ki so prispeli v taborišče, pobiti ob prihodu, jih je kakšnih sto tisoč vendarle preživel; od več kot milijon in stotisoč deportiranih. Tisti, ki so preživel trpljenje in živi dočakali osvoboditev 27. januarja 1945, so povedali svojo zgodbo o Auschwitzu. Dan spomina na holokavst torej ni le dan spomina na žrtve, pač pa tudi na tiste, ki so holokavst preživel. Holokavst ostaja velik opomin človeštvu tudi zaradi še vedno občutnega antisemitizma v Evropi in svetu. To je del resnice, ki se ji niti v Sloveniji ne moremo izogniti in zato je treba z vsemi močmi podpreti prizadevanja, da bi mladi tudi prek izobraževalnih programov dobili objektivne informacije o tem temnem poglavju zgodovine 20. stoletja. Ob tem pa si moramo nenehno prizadevati, da postanejo nestrpnost, diskriminacija in rasizem stvar preteklosti in da se zlo holokavsta ne bi nikoli več ponovilo.

V okviru projekta *Šoa – Spominjajmo se 2012* pa je bila na OŠ Draga Kobala v Mariboru odprta razstava *Po sledih judovske dediščine v Sloveniji*, s katero je na tej šoli, ki se dejavno vključuje v programa spominjanja in učenja o holokavstu, prav tako gostovala Sinagoga Maribor. Njen avtor je dober poznavalec judovske kulturne dediščine na Slovenskem **dr. Janez Premk**. Pregledna dokumentarna razstava seznanja z nepremično judovsko dediščino pri nas. Fotografsko gradivo je dopolnjeno z načrti in rekonstrukcijami objektov ter z arhivskim gradivom. Povojna usoda judovske dediščine na Slovenskem je primerljiva z usodo judovskih spomenikov v drugih evropskih državah. Kjer ni bilo več preživelih, ki bi bili zmožni skrbeti za judovsko sakralno in profano zapuščino, je ta prešla v javno ali zasebno last. Od novih lastnikov pa je bila odvisna njena usoda. Velikokrat je nepoznavanje skupne zgodovine in prispevka Judov vodilo k brezbriznemu, celo odklanjajočemu odnosu do Judov in njihove zapuščine. Pri usodi murskosoboške sinagoge, judovske šole v Lendavi in pokopališča pri Gorici se poraja dvom o nenamernosti izbrisa spomina na Jude. Kako zmotno je takšno stališče in kakšna škoda je lahko povzročena, se v večji meri zavedamo šele v zadnjem času, ko je bil končno narejen korak naprej tudi pri varovanju judovske kulturne dediščine. Obnovljeni sta bili obe ohranjeni sinagogi, mariborska in lendavska. Podrobnejši pregled ohranjene judovske dediščine pri nas je naredila Ruth Ellen Gruber. Njene-

mu pregledu je sledila dokumentacija judovskih pokopališč, nagrobnih kapel in sinagog, ki sta jo opravili Oddelek za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani in Center za judovsko umetnost v Jeruzalemu (Izrael). Izsledki so bili eden od virov za nastanek pričujoče razstave, ki brez nesebičnega sodelovanja in prispevkov številnih ljudi, kakorkoli vezanih na usodo Judov pri nas, ne bi bila mogoča. Razstava Janeza Premka, ki je že ob premierni predstavitvi v mariborski sinagogi vzbudila veliko zanimanje javnosti, je med mladimi naletela na širok odmev. Učenci OŠ Draga Kobala so tudi sami vodili po njej in zanimivo izpostavili nekatere posebnosti judovske dediščine, zlasti našo edino srednjeveško ohranjeno sinagogo v Mariboru in njeno vlogo v srednjeveškem judovstvu, ko je bil takratni Maribor s sinagogo občasno celo sedež vrhovnega rabinata za Štajersko, Koroško in Kranjsko.

MARJAN TOŠ

JUDOVSKI VOJAKI AVSTRO-OGRSKE VOJSKE NA SOŠKI FRONTI

Dokumentarna razstava v Sinagogi Maribor (17. 11. 2011–30. 1. 2012)

V Centru judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor je bila od 17. novembra 2011 do 30. januarja 2012 na ogled dokumentarna razstava *Oprostite nam, oprostite nam, o vi mrtvi – Judovski vojaki avstro-ogrske vojske na soški fronti*. Pripravili so jo Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, študijski center za narodno spravo iz Ljubljane in Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor. Razstava je avtorsko delo **dr. Petre Svoljšak** in **mag. Renata Podbersiča**, oblikovala pa jo je **Anja Premk**. Zemljevide je izdelala **mag. Jerneja Fridl**, hebrejski prevod besedila je opravila **Maja Kutin**, angleške prevode **Hana Kovač**, lektorica pa je bila **dr. Helena Dobrovoljc**. Gre za prvi tovrstni projekt v Sloveniji, ki odstira povsem neznani del zgodovine soške fronte in hkrati pomembno prispeva k celovitejšemu poznavanju judovske zgodovine v srednji Evropi. Pri zbiranju gradiva so pomagali mnogi posamezniki in ustanove, med njimi še posebej društvo Soška fronta iz Nove Gorice, Muzej Slovenske vojske, avstrijska Narodna knjižnica z Dunaja in Vojaški arhiv Avstrijskega državnega arhiva z Dunaja.

Svetovna vojna 1914–1918 je v spopad vpletla kar 36 držav, pripadnike številnih narodov, jezikov in veroizpovedi. Krvavi boji ob Soči (1915–1917) so tako nosili večnacionalni in večverski pečat. Med številnimi vojaki avstro-ogrske in italijanske armade so bili zastopani tudi Judje. Vojska večinsko katoliške habsburške monarhije je veljala za najbolj narodno raznoliko v vsej tedanji Evropi. Podobno kot v italijanski in francoski vojski so se v njenih vrstah borili tudi judovski častniki, kar pa ni bilo samou-

mevno; nemški zavezniki so namreč v svoje formacije sprejeli judovske častnike šele leta 1914. Cesar Franc Jožef I. je Jude štel za najbolj lojalne podanike, sami avstro-ogrski Judje pa so o cesarju večkrat izjavili, da je »trdnjava tolerance«.

Do začetka prve svetovne vojne sta le dva Juda v avstro-ogrski vojski dosegla generalski čin, med vojno pa so postali generali še trije judovski častniki; med slednjimi se je na soški fronti izkazal generalmajor Maximilian Maendl von Bughardt (1860–1929). Poveljeval je 21. črnovojniški brigadi, pozneje 21. gorski brigadi. Za svoj pogum pri obrambi goriškega mostišča je bil leta 1916 povzdignjen v plemiški stan, leto kasneje je napredoval v generalmajorja. Judovskega rodu je bil tudi polkovnik Otto Grossmann (1873–1942) iz 14. gorske brigade, ki se je že poleti 1915 bojevala na Krasu. Kljub vojnim zaslugam je Grossmann svoje življenje končal med holokavstom, v taborišču »za izbranice« – Theresienstadt.

Judovski vojaki pred leseno sinagogo na Doberdobski planoti leta 1915 (vir: Društvo Soška fronta, Nova Gorica)

Na binkoštno nedeljo, 23. maja 1915, je Italija nekdanji zaveznici napovedala vojno in italijanske čete so prekoračile državno mejo z Avstro-Ogrsko. Vzpostavila se je šeststo kilometrov dolga frontna črta od avstrijsko-italijansko-švicarske tromeje pri gori Ortler do Jadrana. Njen najjužnejši in za ofenzivne akcije najpri-

mernejši del se je po reki Soči imenoval Soška fronta. Tako se je na jugozahodu monarhije odprlo novo soško bojišče, dolgo dobrih devetdeset kilometrov, ki je kar 885 dni ali celih 29 mesecev zaznamovalo prebivalstvo in pokrajino ob Soči, od Rombona prek Tolminske, Goriške in Krasa do morja. Avstro-ogrske enote so iz taktičnih razlogov evakuirale Furlanijo, Brda in del zgornjega Posočja. Italijanska vojska je ob začetku sovražnosti previdno krenila v napad in uspela zasesti območje, ki so ga zapustile avstro-ogrske enote. V času vojskovanja na soški fronti so Italijani sprožili enajst ofenziv, katerih cilj je bil prodreti prek Vipavske doline proti središču monarhije in prek Krasa proti Trstu. Italijanom kljub strahotnim žrtvam ni uspelo prodreti globlje na avstro-ogrsko ozemlje. Ocene o žrtvah v dolгих mesecih vojskovanja se gibljejo od milijon mož, izločenih iz boja, do 350.000 mrtvih vojakov na obeh vojskujočih se straneh. Edini večji italijanski uspeh je pomenila zasedba Gorice v šesti soški ofenzivi 9. avgusta 1916. Tedaj so se branilci umaknili na rezervne obrambne položaje na črti Vodice–Sv. gora–Škabrijel–Sv. Katarina–Rožna Dolina–hrib Sv. Marka–Vrtojbensko–Biljenski griči–Miren-ski grad–Kras.

Napadalcem je poveljeval načelnik generalštaba italijanske vojske, general grof Luigi Cadorna, na strani branilcev je stala 5. avstro-ogrska armada, na čelu z generalom Svetozarjem Boroevičem von Bojno. Vojna se je spremenila v pozicijsko, s strelnimi jarki, kavernami in krvavimi juriši. Zelo je trpelo tudi civilno prebivalstvo, ki je moralo zapustiti domove in oditi v begunstvo. Ko je že kazalo, da branilcem pojema človeških in materialnih virov, so združene avstro-ogrske in nemške čete 24. oktobra 1917 izvedle prodor, imenovan čudež pri Kobaridu ali dvanajsto soško ofenzivo. Italijane jim je do začetka novembra 1917 uspelo potisniti do reke Piave, kjer se je frontna črta ustalila praktično do konca prve svetovne vojne.

Po vojaških statistikah in ocenah naj bi med prvo svetovno vojno padlo okoli 40.000 judovskih vojakov, od tega okoli tisoč častnikov. Koliko jih je umrlo na soški fronti, lahko za zdaj le ugibamo. Ta razstava je poskus predstavitve judovskih vojakov avstro-ogrske vojske, ki so se med prvo svetovno vojno borili na naših tleh. Prinaša zanimive in večplastne informacije in slikov-

no gradivo o judovskih vojaki na bojiščih, duhovni oskrbi judovskih vojakov, sinagogah na fronti in v zaledju, spominskih značkah za judovske vojake, odnosih do Judov v zaledju, vojaških pokopališčih, na katerih so pokopani tudi judovski vojaki, in o judovskih vojaki, ki so bili razglašeni za junake.

FRANC KUZMIČ

LUDVIK RUDOLF: NEKAJ BESED O MALI
NEDELJI IN NJENIH LJUDEH. MALA NEDELJA:
TD MALA NEDELJA-RADOSLAVCI, 2012

Nadvse zajetna monografija na 648 straneh niti ne tako velikega kraja in okoliša je presenetljiva. Glede na bogastvo zbranega gradiva in nazorno razvrščenega lahko rečemo, da gre tudi za kroniko. In nedvomno za dejanje, ki ga v takšni podobi ni najti daleč naokrog.

Že kot fantek je namreč Ludvik Rudolf prisluhnil pogovorom starejših ljudi o raznih dogodkih, predvsem iz daljne preteklosti. Tudi zgodovina ga je vedno zanimala. In seveda branje knjig.

Knjiga opisuje lokalne dogodke, ki jih avtor kot domačin najbolj pozna. V uvodu je med drugim zapisal: »Ker je Mala Nedelja s svojimi desetimi vasmi podeželski kraj, je bila moja želja prikazati utrip življenja naših daljnih in bližnjih prednikov, dedkov in babic, mater in očetov. Kljub morebitnim pomanjkljivim podatkom ali celo neznanju določenih stvari sem se odločil, da čim več zapišem, v nasprotnem primeru bi gradivo prepustil temni preteklosti.« Njegov slogan je: »Česar ni zapisalo pero, zaznalo pač ne bo oko!«

Knjiga je pisana v razumljivem jeziku, je nadvse pregledna in sistematično urejena.

Najbolje bo, da se vsaj bežno sprehodimo po vsebini in jo prikazimo v strnjeni obliki.

Najprej je Rudolf zbral in zapisal zgodovino kraja od začetkov in do današnjih dni, medtem ko je v nadaljevanju podrobno obdelal domačo cerkev Sv. trojice, župnišče, pokopališče, pa tudi poznejša obnovitvena dela.

Sledi razdelek, znotraj katerega so prikazani odlični rojaki duhovnega in svetnega stanu, šolniki, župniki, kaplani, redovni-

ce, celo grobarji. Pod naslovom Vojna popiše žrtve prve in druge svetovne vojne, nato predsednike krajevne skupnosti in na koncu še ostale osebnosti ter anekdote o posameznikih. V poglavju Prebivalstvo prikaže strukturo prebivalstva, gorske skupnosti, »gomajnske« grede ter celo nezakonske matere in njihove otroke.

V poglavju Družbeno življenje je prikazal cerkvene – katoliške združbe in prosvetna društva. Sledi poglavje Gospodarski, kmetijski in družbeni razvoj, v naslednjem se loti domačih dejavnosti in obrti, sledijo še zapisi raznih dogodkov, nesreč (kuga, požari).

Poglavje Javne stavbe, kmečki domovi prikaže gradbene materiale, iz katerih so gradili hiše in gospodarska poslopja, mline, sušilnico, kapele, križe, znamenja ter spominske plošče.

Seveda v tako obsežni in vsestransko zaobseženi knjigi ne more mimo jezika in narečja tega kraja, kjer je zanimivo ptičje petje, primerljivo s človeško govorico. Fonetični zapis je celo posnet na zgoščenki, ki je sestavni del knjige, govori oz. je izvajalec avtor sam. Sledi slovarček zanimivih besed prleškega narečja, in sicer malonedeljskega govora.

V naslednjem poglavju spregovori o ljudskem zdravilstvu, sledijo letne in delovne šege (v sklopu prazničnega leta).

Kar je preostalo, je zbrano v poglavju ostalo (vodni viri, klopotec, razsvetljava), sledijo še različni zgodovinski prepisi originalov ter zgradba hiše Brumen.

V knjigi so tidi bogati življenjepisi posameznih za kraj pomembnih ljudi, kar je prav tako nedvomno zelo pomembno.

Po vsem povedanem je knjiga zelo pomembna »enciklopedija« kraja skozi čas v skoraj vseh pogledih. Spregledati je ne bodo mogle šole, krajan, rojaki, ki živijo po svetu, in vsi tisti, ki jih zanima zgodovina in delo posameznih oseb, ki so bili v tem kraju bili rojeni, so v njem živeli ali delovali.

Knjiga je opremljena z zelo bogatim slikovnim gradivom, kot so panoramski posnetki krajev in znamenitosti, opravila, portreti znanih in manj znanih krajanov, štampljke raznih ustanov in društev, pomembnejši dokumenti itn.

Ker je Ludvik Rudolf tudi pevec, pevovodja, skladatelj ter pesnik, je napisal več pesmi, od katerih je nekatere, ki se nanašajo na ta kraj, med posamezniki razdelki v tej knjigi priobčil, kar daje knjigi prav tako posebno zanimivost.

Knjiga je nedvomno zelo dragocen prispevek v zakladnico domoznanstva in z njo bi se hotel pohvaliti marsikateri župan, pa tudi vsi tisti, ki se zavedajo ali so sami skusili, koliko naporov in dela je potrebno vložiti v takšno delo – zlasti še, če ob vsem tem pomislimo, da je bilo ljubiteljsko in tako tudi brezplačno. Pohvala za ta ogromni zalogaj gre tudi izdajatelju.

Zato lahko sklenemo, da se avtor na začetku neupravičeno opravičuje z besedami, češ: »... da je pred tabo delo preprostega, skromnega človeka z osnovnošolsko izobrazbo, toda s srčno moralno in krščanskimi vrednotami ter z veliko željo, pisne in ustne vire zbrati za sedanost in jih pokloniti za prihodnost.«

Knjigo je uredila Jelka Pšajd, višja kustosinja iz Pomurskega muzeja v Murski Soboti.

FRANC KUZMIČ

IZ BIBLIOGRAFIJE MIHAELA KUZMIČA

Dr. Mihael Kuzmič (1942–2005) je bil dejaven na več področjih. Tokrat je pripravljen izbor iz tako imenovane prekmuriane, torej prispevkov, ki se nanašajo na Prekmurje. Sicer pa je njegova bolj celovita bibliografija tudi na drugih področjih dostopna na COBBISU.

1970

Jožef Novak – pionir binkoštnega gibanja v Sloveniji. *Golgotska vest (Ljubljana)* 4 (1970) 6, 2–5.

1971

Brihten kmečki fant (Ludvik Ullen). *Golgotska vest (Ljubljana)* 5 (1971) 4, 13–16; 5–6, 12–15; *nad. v 1972.*

1972

Brihten kmečki fant (Ludvik Ullen). *Golgotska vest (Ljubljana)* 6 (1972) 1, 15–17.

V delu oznanjevanja evangelija (Jožef Hajdinjak). *Golgotska vest (Ljubljana)* 6 (1972) 4–5, 20–23.

1976

Govorjenje v drugih jezikih pri nas. *W. A. Caldwell: Krst v Svetem Duhu. Ljubljana: KBC 1976, 57–80.*

1977

Pogled na reformacijo na Slovenskem, kakor je opisana v delu češkega zgodovinarja A. Freidingerja. *Evangeličanski koledar 1977 (Murska Sobota), 66–67.*

1978

Protestantske izdaje Svetega pisma v slovenščini. *Evangelikičanski koledar 1978 (Murska Sobota)*, 57–60.

1979

Kdo je avtor predgovora k Nouvemu zakonu iz leta 1771. *Jezik in slovstvo (Ljubljana)* 25 (1979/80) 3, 85–90.

1980

Brezimnost v izseljenstvu. *Stopinje 1980 (Murska Sobota)*, 80–81.
Ekumenske prvine v romanu Jožeta Smeja »Po sledovih zlatega peresa«. *Ekumenski zbornik. Maribor 1980*, 187–191.

Elementarna knjiga prekmurskega pisanja (spominski zapis ob 200 letnici smrti Štefana Kuzmiča). *Delo – Književni listi (Ljubljana)*, 24. I. 1980, str. 14.

List, ki je pripomogel k združevanju naših rojakov v ZDA. *Delo (Ljubljana)*, 26. IX. 1980, str. 27 (pp 29).

Nekaj misli ob »Izboru prekmurskega slovstva«. *Vestnik (Murska Sobota)* 32 (1980)16 (29. II.), str. 5.

Prekmurski tiski, ki jih je izdala Binkoštna cerkev v SR Sloveniji. *Snopje 4 (Ljubljana)* 1980, str. 39–47.

Veščički »pintar« v Ljubljani. *Vestnik (Murska Sobota)* 32 (1980) 3(15. I.), str. 6.

1981

Ob 200-letnici tolerančnega patenta. *Vestnik (Murska Sobota)* 33 (1981) 61 (15. X.), str. 7.

1982

Ekumenski sledovi med ameriškimi Prekmurci. *Ekumenski zbornik. Maribor 1982*, 121–125.

Ivan Škafar praznoval 70-letnico. *Vestnik (Murska Sobota)* 34 (1982) 23 (17. VI.), 7.

Med rojaki v Združenih državah Amerike. *Evangelikičanski list (Bodonci)* 1982, št. 1, str. 5.

Naši na tujih tleh. *Vestnik (Murska Sobota)*, 1. IV., št. 34, str. 7.

O prekmurski evangelikičanski literaturi v Ameriki.

Evangeličanski koledar 1982 (Murska Sobota), 55–66.

Še o »Naši na tujih tleh«. *Delo – Književni listi (Ljubljana)*, 26. III. 1982, str. 4.

1983

Ali morajo res biti pomurske literarne vode kalne? *Vestnik (Murska Sobota)* 35 (1983) 1 (6. I.), str. 7.

Delež ameriških Prekmurcev v drugi svetovni vojni – leta 1943. *Evangeličanski koledar (Murska Sobota)* 1983, str. 122–127.

Drobec iz zgodovine slovenskih evangeličanov v Ameriki. *Evangeličanski koledar (Murska Sobota)* 1983, str. 76–85.

Med ameriški Slovenci iz Prekmurja v Betlehemu, ZDA. *Rodna gruda (Ljubljana)* 1983, št. 8–9, str. 30–32.

Nekaj zanimivosti o prekmurskih Slovencih v Betlehemu, ZDA. *Slovenski izseljenski koledar 1983 (Ljubljana)*, str. 149–153.

Pomurci v slovenski književnosti. *Vestnik (Murska Sobota)* 35 (1983) 10 (10. III.), str. 7.

Razstava o reformacijskem gibanju. *Delo (Ljubljana)*, 15. X., str. 23 (pp 29).

Slovenski prevodi Lutrovih del. *Znamenje (Celje)* 13 (1983) št. 5, str. 374–380.

1984

Betlehemska pesmarica. *Znamenje (Celje)* 14 (1984) 5, str. 403–405.

Ekumenska praksa v Prekmurju. *Stopinje* 1984, str. 203–205.

Katoliška župnija sv. Jožefa v Betlehemu, PA, ZDA. *Stopinje* 1984, str. 193–202.

Kratka kronologija Slovencev iz Prekmurja v Betlehemu, PA, ZDA. *Slovenski izseljenski koledar 1984 (Ljubljana)*, str. 191–195.

Mali katekizem Števana Küzmiča. *Časopis za zgodovino in narodopisje (Maribor)* 1984, zv. 2, str. 233–247.

Odsev ekumenskega duha v Evangeličanskih koledarjih 1952–1984. *Ekumenski zbornik. Maribor* 1984, str. 122–130.

Sveto pismo v prekmurščini. *Ekumenski zbornik. Maribor* 1984, str. 101–116.

1985

- Aleksander Kardoš (12. 7. 1896 – 13. 2. 1985). *Evangeličanski list (Bodonci)* (1985) 7, str. 5.
- Aleksander Kardoš (12. 7. 1896 – 13. 2. 1985). *Vestnik (Murska Sobota)* 37 (1985) 20 (23. V.), 14.
- Alojz, Janez in dr. Jože Sraka: Prekmurci in Prekmurje. *Celovski zvon (Celovec)* 1985, december III/9, str. 67–69.
- »Američko slovensko demokratično društvo«. *Vestnik (Murska Sobota)* 37 (1985) 27 (11. VII.), 4.
- Antologija prekmurske slovstvene ustvarjalnosti z izseljensko tematiko. *Rodna gruda (Ljubljana)* 1985, št. 1, str. 41.
- Dve Lutrovi pismi in Mali katekizem. *Znamenje (Celje)* 15 (1985) 3, 279–283.
- Evangeličanski koledar 1985. *Znamenje (Celje)* 15 (1985) 2, 197.
- Mesto Betlehem v Pensilvaniji. *Vestnik (Murska Sobota)* 37 (1985) 34 (29. VIII.), 5.
- Nekaj sledov Slovencev iz Porabja v Ameriki. *Stopinje* 1989 (*Murska Sobota*), 175–178.
- O izseljevanju iz Prekmurja. *Vestnik (Murska Sobota)* 37 (1985) 26 (3. VII.), 9.
- O »Slovenskem jagerskem klubu« v Betlehemu, Pa. *Vestnik (Murska Sobota)* 37 (1985) 34 (29. VIII.), 5.
- Potreba po novi ocenitvi nekaterih zgodovinskih dejstev. *Vestnik (Murska Sobota)* 37 (1985) 6 (14. II.), 5.
- Prekmurci in Prekmurje. *Rodna gruda (Ljubljana)* 1985, št. 8–9, str. 43.
- Prekmurci in Prekmurje. *Vestnik (Murska Sobota)* 37 (1985) 21 (30. V.), str. 5.
- »Prekmurški Slovenci« tostran Mure. (Nekaj kritičnih misli in pripomb na knjigo Miroslava Kokolja, ki je izšla pri Pomurski založbi). *Delo – Književni listi (Ljubljana)* 21. marca 1985, str. 8.
- Prekmurški tiski slovenskih izseljencev. *Slovenski izseljenski koledar 1985 (Ljubljana)*, str. 147–154.
- Prevajanje Svetega pisma v prekmurščino. *Celovski zvon (Celovec)* 1985, III/9, str. 31–35.
- Sobota pred sto leti. *Obzornik (Ljubljana)* 1985, št. 7–8, str. 555–559.

Spomnite se svojih voditeljev. *Golgotska vest (Ljubljana)* 19 (1985) 2, str. 13–16.

Umrli je Aleksander Kardoš. *Rodna gruda (Ljubljana)* 1985, št. 8–9, str. 41.

1986

Evangeličanski koledar 1986. *Znamenje (Celje)* 16 (1986), 1, 96–97.

Kako je začel izhajati »Amerikanszki Szlovencov Glasz«? *Slovenski izseljenski koledar 1986*, str. 126–172 in 152–155.

»Mali Katechismus...« *Znamenje (Celje)* 16 (1986) 5, 477–478.

Nekaj misli k vprašanju madžaronstva med prekmurskimi evangeličani. *Znamenje (Celje)* 16 (1986) 3, 209–220 in 4, 318–332.

Prekmurska tiska, izdana na Slovaškem na začetku našega stoletja. *Znamenje (Celje)* 16 (1986) 1, 86–88.

Spremna beseda. *Mali Katechismus, 1715. Faksimile. Murska Sobota: Pomurska založba, 1986*, str. V–XII.

1987

Amerikanski Slovincov glas. *Slovenski izseljenski koledar 1987 (Ljubljana)*, str. 169–174.

Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji. *Vestnik (Murska Sobota)* 39 (1987) 39 (8. X.), 4

Evangeličanski koledar 1987. *Znamenje (Celje)* 17 (1987) 1, 96.

Humor med prekmurskimi rojaki v Amerik. *Obzornik 1987 (Ljubljana)*, št. 4, str. 272–278.

Kaj hočejo Pomurci »Prekmurci« sami s seboj? (Odmev). *Teleks (Ljubljana)*, št. 30 (23. VII.), str. 2–3.

O avtorstvu »Abecedariuma Szlowenszko« iz leta 1725. *Časopis za zgodovino in narodopisje (Maribor)* 1987, zv. 2, str. 228–240.

Reformacija pri Ogrskih Slovencih in njena kontinuiteta (posebej v knjižni tvornosti). *Reformacija na Slovenskem. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja et. al.)* 1987, str. 71–74.

Slovensko-madžarsko sosedstvo. *Celovski zvon (Celovec)*, 1987, december V/17, str. 9–15.

Spominska plošča za Mikloša Küzmiča. *Delo (Ljubljana)*, 28. XI., str. 30 (pp 29).

1988

Aleks Kardoš in njegovo delo med prekmurskimi Slovenci v Ameriki. *Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev. Ljubljana 1988, str. 51–58.*

Deutsch Vlado. *Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988, zv. 2, str. 240.*

Dva pomembna jubileja med Slovenci v Betlehemu, PA. *Rodna gruda (Ljubljana), 1988, št. 10, str. 35.*

Evangelikičanski koledar 1988. *Vestnik (Murska Sobota) 40 (1988) 1 (14. I.), str. 5.*

Evangelikičanski koledar 1988. *Znamenje (Celje) 18 (1988) št. 1, str. 96.*

Humor med prekmurskimi rojaki v Ameriki. *Slovenski izseljenski koledar 1988 (Ljubljana), str. 160–163.*

Iz bogate prekmurske preteklosti (Ljudsko izročilo – Števan Kühar). *Delo – Književni listi (Ljubljana), 16. junija 1988, str. 8.*

Izobrazbeno napredovanje naših ameriških betlehemskih rojakov. *Slovenski izseljenski koledar 1988, str. 108–112.*

Levelváltás a szloven-magyar szomszedsagrol. *Eletünk (Sombotel) 1988, št. 3, str. 306–309.*

Ljudsko izročilo Prekmurja. *Rodna gruda (Ljubljana) 1988, št. 10, str. 41.*

Števan Kühar, Ljudsko izročilo Prekmurja. *Znamenje (Celje) 18 (1988) št. 4, str. 391.*

1989

Evangelikičanski koledar 1989. *Znamenje (Celje) 19 (1989), št. 2, str. 196.*

Flisar Frank. *Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989. Zv. 3, str. 126.*

Louis Adamič in ameriški betlehemski rojaki. *Slovenski izseljenski koledar 1989 (Ljubljana), str. 133–136.*

Sveto pismo in klinopisni spomeniki (predstavitev disertacije Fr. Ivanocija). *Oznanjenje 8 (Maribor) 1989, str. 98–99.*

Temlinov predgovor v prekmurski Lutrov Mali katekizem leta 1715. *Znamenje (Celje) 19 (1989), št. 5, str. 492–500.*

1990

Betlehemska literarna ustvarjalnost prekmurskega rojaka Jožefa Novaka. *Slovenski izseljenski koledar 1990 (Ljubljana)*, str. 166–172.
 Kardoš Aleks. *Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga*, 1990. Zv. 4, str. 416.

1991

Betlehemska (Pa, ZDA) stavka delavk tobačnih tovarn leta 1924. *Slovenski izseljenski koledar 1991 (Ljubljana)*, str. 177–180.
 Iz prekmurske izseljenske pesniške preteklosti ... (2 pesmi J. Novaka). *Vestnik (Murska Sobota)* 43 (1991) 43 (31. X.), 10.

1992

Amerikanski Slovincov glas. *Dve domovini – Two Homelands (Ljubljana)* 1992, št. 2–3, str. 55–56.
 Dve domovini. *Zbornik soboškega muzeja 2. Murska Sobota: Pokrajinski muzej*, 1992, str. 141–142.
 Kuzmič Peter. *Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga*, 1992. Zv. 6, str. 83.
 Luthar Adam. *Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga*, 1992. Zv. 6, str. 340.
 Pomoč ameriških prekmurskih izseljencev rojakom v »stari domovini«. *Zbornik soboškega muzeja 2. Murska Sobota: Pokrajinski muzej*, 1992, str. 53–65.
 Pastoralni lik Jožefa Novaka. (Ob 20-letnici smrti). *Golgota vest (Ljubljana)* 24 (1992) št. 1–6, str. 7–11.
 Slovenski biografski leksikon. *Zbornik soboškega muzeja 2. Murska Sobota: Pokrajinski muzej*, 1992, str. 143–144.
 Stari prekmurski teksti. *Evangelščanski koledar 1992 (Murska Sobota)*, str. 94–98.

1993

Štefan Kuzmič, Jože Bernjak (odšli so). *Izvori (Osijek)* 1993, št. 9–10, str. 37.

1994

»Düševni list« in »Britansko in inozemsko svetopisemsko društvo«. *Evangelščanski koledar 1994 (Murska Sobota)*, str. 47–56.

Novak Jožef. *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994. Zv. 8, str. 19.

Novak Ludvik. *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994. Zv. 8, str. 20

1995

Izseljevanje iz Prekmurja med 1. in 2. svetovno vojno v luči sodelavcev »Mladega Prekmurca«. *Dve domovini – Two Homelands* (Ljubljana) 6, 1995, str. 29–42.

Izseljevanje iz Prekmurja med 1. in 2. svetovno vojno v luči sodelavcev »Mladega Prekmurca«. *Zbornik soboškega muzeja* 4. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1995, str. 103–110.

Prvo slovensko ameriško bratsko podporno društvo, Betlehem, Pa. ZDA, 1912–1922. *Slovenski izseljenski koledar* 1995 (Ljubljana), str. 158–162.

1996

Aleksander Terplan, ob 180 letnici rojstva. *Blagovestnik* (Novo mesto) 1996, št. 5–6, str. 20–21.

Evangelikiški koledar 1996. *Primorska srečanja* (Nova Gorica) 1996, št. 180, str. 334.

Jožef Novak (spominski zapis ob 100 letnici rojstva). *Blagovestnik* (Novo mesto) 1996, št. 3–4, str. 21–23.

Med ameriškimi rojaki v Betlehemu. *Slovenski izseljenski koledar* 1996 (Ljubljana), str. 174–180.

Ob 100-letnici rojstva A. Kardoša. *Rodna gruda* (Ljubljana) 1996, št. 8–9, str. 36–37.

Prvo Slovensko-ameriško bratsko podporno društvo 1912–1942. *Etnični fraternalizem v priseljenskih deželah*. (Referati s simpozija *Razvoj in pomen fraternalističnega gibanja in fraternalističnih organizacij med priseljenci v priseljenskih deželah v Mariboru* 18. – 21. maj 1994), Maribor 1996, str. 357–369.

Reformacija pri Ogrskih Slovencih in njena kontinuiteta. III. *Trubarjev zbornik*. (Prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija *Reformacija na Slovenskem ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja*, Ljubljana, 9. – 13. november 1987). Ljubljana: Slovenska matica in SPD PT, 1996, str. 52–62.

Slovenska evangeličansko-luteranska cerkev sv. Ivana v Betlehemu, PA, ZDA. *Dve domovini – Two Homelands* 7 (Ljubljana), 1996, str. 131–152.

Srečanje prekmurskih izseljencev z novim okoljem med svetovnimi vojnami. *Soočenje mita in realnosti ob prihodu izseljencev v novo okolje* (Zbornik referatov s simpozija v Portorožu, 18.–19. maja 1995). Ljubljana: ISI ZRC SAZU, 1996, str. 113–127. Zbornik soboškega muzeja 4. Delo – Književni listi (Ljubljana), 19. IX. 1996, str. 8.

1997

Binkoštni pastori, ki so izšli iz Vadarec. *60 let Binkoštnih cerkve v Vadarcih. Vadarci: BC*, 1997, str. 18–19.

Binkoštno gibanje v letih 1933–1941 kot začetek Binkoštnih cerkve v Sloveniji. Magistrsko delo. Osijek: ETF, 1997. 135 str; 30 cm.

Binkoštno gibanje v Vadarcih v času 1937–1941. *60 let Binkoštnih cerkve v Vadarcih. Vadarci: BC*, 1997, str. 7–15.

Gradivo o prihodu prekmurskih izseljencev v Newyorško pristanišče v letih 1891–1958. *Dve domovini-Two Homelands* 8 (Ljubljana), 1997, str. 127–130.

Kratek prelet skozi čas od 1941–1997. *60 let Binkoštnih cerkve v Vadarcih. Vadarci: BC*, 1997, str. 20–23.

Pregled dosedanjih pastirjev Binkoštnih cerkve v Vadarcih. *60 let Binkoštnih cerkve v Vadarcih. Vadarci: BC*, 1997, str. 16–17.

1998

O avtorjevem življenju in delu. Jožef Novak, *Svetski vandar. Murska Sobota: Pomurska založba*, 1998, str. 5–2.

Prekmurski izseljenci v Avellanedi, Argentina, pred 50 leti. *Slovenski izseljenski koledar 1998* (Ljubljana), str. 232–238.

1999

Aleksander Kardoš. *Slovenska izseljenska književnost*. Ljubljana: ZRC: Rokus, 1999, zv. 2: Severna Amerika, str. 413.

Jožef Novak. *Slovenska izseljenska književnost*. Ljubljana: ZRC: Rokus, 1999, zv. 2: Severna Amerika, str. 428–429.

Küzmič kot Luther in Trubar : ob 80. obletnici priključitve Prekmurja. Faksimile Novega zakona Štefana Kuzmiča iz leta 1771. *Večer (Maribor)* 40 (1999) 217, str. 42–43.

Literarna dejavnost Slovencev v ZDA. *Slovenska izseljenska književnost*. Ljubljana: ZRC: Rokus, 1999, zv. 2: Severna Amerika, str. 265–288.

Med prekmurskimi rojaki v Betlehemu v Pennsylvaniji: kratek zapis o delovnem in raziskovalnem obisku od 4. do 21. oktobra 1999. *Dve domovini-Two Homelands* 10 (Ljubljana), 1999, str. 219–222.

Obisk betlehemskih Slovencev. *Rodna gruda (Ljubljana)* 1999, št. 10, str. 42–43.

Odziv prekmurskih Slovencev v ZDA na razmejitve. *Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij*. Povzetki referatov. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, Ljubljana: ZI Filozofske fakultete, 1999, str. /11–12/.

Spremna beseda. Franc Kuzmič, *Bibliografija prekmurskih tiskov : 1920–1998*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1999, str. 91–94.

Štefan Kuzmič – prevajalec Novega zakona. *Nouvi zákon ali Testamentom Goszpodna nasega Jezusa Krisztusa*. Faksimile. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije: Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar, 1999, str. /3–9/.

Temlin, Franc. *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999. Zv. 13, str. 228.

2000

Božični in novoletni prazniki med slovenskimi izseljenci v Betlehemu, Pa., ZDA. *Slovenski izseljenski koledar 2000 (Ljubljana)*, str. 156–163.

Faksimile Novega zakona Štefana Kuzmiča iz leta 1771. *Evangeličanski koledar 2000 (Murska Sobota)*, str. 96–99.

Odziv prekmurskih Slovencev v ZDA na razmejitve. *Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2000, str. 97–107.

Slovenski izseljenci iz Prekmurja v Betlehemu, PA., ZDA v letih 1893–1924 : naselitev ter njihove zgodovinske, socialne, politične, literarne in verske dejavnosti. Doktorska disertacija. Ljubljana: ZRC SAZU, 2001. 325 str. ; ilustr.

Üllen /ilen/, Ludvik. *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000. Zv. 14, str. 28.

Verski tisk, Protestantski verski tisk. *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000. Knj. 14, str. 198.

2001

Deset let prijateljavanja z Vanekom Šiftarjem : spodbuda za znanstveno raziskovanje prekmurskega izseljenstva v ZDA. *Šiftarjev zbornik : pravo-narod-kultura*. Maribor: Pravna fakulteta; Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 2001, str. 87–105.

Kulturna dejavnost med slovenskimi izseljenci iz Prekmurja v ZDA v obdobju 1893–1930 : končno vsebinsko poročilo z rezultati o izvedbi projekta. Ljubljana: M. Kuzmič, 2001. 16 str.

Prekmurski izseljenci v Betlehemu, Pa., ZDA in 10-letnica samostojne Slovenije. *Rodna gruda (Ljubljana)*, 2001, št. 8–9, str. 44–45.

Slovenski izseljenci iz Prekmurja v Betlehemu v ZDA : 1893–1924 : naselitev in njihove zgodovinske, socialne, politične, literarne in verske dejavnosti. Ljubljana: ZRC SAZU, 2001. 325 str. ; ilustr. (Migracije, 2)

Slovenski protestanti in izseljenstvo. *Slovensko izseljenstvo*. Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica, 2001, str. 149–158.

Začetki dramske dejavnosti med slovenskimi izseljenci v Betlehemu, Pa., ZDA. *Dve domovini-Two Homelands* 14 (Ljubljana), str. 119–133.

»Zvon li meni kiva«. Zbornik soboškega muzeja 6. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2001, str. 101–114.

2002

Barla, Mihal. *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002. Zv. 16, str. 9.

Cipot, Rudolf. *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002. Zv. 16, str. 30.

Dober pajdaš kalendarium. *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002. Zv. 16, str. 42.

Düševni list. *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002. Zv. 16, str. 51.

Evangelikičanski dijaški dom. *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002. Zv. 16, str. 54.

Evangelikičanski koledar. *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002. Zv. 16, str. 54–55.

Evangelikičanski list. *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002. Zv. 16, str. 55.

Seniorat. *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002. Zv. 16, str. 183–184.

Slovenski evangelikičani in madžarizacija Prekmurja na začetku 20. stoletja. *Evangelikičanski koledar 2002 (Murska Sobota)*, str. 151–156.

2003

Prekmurci v Betlehemu in samostojna Slovenija : povezovanja. *Rodna gruda (Ljubljana)* 2003, št. 12, str. 12–13.

Prvih sedem let : binkoštno gibanje v Sloveniji v letih 1933–1941. Ljubljana: Duhovno obzorje; Osijek: Evandeoski teološki fakultet, Institut za protestantske studije, 2003. IX, 135 str. : ilustr.

Roman dr. Ernesta A. Stieglerja ... So shall They Reap in slovenska evangelikičanska cerkev sv. Ivana v Betlehemu, PA, ZDA. *Slovenski roman*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2003, str. 651–660.

Slovenski protestantski izseljenci. *Slovenski izseljenski koledar 2003 (Ljubljana)*, str. 74–78.

Vloga Aleksandra Kardoša (1896–1985) pri ohranjanju slovenske jezikovne in narodnostne identitete prekmurskih izseljencev v Ameriki. *Sezonsko in izseljenstvo v panonskem prostoru*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2003, zv. 2, str. 429–446.

Vloga Aleksandra Kardoša (1896–1985) pri ohranjanju slovenske jezikovne in narodnostne identitete prekmurskih izseljencev v Ameriki. *Pannonisches Jahrbuch = Panonski ljetopis*. Güttenbach-Pinkovac: Pannonisches Institut, 2003, str. 274–275.

2004

Prekmurska in porabska krajevna imena v evidenci prekmurskih izseljencev v Ameriki. *Besedoslovne lastnosti*

slovenskega jezika : slovenska zemljepisna imena. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije; Pišce: Društvo Pleteršnikova domačija, 2004, str. 104–112.

Prekmurski Slovenci v Betlehemu, Pa. in samostojna Slovenija. Ameriška domovina, 2004, št. 9, str. 18–19.

Števan Küzmič – prevajalec Nouvega zakona. Stati inu obstati 9 (Ljubljana) 2004, str. 25–26.

2005

Ivan Škafar in prekmursko izseljenstvo. Zbornik soboškega muzeja 8. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2005, str. 185–201.

Slika na naslovnici:

*Julija Apraxin (poročena Batthyány),
hčerka Helene Esterházy.*

(Iz: Catherine Barna, Une femme
de lettres du second Empire.

La Comtesse Julie Apraxin.)

